VÁRADY IMRE

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁS ÉS KRITIKA A NÉPIDEMOKRÁCIÁBAN

KATOLIKUS SZEMLE - 1965

VÁRADY IMRE

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁS ÉS KRITIKA A NÉPIDEMOKRÁCIÁBAN

KATOLIKUS SZEMLE
1965

I.

1948-1956

Az átállás évei

A kommunisták formális hatalomátvételét a szovjet « felszabadítóknak » kényszerűségből engedelmeskedő átmeneti kormányok által idegen nyomás hatására kifejtett egyengető munka előzte meg. A megszállás első perceitől kezdve egymást követték az eljövendő boldog új világ megalapozására hivatott, az állam és a magánélet « szikkadt ugarát » keresztül-kasul felforgató miniszteri rendeletek és törvények. A marxi tanokból ugyan az következett volna, hogy a hatalom elsősorban a romokban heverő ország anyagi létfeltételeinek biztosítására törekedjék, hiszen ezen a vonalon elért sikereiből — a hivatalos elmélet szerint — szükségszerűen nőtt volna ki a szellemi fölépítmény: a kommunizmus egyedül üdvözítő voltának felismerése és az új rendszer önkéntes elfogadása, ennek azonban pontosan az ellenkezője történt. Házak, hidak, gyárak, utak romjainak eltakarítása és a gazdasági talpraállás ezer más követelménye eltörpült a szovjet tömjénezése, az ideológiai átnevelés, a mindenhatónak vélt propaganda halasztást nem tűrő tennivalói mögött. Igy « a szocializmus építése » címén megindított romboló tevékenységben kezdettől fogva kimagasló fontossága volt a magyarság szellemi és erkölcsi birtokállománya ellen elkövetett merényleteknek. Ezek kitervezői és elrendelői persze szovjet « testvéreink » voltak, de a végrehajtás odiumát az 1945-48-as magyar minisztériumoknak kellett viselniük.

E jórészt parancsszóra tett végzetes intézkedések közül itt első helyen kell említeni a debreceni ideiglenes nemzeti kormánynak « a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről » szóló, már 1945 február 26.-án kiadott rendeletét és e « Sajtótermékek Jegyzékét Összeállító Bizottság » megalakítását, melynek áldásos munkája — 165 sűrűn nyomtatott oldalt kitevő három füzetben — úgy vonul be majd irodalmunk történetébe, mint az államilag tiltott könyvek első « demokratikus » magyar indexe. A benne felsorolt, beszolgáltatásra és papirzúzdára ítélt írások túlnyomó része ugyan annyira jelentéktelen

volt, hogy kiiktatásuk a magyar közönség olvasmányai közül nem járt különösebb kulturális értékveszteséggel, az index mégis emlékezetre méltó, mert a gondolatszabadság intézményes eltiprására fokozatosan kidolgozott program első pontját valósította meg. A rákövetkezők — mint ismeretes — egyre súlyosabban nehezedtek szellemi életünkre. Hamarosan sor került a nyilvános, iskolai és egyesületi könyvtárak további megrostálására, magánosok könyvespolcainak kifosztására, számtalan világhírű szépirodalmi és bölcseleti munka olvasását különleges hatósági vagy pártengedélyhez kötötték, külföldi könyvek, folyóiratok behozatalát eltiltották, legjobb hazai íróinkat megtosztották a nyilvánosságtól. Százados művelődési kapcsolataink a nyugattal rövid idő alatt megszakadtak s a nemzeti lélek őre, kifejezője, a magyar irodalom, szigorú zár alá került. Hogy ki tanulmányozhatja Dantét a népidemokrácia veszélyeztetése nélkül, valami pártfunkcionárius döntötte el, s Németh Lászlónak szovjet-orosz regényeket kellett fordítania, hogy megélhessen. Mig Németországba a nácizmus bukása után egyszerre sarkig kitárult kapukon tódulhatott be a nyugati levegő, nálunk a szellemi oxigén-elvonás egyre következetesebb és brutálisabb lett. Följegyezni való, hogy igen sokan azok közül, akik a hitleri könyvmáglyák és cenzúra barbárságát annak idején a jogos erkölcsi felháborodás legszenvedélyesebb hangján ostorozták, kevéssel utóbb a szovjet erőszakot vagy fájdalmas megadással viselték vagy éppen tapsoltak is neki s igazolásához maguk szolgáltak körmönfont, képmutató érvekkel. Amit az utóbbiaknak ügyes tolla alá nem meggvőződésük diktált, türelmetlen érvényesülési vágyukból merítették az elnyomók bizalmának és kegyeinek kiérdemlésére. Ha csak irodalmárainknak e lelkiismeretlenül törtető csoportján múlott volna, a magyar kultúrának szovjet vágányokra átállítása sokkal gyorsabb ütemben ment volna végbe, mint ahogy valóban történt. De náluk jóval többen voltak a mérsékeltebb, jóhiszemű nyugati értelemben vett demokratikus elemek, akiknek félreállítása időbe került, mert nyílt harcban szembeszállni velük, mint az akkor még többségi pártok képviselőivel, politikailag sem lett volna ésszerű.

Igy '48 őszéig, legalább is az irodalmi életben, a szélsőbal felé tolódás folyamata kezdeti sebességéből sokat vesztett s Lukács Györgynek, a marxi kritika akkori orákulumának *Irástudók felelőssége* című, még '45-ben kiadott tanulmánykötete csak a napisajtóban keltett hódoló visszhangot, ez azonban nem akadályozta meg vegytiszta « polgári » szemléletben fogant irodalomtörténeti munkák megjelenését. 1946-ban nemcsak Szerb Antal időszerűsége állott még vitán felül (*Gondolatok a könyvtárban*), s a leghaladottabb szellemű irodalomtudományi műnek Keresztury Dezső *Helyünk a világban* című kitűnő szintézise számított, hanem svédországi és svájci kapcsolatainkat tárgyaló kötetek is napvilágot láthattak (igaz ugyan, hogy az orosz irodalom hazai nyomainak

aprólékos lajstromozásával egyidejűleg) s még a következő évben is elég merész volt a hivatalos irodalompolitika ahhoz, hogy *A magyar drámairodalom történetét* Galamb Sándor fogalmazásában adja az olvasók kezébe.

Közben azonban a « lemaradás » és az oroszok iránti lanyha rokonszenv gyanúja ellen is védekezni kellett s ezt szolgálta előbb Tolnai Gábor majd Sőtér István egy-egy, már marxi eszményektől megtermékenyült tanulmány-kötete, 1947-ben pedig az orosz irodalom vaskos, dúsan illusztrált magyar bibliográfiája és Bóka László első nagyobb « vonalas » munkája, a József Attiláról szóló « essay és vallomás ». Ami itt a műfaj által megkövetelt tudományos színezetű stilusban olvasható, egy évvel később, « a felszabadított dolgozó nép » kiokosítására összesűrítve, a gátlástalan uszítás hangján tanusítja szerzőjének immár tökéletes jártasságát a diadalmas párt eszmei fegyvertárának és módszereinek használatában. Megtudjuk belőle, hogy a régi Magyarország urai « szöges dróttal őrködtek azon, hogy a falusi ember ellenséges indulattal gondoljon a városira », « kakastollas csendőr és tűzzel-vassal besorozott (??) katona védte a gazdagok, tőkések, földesurak népellenes uralmát » és szép képekkel, szőnyegekkel ékes, jólfűtött lakásait, míg a füzet írója a nyomorgókkal együtt fázott (!!) s most szeméből « kiserked a könny », ha arra gondol, hogy József Attila, « a mi drága proletár költőnk », akit a tehetség és marxistaság szerencsés összetalálkozása tett naggyá, « még akkor sem feledkezett meg az ország gondjairól, a szegénység, a dolgozók bajáról, mikor lány szemébe nézett, mikor szerelmes nótát akart dalolni ». Amidőn « megújhódó » kritikánk majdani oszlopa, Komlós Aladár 1948-ban még csak *Irodalmunk társadalmi hátteréről* értekezett és Szauder József, aki utóbb Komlóst is elhomályosító tekintéllyé lett, *Faludi Ferenc és Itália* viszonyának se jobbra, se balra nem izgalmas kérdésével bíbelődött, Bóka László fürge illeszkedése a párthoz kétségtelenül olyan érdem volt, amilyennel hozzá hasonlóan tehetséges literátoraink közül csak kevesen dicsekedhettek.

Bár a későbbi évek folyamán gyakran előfordul, hogy a vörös értelmiségi arisztokrácia soraiba emelkedettek még az illegális kommunizmus hőskorába vezetik vissza marxista gyökereiket, sőt orosz nyelvtudásukat is régi keletűnek igyekeznek feltüntetni, legtöbbjük valóban csak '48-ban látott hozzá kulturája e veszedelmes hiányainak pótlásához, ami persze még a legernyedetlenebb szorgalmúakat is rövidebb-hosszabb időre elvonta a szovjet tudomány tanitásait kellően értékesítő « alkotó » munkától. Az irodalomtudomány sok érdemes régibb művelőjének elhallgatása mellett alighanem ez az oka annak, hogy 1949-ben egyetlen figyelemreméltó irodalomtörténeti vagy kritikai munka sem jött létre, sőt még a napisajtóban erősen megélénkült propagandatevékenység is csak ritkán választott gyujtóanyagot az irodalom mezejéről.

Egyedül a Petőfi-centennárium kiaknázására vállalkozott tömérdek újdonsült tollforgató, még pedig Révai József, a Rákosi-időszak irodalmi diktátorának szellemében, aki elsőként alkalmazta « a marxi esztétika fényszóróját » polgári szem számára áthatolhatatlan irodalmi problémáink megoldására és — többek között — annak fölismeréséhez jutott el, hogy « a mai magyar népi demokrácia Petőfi szellemi hagyatékának végrehajtója ». A jubileumi év félezernél több Petőfi-cikke ezt a korszakalkotó gondolatot variálta több-kevesebb ügyességgel, a túlzások, ferdítések, torzítások minden eszközét felhasználva arra, hogy a költőt pártpolitikai célokra alkalmazható érvek kimeríthetetlen forrásává, már-már a marxizmus előfutárjává tegye meg.

Az efféle olcsó és a nagy tömegeknek szánt propaganda mellett azonban az új rendszer nem mondhatott le a magas műveltség, a tudományok ápolójának és mecénásának előkelő szerepéről sem, és a Magyar Tudományos Akadémia « korszerű » újjáalakítása kapcsán valóban a tudomány is részt kapott a történelmi materializmus dogmáinak terjesztésében.

Az Akadémia kiadásában 1950-ben megindított *Magyar Klasszikusok* sorozata a maga tudományos igényű programjának példáival (Eötvös: *A falu jegyzője*, Csokonai: *Válogatott művei*) és a « haladó hagyományok » tiszteletének jelszavával már a következő évben egész sor hasonló érdemes kiadványt hívott életre. Egyesek, mint Kölcsey *Válogatott művei*, Kazinczy *Fogságom naplója* és az *Egri csillagok* helyes olvasására ugyan Révai József, Tolnai Gábor és Bóka László kisérő tanulmányai igyekeztek a közönséget rávezetni, de megjelenhettek minden politikai mellékzöngétől mentes, tisztára tudományos jellegű munkák is, pl. Horváth János *Rendszeres magyar verstana*, Balassi Bálint *Összes művei* Eckhardt Sándor példás gondozásában, Zrinyi Miklós *Levelei* Markó Árpád bevezetésével, II. Rákóczi Ferenc *Emlékiratai* Vas István fordításában és Erdélyi János *Utinaplója és levelei*. Heltai Gáspár egy dialógusának facsimile-kiadása s Fáy András válogatott meséinek az ifjúsági irodalomba való bevezetése ugyancsak kívül esik még a « pártosság » programján, ez azonban annál inkább érvényesül Barta János és Klaniczay Tibor *Szöveggyüjtemény a régi magyar irodalomból* című antológiájában és a *Hét század magyar versei*-t összegyűjtő, közel 1300 negyedrét oldalas kötetben.

Optimizmus és « haladó hagyományok »

A *Hét század magyar versei* alighanem az 1951-es év legnevezetesebb irodalmi vállalkozása. Terjedelme — 1120 oldal — messze meghaladja a nagyközönség számára készült minden megelőző költői antológiánkat, igen sok becses, addig elhanyagolt darabbal gyarapítja az olvasók ismereteit s alkalmas arra, hogy bennük a magyar költészet gazdagságának és értékének tudatát tetemesen fokozza. Ám e tisztes törekvésen

kívül nem csekélvebb mértékben lebegett a szerkesztők (Klaniczay Tibor, Komlós Aladár, Lukácsy Sándor, Pándi Pál, Szász Imre) szeme előtt a kötet politikai feladata is: a forradalmiságra, osztálygyűlöletre, marxista irodalomfelfogásra nevelés. Ebből következett a versek kiválogatásában az esztétikai szempontok gyakori feláldozása a tartalomnak, amivel bizonyos műfajok elhanyagolása s egyes írók egyoldalú bemutatása járt együtt, ezért maradtak ki az antológiából olyan költők, mint Erdélyi József, Mécs László, Sík Sándor stb., s kaptak tág teret az örök névtelenséggel eljegyzett jelszó-harsonások émelyítő rímgyakorlatai. A propaganda lólába a legleplezetlenebbül a jegyzetek soraiból lóg ki, melyekben a szerkesztők nem röstelltek megbízóik szellemi színtjére süllyedni, s hogy megbízhatóságuk minél kézzelfoghatóbb bizonyítékait tegyék a párt oltárára, ilyeneket írnak: Balassi Bálint « bujdosása idején *vallásos* énekekben keserű *honvágyát* fejezte ki », Jókainak vannak olyan regényei is, « amelyek hamis, torz képet adnak a szabadságharcról és a Bach-korszakról », viszont Komjáthy Jenő legfőbb érdeme, hogy « gyakran forradalmi szárnyalással » énekelt, Darázs Endre « Sztálinról szóló verse a magyar lira 1949-es " sztálini műszakának " egyik legszebb alkotása, a Kossuth-díjas Kónya Lajos és Zelk Zoltán a felszabadulás utáni költészetünk vezető egyéniségei s utóbbinak *A hűség és hála éneke* c. verse, « melyet Sztálin elvtárs 70-ik születésnapjára írt », saját művészetének csúcspontja és « szocialista irodalmunk egyik büszkesége ».

Igy válik e kötet hűséges tükrévé megjelenési éve irodalmi arculatának, amikor Déry Tibor fennen hirdette, hogy « a világban való tájékozódáshoz a marxizmus-leninizmus ismeretére olyan szükségünk van, mint a tüdőnek a levegőre » és « aki nem szereti ezt a mi mai életünket, az tegye le a tollat », amikor « magyar nyelven közel egy millió példányban jelentek meg Lenin művei », Rákosi remekei « több mint 350 ezer példányban kerültek kiadásra » s erre büszkék lehetünk, mert hiszen — Képes Géza szerint — « eljött Lenin s kemény kézzel lerakta itt — a tiszta, új világ gránitalapjait », Zelk Zoltán pedig leszögezte, miszerint « nem lehet meglelni azokat a roppant hangjegyeket, amikkel méltóan lehetne kifejezni, mit érez népünk Rákosi iránt » s említett Sztálin-ódájában e remekbe vésett négy sort hagyta ránk: « Békénk várfala, jövendőnk sziklája — köszöntjük s köszönjük e hetven évet!... s nem hull alá, nem hallgat el a dal — tovább dalolják boldog nemzedékek ». A héroszokat ünneplő himnuszok mellett ugyancsak dúsan szállt a hódolat füstje a párt felé is. Gellért Oszkárról 1951-ben már egyetemi disszertáció készült, mert « a felszabadulás után az idősebb költői nemzedék tagjai közül a legkövetkezetesebb fordulatot (ő) hajtotta végre », azaz, mint lirai lendülettel maga írta: « Felszabadultunk. S rögtön megtaláltam — A jó utat s jelentkeztem a Pártban ». És míg Bóka

László újjongva zengte: « Minket a Párt nevel, — Nem álom boldog életünk, — A költő énekel », s Pándi Pál már bőséges anyagot talált *A Párt a magyar költészetben* c. cikke számára (1951. jan. 1), Szauder József sem maradt le a nemes versenyben, hanem igazi tudóshoz illő nyugalommal és éleslátással tekintett a jövő elé, hiszen « bölcs Pártunk útmutatása alapján az írói kongresszus majd megszabja fejlődő idodalmunk jövendő feladatait », melyek felől semmiféle kétség sem merülhet fel, miután Révai József kijelentette, hogy a műgond ugyan tiszteletreméltó, de fontosabb, hogy az irodalmi mű a Párt szócsöve legyen. Elvétve ugyan egy-egy zavaró hang is megborzolgatja a hivatalos « hurrá-optimizmus » harmóniáját, vagy arra figyelmeztetve, hogy « a mai népi demokrata írókat egy a tömegektől elszakadt pártbürokrata szemével való látás » jellemzi s « irodalmunk döntő veszélye a sémaszerűség, a sablón », vagy pedig elkerülhetetlenné válik olyan kényelmetlen tények megróvása, mint pl. Juhász Ferenc költői magatartása, aki « tekintetét *csak* az örök dolgok, a természet jelenségei, a csillagos ég felé fordítja », máskor meg valóságos « narodnyik elefántcsonttoronyba » vonul visza, s Tamási Áron « a felszabadulás óta hallgatással vagy mellébeszéléssel eltöltött évek után » írt ugyan egy *Bor és víz* című szüreti egyfelvonásost a berzenkedő párt megengesztelésére, de « jószándéka mögül hiányzik az elvi harcosság, biztos állásfoglalás ». Joggal hangsúlyozza tehát Szauder József, hogy « az irodalmi kritika mindenekelőtt politikai éberséget jelent », azaz alaposan a körmére kell nézni a renitens íróknak s még egy Háy Gyulának sem lehet megengedni, hogy a « konfliktustalanság » elméletéről dúló vitában nevetségessé tegye azt a felfogást, mely szerint a drámai konfliktus nem egyéb, mint osztályok ellentéte, s ebből arra a következtetésre jusson, hogy a szocialista társadalomban, mely nem ismer osztályharcot, nem jöhetne létre konfliktus, tehát halálra lenne ítélve a dráma. Az ilyen destruktiv okoskodással szemben győzelemre kell vinni az egyetlen helyes álláspontot, a pártét, mely így hangzik: « Barátság, szerelem, családi élet konfliktusai drámai konfliktus alapjául csak akkor szolgálhatnak, ha tartalmuk az újnak a régi elleni harcát fejezi ki ». Attól pedig senkinek se fájjon a feje, hogy ez a meghatározás a világirodalom legnagyobb drámai alkotásainak zömét a drámaiatlanság vétkében marasztalja el. Ámde a józan ész nevében kirobbantott ilyen csetepaték zaja mint szúnyogzümmögés fulladt bele az általános győzelmi és boldogság-mámor trombitazúgásába. Pándi Pál *Hazug álmok papjai szűnnek* c. antológiájából mindenki megnyugvással győződhetett meg arról, hogy az Egyház sötét hatalmainak veszedelme immár nem fenyeget, mert végre nyilvánvalóvá lett e kötet lapjain, hogy minden valamirevaló költőnk — Janus Pannoniustól a moszkovita Komját Aladárig — antiklerikális volt, s közben a *Magyar Irók Rákosi Mátyásról* c. könyvben harminchárom való-

gatottan öblös hang kiáltotta világgá « versben, elbeszélésben, visszaemlékezésben mindazt, ami életünket, munkásságunkat elszakíthatatlanul Rákosi Mátyás életéhez, tevékenységéhez fűzi » s a magyarság minden napját egy-egy « költeménnyé » teszi. Mert lehet-e annál paradicsomibb lét, mint amikor « akár vasat kovácsolsz, akár verset írsz, vakoló kanállal dolgozol vagy vonóval, ...ő áll mögötted, szemmel, szóval ő biztat, ösztökél, tanít », csak őt kell követned, hogy tökéletes légy (Zelk Z.), vagy mint Szűdi György rebegte a hálától részegen: neki köszönhetjük « ruhánkat, cipőnket, minden *aprónyi* örömünk! ». És immár *Az ember tragédiája* falanszterjelenetétől sem kell a pártnak « viszolyognia », hiszen Waldapfel József bebizonyította, hogy Madách « ezt az embertelen rendszert csak a természettel való kétségbeesett küzdelem kényszere alatt létrejött életformának tekintette » s nincs abban egy szikra sem, ami a mai viszonyokra lenne bántóan vonatkoztatható, sőt ellenkezőleg, Madách a falanszterben éppen olyan emberi értékeket félt, amelyeknek « igazi megbecsülését a szocializmus hozta meg! ». Waldapfel elvtárs nem mondja ki, de gondolatmenetéből logikusan folyik a föltevés, hogy — ha Madách Rákosi kortársa lett volna — így zárulna a *Tragédia*: « Ember küzdj és bízva bízzál Sztálinban ».

A *hét század versei*-t hamarosan két, hasonlóan kettős célkitűzésű antológia követte. Nem kicsinyelhető érdemük, hogy irodalmunk más-más területéről igen sok olyan anyagot gyűjtöttek össze és tettek kényelmesen hozzáférhetővé, amely az idő folyamán elvesztette közműveltségünket tápláló erejét, s ezzel értékes hagyományokat vezettek vissza a szellemi élet vérkeringésébe, ám a baj itt is az, hogy a rostán csak azt engedték át, ami a marxista-leninista irodalom-szemlélettel valamiképp (gyakran, szerencsére, csak erőltetetten, átlátszó belemagyarázások és elkenések árán) egybehangzónak volt feltüntethető. E testes kötetekben prezentált gondolatkincs ezáltal ugyan semmit sem veszít eredeti becséből, de sajnálatos, hogy a válogatás hivatalból kijelölt szempontjai nem engedték meg még gazdagabbá tételét, s mélységesen lehangoló, hogy a szerkesztők milyen kínos aggályok közt igazolják eljárásmódjukat, iparkodnak a közölt szövegeket a « célvonalba » állítani s mennyire fáradhatatlanok a leggroteszkebb alkalmak felhasználásával az ideológia prédikálásában. Lukácsy Sándor *Haladó kritikánk Bessenyeitől Adyig* című, közel 800 oldalas kötete összeállításával és az elébe írt bevezetéssel az ilyen antológiák programjának és kivitelezésének valóságos iskolapéldáját adta. A könyv rendeltetését « a jelen harcainak támogatásában » látja, a szemelvényekkel világosan meg akarja különböztetni « a forradalmi újat a múlt örökségétől, a megtalált igazságot (!) a keresés korszakától ». A marxista kritika elveiről és alkalmazásukról a kulisszák mögött vívott csatákat szóra sem érdemesítve, a pártálláspontot mint örökérvényűt ál-

lítja a jobbára vértezetlen olvasó elé s a megmásíthatatlan törvény nevében ítélkezik elevenek és holtak felett. A nagyközönség ebből a könyvből vehetett először tudomást irodalmunk « marxi átértékelésének » első eredményeiről, amelyek azóta — mind alaposabb kidolgozásban — az egyetemek s ezeken keresztül minden rendű más iskolák irodalomtanításának alaptételeivé szilárdultak. Itt nyert szentesítést Táncsics Mihály fölemelése irodalmunk « díszei » közé, innen eredt a későbbi közhely Gyulai Pál « megcsontosodott akadémizmusáról », melynek kártékony hatását alig ellensúlyozza korábbi érdemes munkássága, Salamon Ferenc, Kemény Zsigmond, Csengery Antal itt minősültek először széles nyilvánosság előtt « egészben véve haladás elleneseknek », s mert egy író megítélésében a döntő szempont az, hogy « milyen szerepet töltött be a haladó és reakciós erők harcában », mindhárman csak módjával szerepelnek a gyűjteményben, éppúgy, mint a modernek közül Schöpflin Aladár, aki nem tudott eljutni « egységesen felépített haladó világnézeti kritikáig », míg Babits Mihály és a Nyugat-nemzedék legtöbb tagja teljesen kimarad, mivel « az ő elméleti munkásságukban nem igen találni olyan gondolatokat, amelyek alkalmas építőkövei lennének a mai szocialista kulturának ». Mennyivel érdemesebb ilyenek után pl. Vörösmartyban halászni, aki *A felekezet* c. írásával « utat mutatott abban a vitában, mely az első lépést jelentette az irodalom pártosságának megfogalmazása felé », avagy Arany Jánosban, aki « zseniális éleslátással mutatott rá a kapitalista társadalom művészetellenességére », holott, mint Lukácsy maga kénytelen helyesbíteni, Arany egyszerűen csak azt állapította meg, hogy « a polgári társadalom nem ád módot valódi hősi eposzba illő egyéniségek kibontakoztatására », ezt azonban — jól vessük eszünkbe — Marx hasonló megjegyzéseivel *egyidőben* írta le!

Jobb híján jogcímül szolgál a haladó írók közé sorolásra az orosz irodalom iránti érdeklődés is. Igy Szentmiklóssy Alajos azzal magaslik kortársai fölé, hogy « a legelsők között adott hírt magyar nyelven az orosz irodalomról » (német forrás alapján), a tehetséges, de kiforratlan Zilahy Károly radikalizmusának különös nyomatékot ad Puskin eredetiségének « erős kiemelése » ,a Reviczky iránti népidemokrata rokonszenv sem független attól a ténytől, hogy a költő « igen nagyra becsülte a klasszikus orosz irodalmat », Wildner Ödön pedig mint « Gorkij első méltatója hazánkban » kap dicséretet, bár Dosztojevszkyt « erősen túlbecsülte s nem látta meg műveinek reakciós tartalmát ».

A reakció ostorozásában « új » irodalomtörténetírásunk egyik sarkalatos feladatát látja. Minthogy azonban a hagyomány haladó mozzanatainak kihámozása ennél is fontosabb, s legtöbb írónk valóban a haladás híve volt, másokat pedig célirányos ilyenekké avatni, a maradiság vádja csak kivételesen fordul irodalmunk egy-egy jelentékeny alakja ellen, hanem inkább általánosságban mozog, közelebbről meg nem nevezett klikkek, csoportok, áramlatok, « a hatalom » bűnös üzelmeit szidalmazza. « A reakció mindenkor vagy semmibe vette, üldözte,

letagadta, vagy megpróbálta kisajátítani, meghamisítani, a maga hasznára fordítani haladó hagyományainkat ». A reakciós kritika « mindig igyekezett megnyirbálni a tárgyválasztás szabadságát... » « költőietlennek bélyegezve a politikai és társadalmi élet irodalmi feldolgozását ». Azzal keveset törődik szerkesztőnk, hogy az ilyen felelőtlen vagdalkozásokat kötetének egész tartalma cáfolja. Számára a lényeg az, hogy olvasóit a reakció mumusával rémítgesse, amellyel szemben csak a kommunizmus nyújthat védelmet és biztosíthat szabadságot és szebb jövőt.

Színes csokorba kötve jelennek meg a könyv előszavában ennek a haladó kritikának más belső ellentmondásai is. A kommunizmus egyfelől a progresszió zászlóvivője, másfelől azonban tanai « örök igazságának » elismerését követeli, ami egyértelmű a megállással, a fejlődés lezártával, a kristály élettelenségével. A marxista esztétikát általános érvényűnek hirdeti, holott éppen az esztetikum problémájának megoldásával marad adós s így eleve kirekeszti értékeléseinek köréből a művészet birodalmának legszebb provinciáit. A higgadt értelem és ép erkölcsi érzék tiltakozását is lépten-nyomon kihívja maga ellen, amikor olyan jogok szabad gyakorlását igényli a párt számára, melyeket másoktól kereken megtagad.

A cári zsarnokság « égbekiáltó gazságot követett el » Gorkij börtönbevetésével, Sztálin vérengzései az orosz írók soraiban viszont csak a « tisztulási folyamatot » siettették. A klikk-érdekek ellen küzdő, részrehajlatlan kritika a polgári irodalomban érdem volt, ma azonban « álobjektivizmus » a neve. A sehová sem csatlakozás nem egyéb, mint « anarchikus szabadság, amelynek igazsága a legjobb esetben valami általános, elvont, minden osztálytartalom nélküli (!) ideál ». A régi reakció irányította cenzura irgalmatlan elnyomásként súlyosodott a szellem szábadságára, de ha a párt kezeli, menten a kizsákmányoltak üdve fakad belőle. « A hatalom árnyékában sütkérező tehetségtelenek arcátlan érdekszövetsége » is csak a múltban volt az irodalmi élet szennyfoltja, ma « a legjobb erők összefogásának » tisztelik, ugyanazzal, a párt által annyira kedvelt eufemizmussal, mely a pincérből « élelmiszeripari készárú elosztót » csinált.

Lukácsy nyomdokait követi A *magyar dramaturgia haladó hagyományai* című, egy évvel utóbb kiadott antológia. Szerkesztői (Solt Andor, Hegedűs Géza, Vajda György Mihály és Hubay Miklós) szintén jókészültségű szakemberek s mintaképükhöz hasonlóan hasznos és hézagpótló munkát végeztek. Minthogy Hegedűs Géza, a bevezetés írója szerint még nem támaszkodhattak « a magyar dramaturgia egész múltjának marxista-leninista kritikájára », szövegválogatásuk az elvártnál jóval kevésbé merev, ha nem is terjed odáig, hogy pl. Ambrus Zoltán, Keszler József, Ignotus írásainak is helyet adjon. Annak ellensúlyozására, ami a szemelvényekben netán kiütközik a dogma vonalából, Háy Gyula előszava és a jegyzetek vannak hivatva. Az előbbi a

Pravda 1952. április 7.-i számából vett idézettel kezdődik, alapvető szabályként állítva föl, hogy a drámának a jobb jövőért, azaz a kommunizmus programjának megvalósításáért kell harcolnia, minélfogva a drámaíró e névre csak akkor méltó, ha pártosan foglal állást és « a cselekmény megalkotásában tudatosan alkalmazza a dialektikus és történelmi materializmus törvényeit ». Ezt követően G. M. Malenkov, a pillanatnyi legfőbb szovjet tekintély — hamarosan hamvába holt — bölcsességére történik hivatkozás, mely szerint « a tipikus ábrázolás a pártosság legfőbb megnyilatkozási szférája a realista művészetben... s a tipikusság problémája mindig politikai probléma », ami egyszerűbben kifejezve azt jelenti, hogy az író kötelessége tipusként mutatni be olyan figurákat, amilyenek egyáltalán nincsenek vagy csak ritka kivételek, de a párt elveinek, parancsainak megtestesítői, tekintet nélkül arra, hogy mint ilyenek nem « a társadalmi valóság tükrözései », miként azt a marxi esztétika egyik alaptétele előírja, hanem éppen ennek a valóságnak elkendőzésére szolgálnak. Az ilyeneknél is ártóbban nyilatkozik meg a nevelő buzgalom a kötet jegyzetszótárában és az idegen szavak magyarázataiban, amelyeket néhány találomra kiemelt gyöngyszem is hitelesen jellemez. Egyetemi hallgatóink efféléket tanultak belőlük: Beethoven « nagy demokrata bécsi zeneszerző »; Molière « megsemmisítő bírálat alá vette a feudalizmust »; Schopenhauer « a hanyatló és rothadó polgári filozófia tipikus képviselője »; A priori « az idealista filozófia hazug fogalma »; L'art pour l'art « a társadalmi kérdések elhallgatásával szolgálja a kizsákmányoló osztály érdekeit »; Metafizika « idealista filozófiai irány, mely képtelenségeket agyal ki a világ kezdetéről és lényegéről az érzékelés számára hozzáférhetetlen tárgyakról... a konzervativ és reakciós ideológia alapja »; Transzcendentális « Kant hazug, idealista filozófiai műszava ».

Egyébként — a pártosság érdemére nem pályázva — meg kell állapítani, hogy az 1952-53-as évek kritikai munkássága változatosság, elmélyedés, tudományos érdekeltség és színvonal szempontjából fölötte áll közvetlen előzményeinek vagy legalább is bizonyos egyensúlyt teremt az alantas, rikító propaganda-kiadványok, a marxi alapokra helyezett irodalomvizsgálat erőfeszítései és a pártbefolyástól érintetlen művek között. Ez utóbbiak bizonyára nem jelenhettek volna meg az irodalompolitika legfőbb intézőinek hozzájárulása nélkül, és ez szerény, de mégis szembeötlő jele annak, hogy az értelmiségi olvasók igényei immár nem maradnak teljesen figyelmen kívül.

Rájuk való tekintettel láthattak napvilágot Janus Pannonius válogatott versei legjobb — s a rendszertől éppen nem dédelgetett — fordítóink tolmácsolásában, Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekek* c. dallamgyűjteménye, Bacsányi János összes művei, Déryné *Naplója*,

kiváló etnográfusunk, Kálmány Lajos *Alföldi népballadák* s *Történeti énekek és katonadalok* c. gyűjtései, a magyar sajtó 250 évének története, Horváth János utolsó nagy alkotása, *A reformáció jegyében* és... Homeros *Iliásza* Devecseri Gábor fordításában.

A másik végletet, a megszokott parlagi pártkórust egy 200 oldalas antológia, *Felszabadítónk, Sztálin*, szólaltatja meg, melyhez méltóan csatlakozik a Művelt Nép-ről (lucus a non lucendo) elnevezett könyvkiadóvállalatnál, az « Irodalomtörténeti Társaság szerkesztésében » készült, József Attilát bemutató előadás-minta. Hétezerötszáz példányban jelent meg, tehát a gyakori « pártrendezvények » során százezres tömegek előtt hangzott el arról, hogyan « mocskolta be a Horthy-rendszer Petőfi emlékét », milyen « intézményesített népgyilkos terror » tombolt e gyászos korszakban, amikor Rákosi Mátyás, « a párt illegalitásban élő nagy vezetője » rejtőzködni kényszerült s egy időre József Attila sógorának, Makkai ügyvédnek vendéglátását is igénybe vette és a « kommunista hősöknek csak a szovjetunió dicsőséges léte adott erőt a törhetetlen kitartáshoz ». Az első nagy magyar proletárköltő ugyan « nem tanulhatott a szovjetunió életéből és a szovjet irodalomtól », mert 1933-ban « egy szektás csoport rágalomhadjáratának eredményeképpen » kizárták a pártból, 1934-ben pedig az a soha ki nem hevert csapás érte, hogy a szovjet írók első kongresszusára nem őt küldték ki, hanem Illyés Gyulát és Nagy Lajost, de azért mégis csak « a párt neveltje, a marxista dialektika ismerője volt », s ez képesítette arra, hogy « mindent az osztályharc szempontjából lásson », ez nevelte benne óriásivá « a haza sorsáért érzett felelősségérzetet, az egész dolgozó nép életét átfogó gondolkodást » s adott erőt művészetének ahhoz, hogy « a jelen harcait, történelmi feladatait a nehéz múltból a *gyönyörű* jövőbe vezető út távlatában mutassa be ». Ha még megemlítjük, hogy Bóka Lászlónak tévedhetetlen szimatával ezúttal is sikerült az elvtársi ínyeket csiklandó csemegét helyezni a párt asztalára Gárdonyi Géza ifjúkori eltévelyedése, a később megtagadott, papfaló *A lámpás* kiadása és korszerű magyarázata formájában, ismét derűsebb tájak felé fordulhat tekintetünk. Az időszaki sajtó irodalmi tárgyú cikkeinek száma 1952-től fogva fokozatosan emelkedik s szerzőik közül mind többen kezdenek inkább a tisztes színvonalra, mint a szabványos sorvezető « vonalára » ügyelni és pedig nemcsak ha Csokonairól vagy Aranyról van szó, hanem akkor is, amikor illendő lenne, hogy Petőfi, Ady, Móricz Zsigmond nevétől forradalmi zászlólobogtatásra csábuljanak. Megnyugtató az is, hogy Krúdy újrafelfedezése a közönség részéről általában megértő, sőt biztató tápot nyer az író nagyságának gyakran szinte fenntartás nélküli kritikai elismerésében.

Irodalmunk régebbi értékeinek fölelevenítéséhez becses adalékokkal járulnak hozzá olyan kritikusok és irodalomtörténészek is, akiket munkájukban a marxista sugallatú « átértékelés » ambiciója vezet, mert ennek káros hatása az olvasóra csak esetleges és semmiesetre sem ér föl a pozitiv haszonnal, amit az irodalmi műveltség gazdagítása szempontjából olyan kiadványok jelentenek, mint a félezer oldalas *Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig* c. antológia, Tótfalusi Kis Miklós, a XVII. századi híres erdélyi nyomdász, Németh László egyik történeti drámája hősének *Mentsége*, vagy Bessenyei, Katona József, Kölcsey, Erdélyi János válogatott művei. Hogy az ilyen könyvek mellé adott útmutatások propaganda-értékét nem kell túlbecsülni, kitűnik Móricz Zsigmond *Életem regénye* példájából is, mely rövid idő alatt tízezer példányban kelt el, hiába figyelmeztette előszavában Erdei Ferenc az olvasókat arra a sajnálatos körülményre, hogy Móricz sohasem találta meg « közvetlenül a munkássághoz vezető utat » s hiába próbálta az író alakját azzal kisebbíteni, hogy a *Légy jó mindhahálig*-ot és az *Erdély* trilógiát, mint Móricz pályájának merőben elhanyagolható epizódjait még cím szerinti említésre sem érdemesítette.

A marxi irodalomszemlélet jegyében

A szóbanforgó két év bennünket érdeklő termésének legjavát néhány írói arckép és monográfia képezi. A legterjedelmesebbet közülük a fentebb már említett Sőtér István írta Eötvös Józsefről, párhuzamosan *A falu jegyzője* és a *Magyarország 1514-ben* kritikai kiadásával. Sőtér mint szépíró és irodalomtörténész már a « fordulat éve » előtt is számottevő volt, « felzárkózásával » tehát a párt kiválóan értékes munkaerőt nyert. Ennek jutalma nem is váratott magára, az Akadémia éppen az Eötvös-kötet alapján « az irodalomtudomány doktora » fokozatban részesítette s szava azóta egyre növekvő súllyal esik latba, egyenes arányban rendkívüli szorgalmával, munkabírásával és termékenységével, mely nemcsak írásainak oldalszámát tekintve, de olykor minőségileg is felülmúlja szaktársaiét. Széleskörű képzettségén, metodikus munkamódján és árnyalatos, bár néha túlságosan is folyékony kifejező készségén kívül gyors emelkedésében talán annak is része volt, hogy felismerve Lukács Györgynek, a rendszer egyetlen igazi filozofusának egyéni gondolkodásában az elhajlás veszedelmes lehetőségét, távoltartotta magát tőle és a sokkal hatalmasabb rivális, Révai József árnyékába húzódott. Korán kivívott poziciójának megvédésében ugyanaz a körültekintő, okos mértéktartás segítette, amely tudományos működését jellemzi. Nem alacsonyodik le a pártosság sűrűn változó, alkalmi követelményeihez, hanem a vállalt tan néhány állócsillagnak számító képviselőjére és eszményére szögezi tekintetét, ezzel a sáncokon belül marad, közben pedig becsületes kutatómunkával, a marxizmustól teljesen független részleteredményekkel az elvtársak körén kívüli tudomány s a majdani magyar irodalomtör-

ténetírás elismerését is biztosítani igyekszik. Hogy széles alapokra helyezett monográfiájában Eötvös Józsefet a magyar kritikai realista regényírás úttörőjének mondja, aki szenvedélyes hévvel fordul a kor legégetőbb problémái felé s « a nép szabadságához és boldogságához, virágzásához és felemelkedéséhez » vezető utat járja, de ezen csak Petőfi kiindulópontjáig jut el, olyan megállapítás, amelyet elfogadhat a legszigorúbb ideológus is, de nem utasíthat vissza az sem, aki távol áll az ideológiától. Sőtér lelkes odaadása, amivel a vizsgált anyagban elmerül, állandó törekvése a kutatás területeinek kiterjesztésére, éles szeme új problémák megragadására, kétségtelen tudósi hivatottságát igazolják. Annál feltünőbb, hogy nemegyszer úgy tesz, mintha legsajátabb gondolatait is Révaiból eredeztetné vagy legalább is a marxi módszer helyes alkalmazásának köszönhetné őket.

Barta János *Arany János* c. könyvében ugyancsak bőkezűen szórja a babért a magyar marxista iskolára, amelynek megalapítói közé tartozik, de a meggyőződés ereje csak azokat az oldalait hatja át, melyek a polgári irodalomtörténetíráson és esztétikán nevelt műérzékéről, egészséges ítélő és gyakorlott analitikus tehetségéről tanúskodnak. Ha olyan tájakon jár, ahol bátran levetheti az ideológia kényszerzubbonyát, nem ritkán sikerül igazat, szépet, újat is mondania (pl. Arany balladáiról, a *Buda halála* jellemeiről) s egész fejezeteken át kellemesen folyó, tanulságos olvasmányt nyújt. Ügyes formaadása még azt is érdekessé teszi, ami lényegében nem egyéb, mint az Arany-kutatás régebbi eredményeinek összefoglalása. De menten elszomorítóvá válik, amikor « úttörő » szerepe kerekedik felül benne s át nem gondolt, rögtönzésként ható, de apodiktikus modorban kijelentett tantételekre ragadja. Hogy « minden irodalmi fejlődés célja és értelme: a realizmus valaminő változatának megteremtése », éppúgy nem tekinthető a művelt és intelligens szerző őszinte véleményének, mint az az állítása, hogy Arany a *Toldi* három főszereplőjében (Miklós, az édesanyja, Bence) « azt a teljesebb és igazabb emberséget mutatja be, amely soha sincs meg a kizsákmányoló osztály tagjaiban, csak a dolgozó népben » (!!), s olyan balladák, mint pl. *Ágnes asszony*, *Zách Klára* « az osztálytársadalmak nyers küzdelmeinek képét adják ». Miután — Barta szerint — Arany alakját irodalomtörténetünk évtizedeken át tudatosan torzította, hamisította, csak Révai József Petőfi-tanulmányai adják meg végre « a legfőbb irányvonalat Arany megítéléséhez is ». Ezt a vonalat tapossa az író, amikor Arany katonadalainak, forradalmi verseinek agitativ erejét magasztalja, « plebejus értelmiségi csoport »-nak nevezi azt a réteget (Jókait, Vasvárit stb.), « amely a magyar forradalmi mozgalom (1848) ideológusa és szervezője volt », s szemére veti Aranynak, hogy 1848 után « a szépre törekvés jegyében megtagad mindennemű politikai és társadalmi funkciót az igazi költészettől s valósággal lenézi a költői műből kifejthető

nem esztétikai hatásokat ». Végül A *walesi bárdok*-kal kapcsolatban tett kijelentését arról, hogy « zsarnok és költő a történelem folyamán mindig ellenségek voltak, s az igazi költő sohasem adta el magát elnyomók dicsőítésére », vagy a rendszer szégyentelen és vakmerő propagandájához való csatlakozásnak vagy rejtett iróniának kell tekintenünk. Szerzőnk tudományos reputációja érdekében inkább az utóbbira szeretnénk gondolni s e föltevésünk megerősítését látjuk meglepően merész szembeszállásában némely, vele egyébként egyívású társaival. Míg ugyanis ezek szerint Arany « balladái javarészében tévútra jutott, egyoldalú pszichologizmusba tévedt, a konfliktust hősei lelkébe helyezte, a társadalmi probléma helyett csak a lelkit látja », Barta bátran kiáll Arany igaza mellett, aki « nem zárja le a konfliktust a nyers anyagi síkon; ott, ahol a küzdelem a fizikai síkon már látszólag megszűnt, folytatódik erkölcsi, eszmei síkon, ...s ennek színhelye nem lehet más, mint az emberek tudata. ... Az eszme és a fizikai erőszak küzdelme sohasem dől el a nyers fizikai síkon, hanem egy másik síkon folytatódik, ahol az eszme az erősebb ».

A *Csiky Gergely* című életrajzi tanulmány szerzője, Hegedűs Géza mint termékeny regényíró szerepel a *Magyar Irodalmi Lexikon*-ban. Az irodalomtörténet és kritika területére tett kirándulásain főleg a marxi tanok alátámasztására kínálkozó új anyag összeböngészésével foglalkozott. Ilyen szép számmal akad a Csiky-kötetben is, bőséges kommentárokkal körítve, amelyek egyetlen ránc nélkül símulnak az immár tökéletesen kifaragott kaptafára. Hegedűs munkájából inkább ezt a kaptafát, mint az ő véleményét ismerjük meg s a marxi szemlélet vívmányainak nevezett sívár közhelyek örökös ismétléséből olyan sűrű unalom árad, melyet még az előadás könnyed elevensége sem képes fellazítani. A gyerekes ádázkodás minden ellen, ami « polgári », már az előszóban kezdődik, ahol Csikyt egyik arcképe *kétségtelenül jelentékeny embernek mutatja* « a jópolgári sötét öltözék, az arany óralánc és a szimpla gallér ellenére is », mintha a tehetség külső ismérvei nem is lehetnének mások, mint a gyűrött gyári kezes-lábas, a nyitott tarka inggallérból kinyúlóráncos nyak s a meztelen csukló, amelyen még szerény acélóra sem díszeleg. A polgár bűne « a tőkés társadalom embertelensége », az 1867 utáni magyar polgáré specifikusan « a tőkés fejlődés, az iparosodás lassú tempója », amely miatt « a munkásmozgalom ... csak későn növekedhetett fel ». Polgári-földesúri nézőközönségünk, hallani sem akart a falu problémáiról, ő felelős tehát a népszínmű elzüllesztéséért, A *falu rossza* tartós sikeréért, holott ebben Tóth Ede « a stilizált és minden valóság-jellegétől teljesen megfosztott paraszti élet álromantikus áldrámája » végletét teremtette meg, s nem kevésbé felelős a Rákosi- Dóczi-féle újromantikus színműért, bár a szerző kénytelen elismerni, hogy ez a műfaj nemzetközi kordivat szülöttje s inkább angol, német, francia és osztrák

példáknak, mint a magyar polgárság sajátos igényeinek köszönheti létrejöttét. A happy end-es középfajú dráma ugyancsak « az opportunista polgári ízlést » tükrözi s a közmorál rohamos romlására vezetett. Dumas *A kaméliás hölgy*-ben « három emberöltő számára vonta dicsfénybe a prostituciót »- mondja a szerző keserű felháborodással, mintha a tiszta erkölcsök védelmében vitézkedő pártjának szószólója lenne. A « polgár » összes gyarlóságai a gonoszság ördögi fokán a kapitalistában egyesülnek, aki terveiben, cselekedeteiben, még ha nagyot is alkot, könyörtelenül « számításon kívül hagyja az embert » (nem úgy, mint a népidemokrácia, mely a legnagyobb értéknek az embert vallja!), s ezért a « derék », a « tisztességes », a « jóságos » jelző csak macskaköröm között állhat a kapitalista szó előtt. A haladó szemlélet további vesszőparipái is lépten-nyomon ott ficánkolnak Hegedűs sorai között. A kiegyezés kora nemzeti életünk mélypontját jelenti, Vajda Jánost ez tette « magános vaddá », Tolnai Lajosból ez csinált « üldözött vadat ». Egyfelől a sovinizmus melegágya volt, másfelől azt a kozmopolitaságot termelte ki, amely ellen Arany emelte fel intő szavát. (Hogy marxistáink egyhangúan Arany mellé állanak e kérdésben, csak addig tűnik fel különösnek, amíg rá nem jövünk, hogy a költő nemzeti hivatását egyszerűen a párthűséggel, a párt szolgálatával azonosítják.) Ha már Deákék politikája is « a '48-as eszmények elárulása » volt, Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatt, « amellyel Csiky drámaírói működésének ideje csaknem pontosan egybeesik », még sötétebb reakció lett úrrá az országon. A róla festett komor kép hátteréből hatásosan fénylik elő Csiky haladó szelleme. Ezt persze csak a népidemokrata kritika képes kellően értékelni. Igaz, hogy az Akadémia már 1885-ben a Teleki-díjjal tüntette ki *Spartacus*-át, néhány évvel később pedig *A nagyratermett* közönség-sikerét a Karácsonyi-jutalom odaítélésével hitelesítette, de ez semmiség ahhoz képest, hogy egy harmadik darabjától megtagadta az elismerést, « mert a dzsentri-világ bírálata... visszariasztotta az illetékeseket ». Csiky saját korának, sőt még az utána következő nemzedékeknek elmaradt, polgári ízlésére is jellemző, hogy « a legförgetegesebb sikert egyik leggyöngébb műve » *A nagymama* aratta, és « a Horthy-korszak rádiója egyedül az *Ellenállhatatlan*-t, ezt a mondanivaló nélküli Csiky-darabot vette fel műsorába »! A *Proletárok*-at viszont kicsinyelni volt szokás, noha ez a darab « jelenti a fordulatot a magyar kritikai-realista dráma felé » s a polgári kritika általában elmulasztotta kimutatni, hogy Csiky rövidéletű színpadi munkái is bővelkednek « társadalombíráló csírák »-ban, amelyek búsásan kárpótolnak a zolai naturalizmus és a pszichologizáló Ibsen sajnálatos, bár csak átmeneti hatásáért. Szerzőnk nem hallgatja el Csiky « burzsoá opportunizmusát » és látókörének korlátait, amelyek megakadályozták a kapitalizmus kizsákmányoló természetének és a munkásmozgalom « jelenlété-

nek » felismerésében, de elévülhetetlen érdemét éppen abban látia, hogy át-áttört e szűk horizonton, leleplezte e nemesi és polgári életforma elavultságát, « szeretettel állott a társadalom elesettjei, kivetettjei mellé, mert ünneprontó lenni ». Könyve elején Hegedűs fölényesen méltatlankodik Csiky bírálói ellen, akik mind « szélsőségesen ítélik meg » az írót, de folytatólag szívesen használja fel ezek eredményeit, s kutatásait azzal zárja le, hogy Csiky mint drámaíró mesterségbeli tudás tekintetében is több volt Sardounál és az ifj. Dumasnál.

Király István alig múlt harminc esztendős, amikor *Mikszáth Kálmán*-ról írt, közel ötszáz oldalas monográfiájáért a Kossuth-díjat kapta. A kitüntetés elsősorban bizonyára a marxistának szólt, de a munka jutalomra érdemesült volna akkor is, ha más szemléletben foganva más viszonyok között jelenik meg. Hogy a szerző általános eszmei beállítottságával nem értünk egyet, nem csökkenti készségünket írói érdemei elismerésére. Riedl Frigyes legszebb lapjaira emlékeztető szeplőtelen stilusa, világos gondolatai, melyekből legtöbbször az átéltség melege csap felénk, számos megfigyelésének eredetisége s általában a munka hangnemének és mondanivalójának emelkedett színvonala megkülönböztetett helyet biztosít számára az egykorú kritikában. Mint első nagyobbszabású kísérlet a marxista mérce alkalmazására egy *modern* magyar író megítélésében, méltán fog bevonulni irodalomtudományunk majdani történetébe. Figyelmet érdemel az a néhány új vonás is, amivel ez a könyv — helyesen vagy helytelenül — a Mikszáth-arckép kiegészítéséhez illetve átrajzolásához kívánt hozzájárulni. Ilyen — többek között — a Schöpflin cáfolatának szánt fejezet Mikszáth különceiről, akik Király szerint « nem Jókai excentrikus figuráira, hanem sokkal inkább Balsac mániákusaira emlékeztetnek » s az író « romantikus fiatal hőseivel ...egy tőről szakadtak ». Ilyen hangsúlyozott meggyőződése, hogy « Mikszáth hívő lélek volt; s arcát megszépítette a hívő lelkeknek adott két ajándék: az optimizmus és az önzetlenség ». Mikszáth sokat emlegetett kiábrándultságáról, eszménytelenségéről, sőt cinizmusáról is különvéleménye van szerzőnknek. Ez a cinizmus a régi eszmények elégtelenségének érzéséből s az újak megtalálása és hatásossága iránt táplált kétségből származott, de mögötte a jövő útjait kereső nyugtalanság húzódott meg. Humorát nemcsak cinikus egykedvűség, hanem bölcsesség is táplálta. A holnapot ugyan nem értette, az « izmosodó szocializmusban az új idők szörnyetegét látta », de ugyanakkor tudta azt is, hogy « a fejlődés sorát nem lehet megállítani, a szocializmus leverhetetlen erő s egy napon a világ minden királyait legyőzi ». Ezt a belátást nevezi Király Mikszáth bölcsességének, amely áthidalhatatlan szakadékként választotta el « a körülötte levő kicsinyes, elaljasodott úri világtól ». Minél mélyebbnek tüntetni fel ezt a szakadékot, a könyv legfőbb törekvése. Sehol másutt

nem találjuk olyan kínosan gondos fűzérbe kötözve Mikszáth minden szavát, ami a feudalizmus, az egyház, a papok, az arisztokraták, a kor politikusai ellen felhasználható s az író radikalizmusának tetszetős, a valóságot messze meghaladó bizonyítására szolgálhat. Bár tagadhatatlan, hogy Mikszáth « szinte semmit sem látott meg a paraszti élet nyomorúságából, nem szólaltatta meg a lázadó népi keserűséget, sőt többnyire idilli szinekbe vonta a falu életét », mégis csak a haladás szükségességének hangoztatója volt « az 1867 és 1900 közt elterülő pusztaság »-ban, e « béna, eszmétlen, riasztó sívárságú kor »-ban, melynek folyvást visszatérő leszólása a kötet igen tekintélyes részét foglalja el s csak annyiban különbözik a már megszokott ócsárlásoktól, hogy ugyanazon érveket elegánsabb köntösbe öltözteti s általában azt a benyomást kelti, hogy a szerző hisz is abban, amit mond, tehát ama ritka kivételek közé tartozik, akikben a megszállottság egy neme elhomályosítja az egyébként éles ítélő erő világosságát a kommunista tanok ésszerűtlenségével, korlátoltságával és a józan értelem tiltakozását provokáló ellentmondásaival szemben.

Az 1954. év az itt vizsgált munkaterületen alatta maradt a hozzáfűzött és nagy hangon meghirdetett reményeknek. Régebbi íróink közül csak Balassi Bálint *Összes versei* kerültek kiadásra s többé-kevésbé bő válogatásban Bezsenyi Dániel, Kisfaludy Károly, Bajza József munkái és Vajda János politikai írásai, míg a XX. század első harmadának hangja csak Juhász Gyulának Bóka László által *Válogatott művein* át juthatott el a szovjet íróktól megcsömörlött, saját nagyjait egyre inkább sürgető olvasókhoz. A gyötrelmes és csúf jelenből a múltba menekülni, feledni és felüdülni vágyó tömegeknek tett egyetlen engedmény Jókai tizenhat művének megjelentetése volt. Komoly tudományos kritériumokat mind a kiadványok szerkesztői és magyarázói sorában főleg Bisztray Gyula tartott szem előtt, amikor az Akadémiai Könyvkiadónál 644 oldalon tette közzé hasznos bevezetéssel és lelkiismeretes jegyzetekkel *Sárosi Gyula kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése* című kötetét.

Waldapfel Józsefnek először ez évben megjelent művét, *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, csak 1957-beli második kiadásából ismerjük. Minthogy a szerző maga mondja, hogy könyve koncepcióján és szerkezetén nem változtatott, bizonyára az első fogalmazásról is nyugodtan állítható, hogy bőséges anyagismereten és beható tanulmányon nyugvó munka, amelyből a további kutatás részben hasznos ösztönzéseket, részben lezártnak tekinthető eredményeket meríthet. De bizonyára teljesülni fog az író másik célja is, az hogy inkább ellentmondásokat hivjon ki, mint « hosszabb időre kényelmes megnyugvást előidéző összegezést » adjon. Mert aligha nyugodhatik majd bele a magyar kritika hosszabb időre abba, hogy a felvilágosodás fejlődéstörténeti jelentőségének helyes értékelésével és Bessenyei korszakos érde-

meinek felismerésével (persze a « marxizmus-leninizmus alapjáról ») először ő ajándékozott meg bennünket, s a magyar felvilágosodás kérdéseihez illetékesen hozzászólni csak az hivatott, aki — mint szerzőnk — Marx, Engels s a seregesen idézett szovjet és lengyel tekintélyek bűvöletében könnyedén figyelmen kívül hagy mindent, amit angolok, olaszok, 1929 óta a franciák és két kivételtől (a skandalum nélkül nem mellőzhető Hettnertől s a marxista Franz Mehringtől) eltekintve a németek írtak az illuminizmusról. Végül az eljövendő « ellentmondók » esetleg majd egyebeket is számonkérnek élenjáró ideológusunktól (aki — mellesleg legyen mondva, sziklaszilárd kommunista hitvallása jellemzésére, — a budapesti egyetem bölcsészeti karának 1956. október 23.-án, a forradalomhoz való csatlakozás ügyében tartott ülésén, hitelt érdemlő fültanúk szerint, izzó lelkesedéssel követelte Sztálinváros sürgős átkeresztelését Petőfivárosra!). Megkérdezhetik pl., hogy kiket ért Waldapfel ama szemérmetlen történethamisítók alatt, akik « Gvadányiban kora nagy haladó nemzeti költőjét próbálták fölfedezni », hogy hol rejtőzik az « a reakciós szélső nacionalista nézet... amely rontással vádolja azokat, akik az ősi magyar verstől eltérő versrendszert honosítottak meg », s vajjon szerzőnk mennyire tarthat igényt arra, hogy szavai mögött igaz meggyőződést lássunk, amikor Bessenyeivel hevesen egyetértve kijelenti, « hogy csak az igaz ügyért, a hazáért való küzdelemnek lehetnek őszinte hívei, nem pedig a zsarnokságnak, hogy abszolutizmus és hazaszeretet kizárja egymást », vagyis olyan elveket hirdet szóval, amiknek nyomát sem leljük hivatásbeli magatartásában, miként ez majd további munkásságából is ki fog derülni.

Mielőtt erről még röviden megemlékeznénk, Klaniczay Tibor 1954-ben elkészült impozáns *Zrinyi Miklós* - monográfiájára, mint addigi marxista filológiánk legérdemesebb teljesítményére kell a figyelmet felhívni. A ma 41 éves szerző már e művében a középkori s különösen a XVI-XVII. századi magyar irodalom egyik legalaposabb ismerőjeként, teljes tudományos vértezetben lép elénk. A vele közös világnézetet vallók között alighanem benne egyesül a legnagyobb mértékben a « polgári », tehát pozitivista, nemzeti és szellemtörténeti irodalomtudomány széles alapjaira felépített szakképzettség és a nemcsak néhány külsőséges szempontot szinte mechanikusan alkalmazó neofita ideológusok alibi-kereső buzgalma, hanem a valóban asszimilált, gondolkodása termőtalajává lett történeti materializmus. Nála még a Sztálin-idézetek, Marx, Engels, Malenkov és Révai segítségül hívása sem keltik az opportunizmus gyanúját. A Zrinyi-kor társadalmi és politikai viszonyainak aprólékos analizisét is legtöbbször helyénvalónak érezzük, egyrészt mert sok hiteles új elemet hoz felszínre, másrészt mert nem kirakatrendezői technikával készült, a bűnök, borzalmak megdöbbentő látványosságaként, hanem a történelmi tényeknek önmagukból való megértésére

törekszik s nem mondvacsinált, hanem valóban plauzibilis vagy legalább is komoly mérlegelést érdemlő összefüggéseket fedez fel a szociális és a szellemi-irodalmi jelenségek között. A szerző vérbeli filologus-voltát ez utóbbiak minden lényegesebb kérdésre kiterjedő gondos vizsgálata jólesően tanúsítja. Semmi sem kerüli el figyelmét, ami a Zrinyi-kutatást előtte foglalkoztatta, elismeri elődei érdemét, készséggel felhasználja új szintéziséhez a régi eredményeket, megadja a kijáró tiszteletet Széchy, Iványi, Takáts, Hajnal, Markó, Tolnai Vilmos, Horváth János, sőt Mály Ferenc és Bánfi Florio úttörő vagy részleteket tisztázó munkáinak, s mert tudja, mit köszönhet mestereinek, nem pocsékolja le lépten-nyomon « polgári » hagyatékukat, hanem nemes becsvágy fűti annak gyarapítására, sőt elég önérzetes és magabiztos ahhoz, hogy egyéni felfogása védelmében ne átalljon vitába szállni saját elvbarátaival is, akik ilyesmit rendesen csak egymásnak személy szerint ártó szándékkal szoktak tenni, egyébként pedig a kéz kezet mos elvét követve egymást leköteleznі s pozicióikat kölcsönösen erősíteni iparkodnak.

Az « átértékelés » lanyhulása és túlzásai

Az 1955-ös év, bár az irodalomtörténészek és kritikusok közvetlen megnyilatkozásaiban még látszólag szerves folytatása az eddigi kurzusnak, ehhez képest több szempontból mégis már valami csendben készülődő változás, bizonyos rögeszmék oldódásának, új célok felderengésének halvány jeleit árulja el. Közöttük a könyvkiadó tevékenység megélénkülése a legbiztatóbb tünet. Könyveink nyomdatechnikailag lényegesen javulnak, a kiadások példányszáma emelkedni kezd, lassan megindul az az örvendetes folyamat, amely könyvtervezők, rajzolók, nyomdavezetők vállvetett és szívós erőfeszítései árán néhány esztendő alatt a magyar könyvet a világ könyvpiacának esztétikus kiállítás szempontjából legkimagaslóbb termékei közé emeli. A könyvek viszonylagos olcsósága, mely az állam részéről tetemes tehervállalást követelt, arra vall, hogy a hivatalos kulturpolitika az olvasókedv fejlesztésére is bizonyos gondot óhajt fordítani. Nincs még szó a közönség kívánalmainak, ízlésének komolyabb figyelembevételéről, a szépirodalmi olvasmányok között még mindig az oroszból készült fordításoké az elsőség, de a szovjet regények mind gyakrabban Puskin, Turgenyev, Gogoly, Kuprin műveivel váltakoznak, sőt Victor Hugo, Jack London és — érthető okokból — Anna Seghers is megjelennek a kirakatokban és tüneményes gyorsasággal fogynak el. Az év folyamán kiadott magyar szerzők névsorában szívesen látjuk viszont Balassi Bálintot, akinek összes verseit és leveleit valamint tanítványának, Rimay Jánosnak *Összes műveit* Eckhardt Sándor rendezte sajtó alá. Balassi ifjúkori mestere s reformációnk legpregnánsabb egyénisége,

Bornemisza Péter két kötetben került a nyilvánosság elé. *Ördögi kísértetek* c. híres könyvét ugyancsak Eckhardt adta ki és látta el szabatos jegyzetekkel, *Válogatott írásai*-nak összeállításáról Nemeskürty István gondoskodott. Hegedűs Géza föntebb már ismertett Csiky-életrajzát az író *Válogatott művei*-nek 600 oldalas kiadása követte, Némedi Lajos egy igen becses Kármán - antológiával frissítette föl méltó formában az *Uránia* írójának emlékét, Fazekas Mihály *Összes művei* kötetét Julow Viktor és Kéry László látták el kivételesen bő filológiai apparátussal. Hogy ez utóbbi kiadás tüntetően tartózkodik minden esztétikai és ideologiai értékeléstől s mégis megjelenhetett, Némedi Lajos igen jó bevezetésében pedig « szakmai ellenőrzője », Szauder József sem kifogásolta a marxi szemlélet tökéletes mellőzését, a kritikánkat elborító fagykéreg fölengedésének első szimptómái közé számítható. Hasonlókkal elvétve találkozhatunk a Vörösmarty halálának századik évfordulója alkalmából írt újság-és folyóirat - cikkek némelyikében is, s az új négykötetes Vörösmarty - kiadás (*Összes versei*, *Összes drámái* Horváth Károly és Tóth Dezső gondozásában, de bevezető tanulmányok nélkül!) szintén bizonyos óvatosságra vall vagy legalább is arra, hogy Vörösmarty átértékelését illetőleg nem alakult még ki egységes, hivatalos felfogás. Lukácsy Sándor és Balassa László igen hasznos kötete: *Vörösmarty Mihály* 1800-1855 sem akar szerves, kidolgozott képet adni a költőről, hanem « csupán nyersanyagot, építőköveket » életrajza kiteljesítéséhez s legföljebb arra ügyel, hogy a rendkívüli szorgalommal összegyűjtött s eddig részben felhasználatlan adatokból minél több fény derüljön arra a Vörösmartyra, aki « a harmincas évektől kezdve szakadatlanul és következetesen ellenzéki politikai tevékenységet folytatott és... jelentős szerepet töltött be a forradalom és a szabadságharc napjaiban ».

Az ideológiai átgyúrást célzó, eddig elmaradhatatlan bevezetésekről más esetekben is kezdenek lemondani a kiadók. Vajda János *Összes versei*-hez Kozocsa Sándor csak szigorúan filológiai érdekű néhány oldalas utószót csatolt, Ady Endre *Összes prózai művei*-nek két kötetét Földessy Gyula csupán « összeállította » és Bisztray Gyula jegyzetei Tompa válogatott verseihez és leveleihez, valamint Ruttkay Kálmánnak *A délibábok hősé*-t bevezető sorai a pártos propagandának leghalványabb nyomait sem viselik magukon. Még a *Röpülj páva, röpülj. Magyar népballadák és balladás dalok* c. antológia szerkesztői is inkább a verseket beszéltetik maguk helyett s ennél többre nem törekszik Szauder József, Tóth Dezső és Waldapfel József sem a reformkorszak irodalmából válogatott szöveggyűjteményben. De ez még távolról sem jelenti a régi gyakorlat feladását főleg az irodalomtudomány területén « beérkezettek » részéről, akiknek van mit félteniök s tehát éles

határt igyekeznek húzni a saját vonalhűségük és a fiatalabb nemzedék ingadozni kezdő marxizmusa között. Így Lukácsy Sándor még Gozsdu Elek *Válogatott elbeszélései*-ről is igen takaros ideológiai leckét kerekít, Szabolcsi Miklós *Irodalom és felelősség* c. antológiája tíz év irodalmi kritikáiból már címében kifejezi tendenciáját és Komlós Aladár mint *Kiss József, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő válogatott versei*-nek kiadója sem mulasztja el, hogy jelesen betöltött kritikusi szerepét időnként fel ne cserélje a pártpropagandistáéval.

Messzemenő elismerés illeti ennek az évnek legfontosabb kiadványát, a *Magyar népköltészet* három, együttesen másfélezer oldalas kötetét (I. Népdalok, II. Népballadák, III. Népmesék), mely Ortutay Gyula tudós irányítása alatt és az ő bevezető tanulmányával jelent meg. Ami ebben az etnográfus műve s nem lépi át szorosan vett szaktudománya kereteit, nemzetközi viszonylatban is versenyképes teljesítmény. De ugyanakkor egyik legtanulságosabb példája — nem annyira a politikai elfogultság, mint inkább — a politikai hatalom előtti megalázkodás tudomány-fertőző hatásának. Ortutay nem röstelli *captatio benevolentiae* - ként hangoztatni, hogy célja « sokkal szerényebb annál, semhogy társadalomtörténeti fejtegetésekbe » bocsátkozzék, *csupán* a magyar népköltészet néhány szakkérdésével kíván foglalkozni, ami egyet jelent saját tudománya degradálásával az uralkodó politikai irányzat által a legmasabb polcra emelt marxi szociológiával szemben. Tudós lelkiismerete meg sem rezdül, amikor kijelenti, hogy « a magyar népköltészet felfedezése, a tudatos gyűjtésre való buzdítás elválaszthatatlanul összefügg a magyar társadalom történetével, következménye a gyarmati függésben élő feudális magyar társadalom nemzeti önállóságra való törekvéseinek, a már megmutatkozó társadalmi reformtörekvéseknek, sőt a magban lévő forradalmi mozgalmaknak », holott bölcsen tudja, hogy Gvadányi és Dugonics, koruk konzervativizmusának e legjellegzetesebb képviselői, milyen nagyra tartották, utánozták, gyűjtötték a nép nyelvét, költészetét, közmondásait, sőt azt sem hallgathatja el, hogy még Csokonaiban is « meglelhető ez az ellentmondásosság ». Az ilyen tudatos logikai lapszusok folytatólag sem ritkák. 1867 után, tehát « a korrupt megbékélés korá » - ban lendül fel igazán s emelkedik a tudomány színtjére a magyar etnográfia, művelői egytől-egyig « a haladás hívei, az elnyomott nép harcosai voltak », közben azonban jórészük « munkáját nem lelkesíti a társadalmi, politikai összefüggések felismerésének világos tudata ». Nem javul a helyzet a két világháború közti években sem, a magyar népköltészeti kutatásokat váltig az az « elzárkózottan szakszerű forma » jellemzi, « amely a paraszti

társadalom fundamentális kérdéseitől függetlenül vizsgál... egyes kiragadott motivumokat, mesetipusokat ». Végül pedig a haladó szellemtől valósággal mámoros « falukutatók » is hamis útra tévednek: munkájukat sok « narodnyik hiba terheli », mert nem ismerték a vonatkozó szovjettudományt, melynek áldásos hatása csak a « felszabadulás » után kezdte megtermékenyíteni a magyar folklorisztikát. Tudósaink végre megtanulhatták Gorkijtól, Sztálintól a népköltészet helyes meghatározását és szerepét « a dolgozó nép » életében, mintha Herder, Goethe, a Grimm - testvérek, Erdélyi János, Arany s annyi más tekintély idevágó elméleteinek érvényét csak a szovjet szólamok szentesítették volna.

Ortutay tanulmánya egy Lenin-idézettel zárul, Szauder József Kölcsey-monográfiája, melyet Lukácsy Sándor és Pándi Pál « lektoráltak » (a szerzők, lektorok, sorozat-szerkesztők vezérkara hosszú éveken át változatlan összetételű), két Engels-idézetből indul ki. Itt is « célszerű » hangsúly esik a szerző jártasságára az orosz irodalomban, de még inkább Révai József zseniális « meglátásainak » tiszteletére, aki elsőként világította meg Kölcsey igazi arcát, « melyet a polgári történetírás elhomályosított és eltorzított... » egyben pedig « a marxista irodalomszemlélet és történeti látás fölényével mutatott utat a további kutatáshoz ». Ebből a fölényt Szauder kétségtelenül elsajátította (a *Parainesis* Kölcseyjét csak a mai, népidemokrata magyarság « tudja igazán magához ölelni »!), de egyáltalán nem idegenkedett attól, hogy útmutatóit a régebbi Kölcsey-kutatók közül keresse össze s alkalomadtán Horváth János tekintélyét még Révaiénak is elébe helyezze. Igy, ha helyenként más szinkeveréssel is, de lényegében ugyanazt a képet festi Kölcseyről, amelyet elődei örökítettek ránk. Ám hogy ezeknél több gondot fordított egyes művek gondolati és széptani elemzésére s megértésükhöz nagyobb mértékben használta fel a költő levelezését s kiadatlan kéziratait, könyvének vitathatatlan érdeme.

Waldapfel József, akinek a madáchi falanszter-jelenetről 1951-ben kifejtett meghökkentő véleményét már említettük, folytatólag sem szűnt meg e kényes problémán töprengeni s rövid három év alatt sikerült is néki egy új, önmagának ugyan ellentmondó, de a pártérdekekkel ügyesen egybehangolt olyan magyarázatot kigondolni, amelynek kíséretében *Az ember tragédiája* ismét bevonulhatott az iskolakönyvekbe s a magyar irodalom tanárai végre megtudhatták, hogy exisztenciájuk veszélyeztetése nélkül mit szabad és mit kell róla mondaniok. Ez a Madách-lidércet eloszlató tanítás egy alig húsz oldalas bevezetésben jelent meg, a *Tragédia* 1955.-i kiadása előtt. Első fele a költő életrajzát, belső fejlődését mutatja be röviden, az eredetiség igé-

nye nélkül s tehát szinte kifogástalanul, a másodikat teljesen a *Tragédia* tárgyalása foglalja el. Ez sincs némely higgadt adalék híján, amíg ideológiai szempontból közömbös dolgokról van szó, de egyszeriben a józan értelem megcsúfolásává lesz, amikor a szerző mondanivalójának lényegére, a marxi szemüvegen át revelálódó « igazságokra » kerül sor. Minthogy cáfolatukat rendszerint önmagukban hordják, itt megelégedhetünk puszta felsorolásukkal. A falanszter immár nem a kimerülőben lévő, az emberi nem fennmaradását csak rövid időre biztosító természet elleni küzdelem kétségbeesett, végső kísérlete, hanem « karikaturája » a Marx előtti utopista szocialisták álmainak. A kapitalizmus csődjét Madách világosan látta, ki is tűzi a történelmi fejlődés szükségszerű új útját, a kollektiv, szocialista társadalmi rend... megteremtését (!), de mert « a burzsoá szociológia és természettudomány Madách korában már egyre tudatosabban törekedett a jövő küzdelmeiben való hitet letörni » (!!) s a költő « a marxizmus ismerete híján a problémák igazi megoldásáig hatolni » nem tudott, szükségszerűen a szocializmusnak azt a torz alakját ábrázolja, amit az utopisták ábrándos, de jóhiszemű elgondolásainak megdöntésére « a legmegátalkodottabb burzsoá kritikusok eszeltek ki ». « A falanszter bemutatása... adott legtöbb lehetőséget a költemény reakciós, kommunista ellenes és egyenesen szovjetellenes felhasználására », e lehetőségek elhárításával kellett Waldapfelnek a *Tragédiát* a kommunisták számára is elfogadhatóvá tennie s reviziós feladatát sikerült is olyan radikálisan megoldani, hogy végül a falanszterben nem is a szocializmus szatiráját látja, hanem « a kapitalista munkamegosztás és a bürokratikus-militarista drillt a végsőkig hajtó fasiszta rendszer » előlegezett kipellengérezéseként értékeli s ajánlja az elvtársak figyelmébe. Természetesen nem hagyja szó nélkül, hogy « a néptől távolálló, az osztálytársadalom lerombolására hivatott proletáriátust nem ismerő romantikus író » tollán, aki « a tömegek történelemformáló szerepét elhanyagolta », « ... a történeti színek is sokszor rikítóan ellenkeznek a történeti materializmus szemléletével », de némi korrekcióval ezt is el lehet majd igazítani s ezért bizton hiszi, hogy « *Az ember tragédiájának* igazi értékeit előbb-utóbb a szocialista-realista színjátszás fogja egész nagyságukban felragyogtatni »!

A kodifikálatlan, de azért nem kevésbé kötelező tudományos erkölcs elleni hasonló vétségekre még véletlenül sem vetemedik a Waldapfelnél valószínűleg jóval fiatalabb Osváth Béla *Szigligetinek* szentelt monográfiájában. Ez az alig 170 oldalas könyv abban is előnyösen különbözik az élvonalbeli kritikusok munkáitól, hogy a szerző a lapszámszaporító bőbeszédűségnél többre becsüli a tömörség erényét s az előadás szabatosságának minden kára nélkül szinte kétszer annyi anyagot dolgoz fel, mint amennyit aránylag szerény terjedelmétől — eddigi tapasztalataink

alapján — vártunk. Bár nem engedi, hogy hitvalló kommunistasága felől kétségek merülhessenek föl, mindig a tisztesség és jóízlés határain belül marad s ezzel elnézővé teszi az olvasót, még ha nem is népidemokrata « dolgozó », a szokványos marxi generálmártás iránt, amely mindenen « elömlik », de gyakran annélkül, hogy az alatta lévő ételt átjárja s azt a maga émelyítő ízével eltöltse. Itt is « elkorcsosult » kor a 67 utáni idő, reakciósok az irodalmi Deák-párt hangadói, « a polgári irodalomtörténet... 1848-49-et egyszerűen kirekeszti irodalmunk fejlődéséből és Gyulaiék nép-nemzeti irányát a reformkori irodalom folytatásának tekinti » (!!) s « csak a marxista irodalomtudomány mutatott rá azokra a világnézeti, művészeti különbségekre, melyek pl. Eötvös József vagy Arany János 48 előtti és utáni fejlődését jellemezték ». Ezt a szakadást igazolja Szigligeti pályája is. Kezdetben « egészen kivételes, fogékony érzéke volt a kor égető politikai kérdései iránt », a « pór » érdekeiért, az emancipációért, az ősiség, a börtönrendszer, a katonáskodás ellen szállt síkra, A *csikós*ban a palota és kunyhó konfliktusát a nép győzelmével oldotta meg, de '49 után már a csalódott, forradalmi megmozdulásoktól félő középnességgel együtt elfordult « a jogait követelő » néptől s az önkényuralom viszonyait nem « a nép álláspontjáról » ostorozta. Végül az 1867-ben írt *Trónkövetelő* már annak köszönhette hivatalos elismerését, hogy « alig van nyoma benne a hazafias és népbarát szenvedélynek, mely Szigligeti valóban legjobb műveit jellemzi ». A « mártás » receptszerű ingredienciái közé tartozik még Gyulai dramaturgiájának enyhe leszólása, Szigligeti, Dickens és Jókai közös elítélése azért, hogy a munkásság és a munkaadó « megegyezésétől » várták a kapitalizmus fejlődését s ezzel « kispolgárokká » törpültek, A *sztrájk* munkáshősei pedig « nem igazi hősök » és a darabból kimaradt « a tőkés kizsákmányolás megmutatása ». Amit Osváth Béla az engedelmes tanitvány hangján nevez a marxi iskola szemnyitó hatásának, semmivel sem kevesebb, mint a mesterek « korszakalkotó » felfedezései. Munkája mégsem azt a benyomást teszi ránk, hogy radikalis szemléletének előtérbe helyezését különösebben fontosnak tartaná, főtörekvése inkább arra irányul, hogy példás szorgalmú, módszeresen dolgozó, megfontolt ítéletű, a lélektani és esztétikai problémák iránt egyaránt érzékeny kritikusként mutatkozzék be. Ilyen adottságai s nem a marxi esztétika tették képessé arra, hogy Szigligeti egyéniségéről és művészetéről az előtte járt kutatóknál teljesebb és markánsabb ábrázolást, számos darabjáról hasznos tartalmi és formai elemzést adjon, Bayer József, Gyulai, Pukánszkyné és Zolnai Béla eredményeit illően értékesítse s másokat meggyőző érvekkel helyreigazítson. Efemer érdekű ideológiai « díszeitől » eltekintve, könyve Szigligeti-irodalmunk pozitiv nyeresége.

A « nyereség » szó használata sokkal kevésbé lenne indokolt Bóka László két kötetre tervezett Ady-monográfiája esetében, amelyből csak az első rész, *Ady Endre pályakezdése. Bevezetés az Ady-kérdésbe* jelent meg. Pedig szerzőnk igazán hézagpótlónak szánta, az egész Ady-kérdést merőben új alapokra kívánta helyezni, azoknak a csodálatos gyorsasággal elsajátított marxi belátásoknak birtokában, amelyekkel a «nehézkes» Lukács Györgynek tizenkét éven át kellett vívódnia ahhoz, hogy kibontakozzék a nyugati filozófiából. A munka befejezetlensége ugyan nem jogosít rá, hogy végleges véleményt mondjunk róla, annyit mégis meg merünk kockáztatni, hogy helye a tíz év előtti magyar kritika legvörösebb darabjai között jelölhető ki. Hogy mégsem volt sikere, talán éppen a légköri viszonyoknak az a lassú, de folyamatos változása magyarázza, melyből az 1956. októberi vihar kerekedett. Könyve megjelenésekor már a hivatalos augurok sem mind értettek egyet szerzőnkkel Schöpflin XX. századi magyar irodalomtörténetének lefitymálásában, s talán még Várkonyi Nándor tisztes vállalkozása, *Az újabb magyar irodalom*, 1880-1940 érdemei iránt is megértőbbek voltak, mint Bóka, aki szerint ez a munka « a felszabadulás előtti utolsó évtized beteg ideológiájának legelfogultabb nézeteit penetrálja ». Ha meggondoljuk, hogy Révai csillagának alkonya is már közeledőben volt, érthetőnek tűnik fel, ha egyesek aktualitását vesztett túlzásnak találták az ilyen hódolatot: « Nem kétséges, hogy Ady helyes értékeléséhez a legtöbb szempontot, a legtöbb megoldást Révai József Ady-tanulmányai adták s e mű szerzője is elsősorban ezekre támaszkodott », s abban a hetyke meggyőződésben sem osztoztak feltétlenül, hogy mindaz, amit a Nyugat- nemzedék Adyról írt, alapos revizióra szorul, mert hiszen « a lirai realizmus kérdése, a lirai hős kérdése, a műfajok és műformák felépítmény vagy nem felépítmény voltának kérdése, az irodalmi nyelv és a költői nyelv distinkciójának kérdése stb. abban az időben, melyben az Ady-tanulmányok legnagyobb része íródott, fel sem merült » s megoldásuk csak attól a fejlődéstől várható, « melyet az irodalomtudomány az utóbbi két-három esztendőben mutatott fel »! Kár, hogy e fejlődés sokat ígérő nyilegyenes vonala nemsokára el-eltérült eredeti irányától és sem Bókánál, sem másutt nem találjuk meg a kilátásba helyezett, persze a szovjet esztétikából kigombolyítandó megoldásokat, de a kérdések felsorolását mégis érdemesnek tartottuk, mert a marxi irodalomtudomány problematikájának eddig bejárt területeit újabbakkal egészítik ki, ha magyar szempontból nem is érdekesek, mivel nem igen akadt művelőjük s különben is gyorsan eljárt fölöttük az idő.

Kardos László ötödfélszáz oldalas könyve *Tóth Árpád*-ról több tekintetben Király István *Mikszáth*-jával állítható párhuzamba. Mindketten irodalmunk egy-egy újkori témájához nyúlnak, tollukat költő-hőseik iránti szeretet vezeti, széles horizontokat

tekintenek át, mondanivalójukat gazdag könyvkulturából és intenziven átérzett művészi élményekből merítik. Rokonszenvessé teszi őket előadásmódjuk mesterkéletlen, minden szakmai modorosságot elkerülő közvetlensége is és idegenkedésük nagyhangú programok előlegezésétől. Kardos László feladata még nehezebb volt Királyénál, mert szinte szűz területre lépett, ahol kevesen fordultak meg előtte, s kortársi- baráti emlékeken, egy-egy rövid tanulmányon kívül alig támaszkodhatott egyébre. Az anyag felkutatásának, rendezésének, megelevenítésének érdeme így teljes egészében az övé s ehhez járul kiterjedt fordítói tevékenysége közben szerzett kritikusi éleslátása, mely a műalkotás tartalmi rétegénél sokkal mélyebbre képes hatolni. Kevésbé örvendetes, hogy e képességével nem mindig él, mert lehetőleg el kell kerülnie az apolitikus költészet iránti megértés és engedékenység látszatát, vagy pedig éppen arra használja fel, hogy a megszokottaknál fínomabb eszközökkel ugyan, de a marxista sznobokat annál inkább megnyerő módon, ott is szocialista tendenciák után fürkésszen, ahol ilyenekről előtte senki nem is álmodott. Nem elégszik meg azzal, hogy Tóth Árpád életének elbeszélése közben a világért sem hagy említetlen egyetlen antifeudális vagy antiklerikális megmozdulássá felnagyított diáktüntetést s a haladásellenes hatalom hóhérjaiként mutatja be a rendőrséget, csendőrséget, hanem az átkos társadalmi viszonyok áldozatának tünteti fel a költőt akkor is, amikor fiatal korában « bizalmatlanul néz a költészet eszmei-politikai tartalmára » s akkor is, amikor az ország egyik legnagyobb költőjeként « még harmincadik életévén túl is csak úgy tudta megteremteni házassága anyagi előfeltételeit, hogy mecénási jóindulat nyúlt a hóna alá ». Egyfelől szemére veti, hogy pályája kezdetén « irodalmi nippek » cizellálásában lelte kedvét, másfelől mégis úgy véli, hogy « költészete kezdettől végig — ritka megszakításokkal — azt a fájdalmat tükrözi, mely a szeretetre és boldogságra vágyó embernek a földön (tehát a polgári társadalomban!) jut osztályrészül ». Igy szerzőnk hamarosan arra az eredményre jut, hogy « a maga módján ez a költészet is szociális erőket és harcokat tükröz » (quod erat demonstrandum), bár elég sajnálatos, hogy « a művészeti témává emelt szociális letörtség, az antikapitalista iszony érzéseit addig forgatja, míg dekadens módon örömét is leli bennük », esetleg « krisztusi pózokba stilizálja magát » vagy « vallásos-filozófiai képzettársítások útján próbálja elaltatni lázongó szenvedéseit ». A költőnek a nőről való felfogása is « a kor polgári-értelmiségi szemléletmódjára » vezethető vissza. « A nő nem tűnik fel előtte embertársnak, társadalmi lénynek, hanem csak olyasvalakinek, akinek egyetlen illő szerepe megszépíteni a robotra ítélt férfi sötét óráit ». Bezzeg azóta nagyot fordult a világ, ma a nő is « társadalmi lény », ő is robotol, a szocializmust építi a családi fészek helyett, jogaa van anyai kötelességei-

nél fennebb tekintve a « tervét » teljesíteni, s a költő bizonyára ebben az értelemben énekelt volna róla, ha nem pusztul el idő előtt. Egyebekben is bizonyos mértékig befejezetlen a költészete, hiányzik belőle a szocialista ihlet józonja, de kétségtelen, hogy tüdeje minden lélegzetével ezt áhította s általa vált volna igazán naggyá, bár Kardos László — dícséretére legyen mondva — így is a magyar lira örökfényű dicsőségének vallja, s pártos fenntartásoktól mindúntalan elfeledkezve adja át magát művészete varázsának, amelyről sok igazat és szépet mond könyvében.

Vergődés a vonalhűség, önkritika és tudomány között

Az írói monografia — mint láttuk — jó négy éven át a kommunista történetírás és kritika uralkodó műfaja volt. Komlós Aladár *Reviczky Gyulájával* együtt, mellyel nem volt módunk megismerkedni, kb. tíz kötet képviseli, ha eltekintünk Borzsák István *Budai Ézsaiásától* és Gálos Rezső *Szentjóbi Szabó Lászlójától*, amelyeknek legföljebb kronológiai kapcsolatuk van a népi demokráciával. 1955-ben új divat kapott lábra: akiknek hatalmi helyzetük vagy « szocialista összeköttetéseik » (ez a protekció új neve) megengedték, mutatós kötetekbe gyűjtötték össze jobbára alkalmi indítékokból született, rövidebb - hosszabb lélegzetű írásaikat. Akad köztük ünnepi beszéd, személyes visszaemlékezés, tiszavirág-életű irodalmi problémákhoz való hozzászólás, eredeti kutatásokból adott ízelítő. A vegyes tartalom igen gyakran tudományos szempontból is vegyes értékű, annál egységesebb a «haladó» szellem, mely az egészet összefogja. Részletesebb ismertetésekbe itt nem bocsátkozhatunk, de ha csak a legjellemzőbbeket vesszük is röviden szemügyre, ismétléseket alig kerülhetünk el, mert lényegük éppen az ismétlés, ugyanannak a pár motivumnak örökös visszatérése, legföljebb — elvétve — más-más hangszerelésben. A legtanulságosabb például Tolnai Gábor *Vázlatok és tanulmányok* című könyve kínálkozik. Az alaphangot egy Engels-idézet üti meg. Ha a shakespearei drámák létrejöttének alapfeltételeiről van szó, hiába keresünk Révai Józsefénél tökéletesebb magyarázatot. Hozzá legföljebb Kardos Tibor fogható, aki nélkül máig sem tudnók, hogy a magyar drámairodalom kibontakozására az alapot a XVI. századi társadalom (eddig úgy mondtuk, egyfelől a humanista példa, másfelől a reformáció) adta meg. Hogy mi mindenre nem jó (valóban *nem* jó) a marxista-leninista tanítás, Tolnai Szenci Molnár Albert « átértékelésén » mutatja be. Zsoltárfordítónkat származása és pályájának minden állomása a polgársághoz, nevezetesen szülőhelye « mezővárosi polgárságához » köti. Dávid zsoltáraiban egyéni mondanivalóinak tükrözésén kívül « közösségi mondanivalóinak is adott hangot », személyes liráján keresztül « a

mezővárosi polgárság lirájával hevítette át Dávid zsoltárait », s nem általában a gazdára, földmívesre gondolt a 65. zsoltár 7., 8. és 9. szakaszának fordítása közben, hanem « a mezővárosi polgár kérdéseit, vágyait, jobb élet utáni vágyódását » akarta kifejezni, ami nem egyéb, mint az osztályöntudat jelentkezése, a társadalmi ellentétektől fűtött egyén lázadó szava! De az álegyügyűséghez már becsületbevágó ekkora mértékével sem éri be Tolnai: ha Szenci Molnár grammatikájának példatárában ilyen szavak fordulnak elő, mint « eke » vagy « malom », ezekben is a mezővárosi polgárság fia fejezi ki magát, s még inkább prózájában, mely « polgári stilus, az érzelemnek, a szívnek lázadozása, végelemzésben lázadás a feudalizmus ellen »! Akkor vajjon mit tükröz Tolnai stilusa, amelyben a « hangvétel », « hangütés », « irányt vesz », « viszolyog », Rákosi Mátyás szótárának e gyöngyei csillognak minden oldalon? Ha ilyen szavak s tömérdek más stereotip kifejezés, fordulat és jelző « stiluskritikai » magyarázatát nem tartanók teljesen fölöslegesnek, bizonyára könnyű szerrel juthatnánk egészen komoly és kellemetlen következtetésekre, nem úgy mint szerzőnk, aki Radnóti Miklós első köteteiben azon az alapon fedezi föl a titkos kommunistát, hogy gyakran bukkan fel bennük a piros szín, a szuronyok villogása, a tüntetés, a lázadás... Mégis akad a kötetben egy mondat, amely ujdonságával szemet szúr. « Újabb irodalomtörténetírásunk gyakori hibája a vörösrefestés » — mondja Tolnai. Ekkora merészséget nem szoktunk meg tőle, s már-már örülnénk neki, ha hamarosan ki nem derülne, hogy nemcsak ez eretnek-gondolat, de még a megfogalmazás módja sem tőle való. Lukács György már ismételten kifejtette, hogy « üres elvontság és merev vulgarizálás volna, ha régi írók haladó mivoltát abból a szempontból mérlegelnénk, hogy állásfoglalásuk a mai nézőpontból mennyire haladó », s ez az, amit mások később egyszerűen vörösre festésnek neveztek. Ezzel az általános gyakorlattal szemben Lukács azt követelte, hogy « a gondolati kultura, a társadalomfilozófia feladata minden egyes esetben konkréten kielemezni, hogy mi volt abban az adott helyzetben a haladó világnézet », de ennek a feladatnak már csak kevesen igyekeztek eleget tenni: vagy félreértették, vagy a dolog könnyebbik végét fogták meg s továbbra is kitartottak a vörösre mázolás mellett, mint Tolnai Szenci Molnár, Balassi Bálint, Bethlen Miklós, Rákóczi Ferenc esetében cselekedte, felháborodva a régibb irodalomtörténetírás mulasztásain, de ügyesen kitérve a jóvátételükre javasolt lukácsi és szovjet programok végrehajtása elől. Mert hasznos ugyan emelkedett tudományos célok hangoztatása, de kevesebb fáradsággal jár és sokkal nagyobb hatású « a feudalizmus aljasságairól » szó-

nokolni, Balassi « minden problémáját... a feudalizmussal való összeütközésekre » visszavezetni, költészetét « a magyar lira antifeudális vonalának... nagyszerű kezdetévé » megtenni, « a bécsi zsoldon élő Pázmányt » becsmérelni stb. stb. De ha az ember népidemokrata irodalomtörténész, nem lehet soha sem elég óvatos. El kell készülni arra is, hogy éppen a sokat hivatkozott Lukácsnak, aki a fiatalabb nemzedéket « nevelte, oktatta, irányította » s fáradhatatlanul készítette elő a talajt « új műveltségünk megalapozásához » egyszerre kedve támadhat e tanítványi visszaélések ellen tiltakozni. Ilyen veszedelmet mi háríthat el biztosabban, mint egy mézédes hízelgő szó, s ime Tolnai már készen is van vele, amikor a Magyar Tudományos Akadémia a mester 70. születésnapját ünnepli, s azt imígyen fuvolázza el (felelőssége teljes tudatában): « Ő (Lukács) hívta fel *először* a figyelmet (az irodalomtörténetnek) az egyéb történeti tudományokkal való együttműködésére » és, elmondhatatlanul sok más érdeme mellett, « ő tette magától értetődővé, hogy fel kell számolni a régi irodalomtörténész jelleget, a szűk szakszerűséghez zárkózó irodalomtörténész tipusát », hogy ennek a tudományágnak végre necsak holmi Toldy, Gyulai, Riedl, Horváth János - féle kisiparosai, hanem Tolnai Gáborai és hozzá hasonló univerzális lángelméi is legyenek.

Minthogy legjobb igyekezetem ellenére sem sikerült hozzájutnom 1955. évi irodalomtörténetírásunk két, címe szerint érdekesnek tetsző termékéhez (Geréb László: *A hazai osztályharcok irodalma 1552-1660* és Mezey László: *Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Arpádkor végén*) s technikai okokból kezdettől fogva figyelmen kívül kellett hagynom az irodalmi folyóiratok és Akadémiai Közlemények terjedelemben és súlyban egyre növekvő anyagát, ennek az esztendőnek szemléje négy olyan cikk érintésével zárul, mely munkatervemtől függetlenül, kedvező véletlen folytán került a kezembe. Mind a négy arra figyelmeztet, hogy jelen írásom mint vázlat is, aminek szántam, veszít tájékoztató értékéből, mert számos olyan elemet, színfoltot, kutatási részleteredményt, egyéni állásfoglalást hagy említetlenül, amely — ha önálló kiadványban nem is láthatott napvilágot — a korszak irodalomtörténeti és kritikai termésének szerves részét képezi.

Az első dolgozatban Kardos Tibor *A régi magyar színjátszás néhány kérdéséhez* szól hozzá, hol nagy erudicióját, hol a mikrofilológiából könnyen merész kombinációkba lendülő fantáziáját arra használva fel, hogy misztériumjátékok, olasz népi laudák, a limoges-i prófétajátékok hazai nyomaiban az osztályharc tükröződését, a papok és urak elleni « antifeudális dühöt » fedezze föl s a « feudális ur és pap tipológiájának fejlődését s a főúri parazita környezet kimutatását » a XVI. - XVII. századi

magyar színjátékig kövesse. (*A M. T. Akad. Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, VII. kötet). Nagy Miklós *Két százéves Jókai regény* c. értekezése (u. ott) jóval szűkebb tárgykörben s szigorúbb logikai vonalvezetéssel az előbbivel lényegében azonos szemléletet érvényesít. Az egyik úgy tesz, mintha fel nem érné ésszel, hogy a feudalizmus is, mint történeti képződmény, puszta létrejöttével és százados uralmával igazolta létjogosultságát és éppolyan « időszerű » volt a maga korában, mint minden későbbi társadalmi életforma, ha mindig akadtak is a mából kikívánkozók, a saját számukra kedvezőbb viszonyokat álmodók vagy követelők, a másik meg azt veti szemére Jókainak, hogy kortársai többségéhez hasonlóan gondolkodott, ahelyett, hogy jónéhány emberöltővel megelőzte volna őket. A szabadságharc bukása után nem látta « a hazai társadalmi követelményeket, a parasztság mozgósításának nélkülözhetetlenségét... s a változást főként külső eszközöktől, Garibalditól, III. Napoleóntól... majd az Ausztriát leverő porosz fegyverek győzelmétől » várta. Ezért aztán hiányzik is belőle « a jobbágyi elnyomottság, a paraszti tragikum mélyreható rajza ». Ilyenek olvasása után természetes, hogy hálásan fogadott szellemi üdülésként hat egy régi, nagyérdemű, feltétlenül megbízható, ismereteinket mindig hasznos új anyaggal kitágító tudós, Turóczi-Trostler József tanulmánya: *Petőfi világirodalmi jelentőségéhez* (u. ott), függetlenül attól, hogy Klaniczay Tibor szerint (*Marxizmus és irodalomtudomány*) « korábban is rokonszenvezve a baloldali ideológiai áramlatokkal » újabb műveiben « a marxizmus-leninizmus szempontjainak érvényesítésére » tért át. De mindenesetre még jobban esik, hogy ilyesmit sem állítani, sem ráfogni nem lehet arra a Kodály Zoltánra, aki a századvég népszerű magyar zenéjéről írt, minden ízében eredeti és megszívlelni való cikkében — többek között — ezt mondja: « Egy ország létének nemcsak gazdasági feltételei vannak. A magyarság joga az élethez elsősorban egy sajátos kultura, amit magából merítve teremt, s amivel naponta él ».

A könyvkiadás irányítására illetékes tényezők 1956-ban is még meglehetősen szerény keretetet engedélyeztek régibb magyar írók népszerűsítésére. Milyen kritériumok alapján döntöttek az egyes kiadványok fontossága és megjelenésük sorrendje felől, nemcsak ma nem tisztázható már, hanem talán a maga idején sem volt világos. De különösebb hibák így sem történhettek, mert rengeteg volt a kitöltésre váró hézag s tiszta haszonként kell elkönyvelni úgy Tinódi és Apáczai Csere János, mint Bacsányi, Verseghy, Kisfaludy, Czuczor, Garay válogatott műveinek, Kazinczy *Pályám emlékezetének* felfrissitését, s még inkább Csokonai *Összes verseinek* (2 kötet, összesen kb. 1400 oldal) és a teljes Berzsenyinek (925 oldal) pompás külsejű kiadását valamint a *Virágénekek és mulató nóták* c. antológiát Stoll Béla összeállításában. Egyidejűleg szóhoz jutott néhány újkori szerzőnk is. Lovik Károly elbeszéléseinek szíves fogadtatásához hozzájárulhatott Illés Endre meleghangú méltatása a már-már elfeledett íróról, Kaffka Margit *Válogá-*

tott művei a *Magyar Klasszikusok* sorozatban Bodnár Györgynek inkább társadalmi mint művészi kérdésekkel foglalkozó előszavával ötezer példányban kelt el, Jászai Mari *Írásai* (*Emlékezések — Napló — Tanulmányok*) az intimitások ingerével is tartósan hatottak a közönségre. Rendkívüli visszhangja volt Krúdy néhány kisregénye debreceni kiadásának, mely valóságos Krúdy-kultuszt indított el s a következő évtől napjainkig legalább egy tucat Krúdy-kötetnek biztosított lelkes olvasótömegeket, aligha azért, hogy az 1919-es forradalom « forró tanulságait » nyomozzák az íróban, amikre Szauder József előszava céloz, hanem hogy gyönyörűséggel adják át magukat egy régen letűnt, költőien megszépített s a jelen nyomasztó valóságából éppen ezért messze menekítő világ látomásainak.

Az év legmeglepőbb irodalmi eseménye mégis Szabó Lőrinc *Válogatott versei*-nek megjelenése. Hosszú idő óta hallgatásra ítélt élő nagyjainak közül ő az első, aki iránt a rendszer megenyhült, elérkezettnek látva az időt arra, hogy fátylat vessen a költő sokat hánytorgatott « világnézeti eltévelyedéseire » vagy még inkább saját bűneire, amelyeknek súlyán elvétve már némi önkritika próbál egy panaszos sóhaj vagy halk nyögés erejéig könnyíteni. Nagyritkán akadt ilyenekre példa régebben is egy-egy rövidéletű s nagyobb nyilvánosság elé nem került cikkben, de szimptomatikus jelenség, hogy pl. Komlós Aladár *Tegnap és ma. Irodalmi tanulmányok* c. kivételesen érdekes és sok tanulsággal olvasható könyvében egész csokorra való kifakadás jelenhetett meg egyszerre a szektások, sematikusok s az Illyés Gyula által « magánszorgalmú kutyák »-nak nevezett egyéb túlzók ellen. A bűntudat jelentkezése ez akkor is, ha az általános kommunista gyakorlat szerint a bűnbak-keresés formájában nyilvánul meg. Bűnbak elsősorban a tudatlan, hanyag, elvi kérdésekben bizonytalan tankönyvíró (holott csak a « felsőbb tanhatóságok » parancsait teljesítette). Ő felelős érte, ha keze alól íróink mint megannyi ökölle fenyegetődző vörös forradalmárok kerülnek ki, az ő ostobaságára jellemző, ha « elhallgatja a vallás múltbeli szerepét » s a *Szigeti veszedelem*-ről a világért sem árulná el, hogy « cselekménye az égben kezdődik s oda tér vissza ». Bűnbak a lektor is, aki nem suhogtat lángpallóst, amikor a könyvíró Ady *A halál lovai*-ba a kapitalizmus pusztulását magyarázza bele, hanem alázatosan belenyugszik abba, hogy egy-egy költő legszebb verseiként mindig csak a forradalmiak szerepeljenek és az iskolai irodalomtörténetekben általában több szó essék « a gazdasági kizsákmányolás elleni harcról », mint az irodalomról. A bűnbakok egy harmadik csoportját is megleckézteti Komlós. « Néhány éve volt itt még egy áramlat — mondja, — amely az irodalom minden nem nyilvánvalóan politikai elemét pszichologizálásnak, dekadenciának vagy formalizmusnak minősítette. De ez nem Marx és Engels, nem Lenin és Sztálin, nem Lukács és Révai, hanem a botfülűek felfogása volt ». Amilyen okos

ember, botfülűek alatt nyilván a párt egész vezérgárdáját értette, de ezt kimondani már ő sem volt elég bátor. Addig még el mert menni, hogy felszisszenjen: « Néha már-már úgy tetszik, az a másfél százados hitünk, hogy a szépség az élet egyik legfőbb értéke s különleges kultusz jár neki, éppoly téves előítélet volt, akár a vallás. Vajon mi lesz a sorsa? ». De hát a szépség nem polgári előítélet, s szerzőnk meggyőződése, hogy « a holnap esztétikája megint a szépség, igazság, jóság összhangját fogja hirdetni ». A holnap esztétikájáról beszél tehát, nem a máéról, ezt pedig teljesen szem elől téveszteni még az olyan tekintélyes embernek, mint Komlós, sem ajánlatos. Ezért írja másutt, részvétet keltő önmegtagadással a « mai » ízlés mellett téve hitet, hogy « erős hangulatot ébresztenek, valami meghitt, baráti bensőség meleg áramkörébe vonnak » az ilyen klapanciák, mint:

Elment az én babám állami gazdaságba,
Azt üzeni, menjek én is utána.
Édesanyám, eresszen el engem utána,
Találkozunk majd a kastély kis udvarába.

És ezen az úton elérkezik odáig, hogy Kuczka Péter és Kónya Lajos « prózaiságában » ne az anti-poézist, hanem « igazában költői realizmust, az új valóság tényeinek merész alchimizálását » (!) lássa, néhány mondattal előbb pedig Kónya e két sora kapcsán:

S arra gondoltam, amit Zsdanov mondott,
Hogyan növeli népünk erejét a vers

új fogalmat vezessen be a széptanba, mondván, hogy « a költőiség itt mintegy inkognitóban jelenik meg », ami kávéházi szellemességnek ugyan beválik, de komoly kritikus szájából úgy hangzik, mint ha a moralista apagyilkossággal álcázott erényről beszélne.

Az eféle « ellentmondásosságokat » (marxi kritikánk kedvelt szava) nem Komlós személyes gyöngéinek bizonyítékaiként idéztük, hanem inkább azért, mert mind gyakoribb feltünésükben a bujkálva, de állhatatosan közeledő új idők adnak életjeleket magukról. Ezek közé tartozik, hogy Komlós kötetét a hivatalosak kiadásra méltónak ítélték, holott a benne közölt tanulmányok javarészének semmi köze a marxizmushoz, másokban csak mint mértékkel alkalmazott fűszer érezhető, sőt vannak fejezetei, amelyek egyenesen szembefordulnak a hivatalos kánonokkal. Ilyen elsősorban a *Nyugat* rehabilitálása. Abból indul ki, hogy « valaha a reakció mint forradalmit vetette el, most a haladó

írók mint reakciósat bélyegzik meg... egyik legtehetségesebb fiatal irodalomtörténészünk pedig következetesen irodalmi mocsárnak nevezi », s arra a végső megállapításra jut, hogy « még 1919 után is, amikor már csak " őrzött " és nem támadott, a *Nyugat* nem volt mocsár, hanem sziget a mocsárban " s " a legkevesebb, ami a *Nyugatnak* kijár, hogy elismerjük haladó mivoltának történeti jelentőségét ». De még ennél is többet árul el a tespedt dogmákat kikezdő erjedési folyamatról, hogy újból nyomdafestéket láthatott egy 1948-ban írt *József Attila és kritikusai* c. dolgozat, amelyből az egész ország tudomást szerezhetett olyan dolgokról, amiket a kommunisták hosszú éveken át gondosan elhallgattak, hogy a tárgyilagosság egyetlen foltja se homályosíthassa el a legnagyobb proletárköltő köré szőtt mitosz fényességét. Első kritikusai — s köztük éppen a baloldaliak — nem sokra becsülték. « Általában pozőrnek tartották, előbb hatásvadászó álvagányt, majd akaródzó szocialistát láttak benne »; Fenyő László szerint az eszme fitogtatása, a « mindenáron nyers, szókimondó durvaság » mindúntalan elrontja a verset, Németh Lászlónak és Illyés Gyulának is hasonló a véleménye, egy kommunista ismerőse, Pákozdy Ferenc még csak « elsődlegesen lirai természetnek » sem tartja. A *Külvárosi éj* « valóságos iskolapéldája annak, milyen téves és groteszk eredményre vezet a politikai szempont merev alkalmazása az irodalomban ». József Attila Pákozdy szemében nem is proletár költő. « A marxista kifejezés nála a felszínen van, nem válik lényeggé, szocialista versei nagyrészt csak töredékek ». Osváth és Mikes Lajos « ügyet sem vetettek rá, a *Népszava* ritkán és kelletlenül közölte verseit ». A népi írók csoportja természetesen elutasította, az « urbánusok », haladó polgári esztéták mutatták iránta a legtöbb rokonszenvet, s Kosztolányinak volt köszönhető, hogy a *Medvetánc* (1935) után a Baumgarten-alapítványból ezer pengős díjat kapott. A mellőztetés, megnemértés így legtovább éppen elvtársai részéről érte, hogy aztán — halála után — hamarosan az ellenkező végletbe csapjon át.

Amit Komlós könyvében olyan jóleső érzéssel nélkülöztünk, Révai Józsefnek okkal-oknélkül való örökös idézését, léptennyomon újra el kell viselnünk Sőtér István *Romantika és realizmus, Válogatott irodalmi tanulmányok* c., több mint hatszáz oldalas kötetében. Kölcseyről az alfát és omegát Révai mondotta ki, Petőfihez hozzászólni önhittség az ő útmutatása nélkül, belőle kell kiindulni, ha Vajda Jánost helyesen akarjuk megérteni, a Jókai-kritika is örök hálával tartozik néki s idézéséről még akkor sem könnyű lemondani, ha csodálatos szuggesztivitásával csak azt mondja is pl. hogy: szebb a páva mint a pulyka, vagy: ebnek eb a barátja... Innen a rossz szájíz, a kedvetlenség, amit szerzőnk

az olvasóban kelt, s az elfogultság, amit le kell küzdeni, hogy az örökké előtérben tartott politikum vörös köpenye mögé is figyelemmel nézzünk s végül olyan kilátópontra emelkedjünk, ahonnan tárgyilagos ítéletet lehet alkotni a könyv jelentőségéről. Jelentősnek nemcsak ott ismerjük el, ahol egyetértünk vele, hanem ott is, ahol ellentmondást hív ki olyan gondolatokkal, amelyek nem únott sémákat variálnak, hanem sajátjai s el- elkanyarodnak attól a « forrásvidéktől », ahonnan a hithű marxista — jó vagy rosszhiszeműen — minden szavát eredeztetni szeretné. Ilyenek szép számmal találkoznak A *magyar romantika* című fejezetben, annak egymást követő fázisairól, a német és francia romantikához való viszonyáról, a valóság-ábrázolás kérdéséről, a reálpolitikus Kemény Zsigmond romantikus történelem-látásáról. Gondolatkeltő az egyik Petőfi-tanulmány is, mely vitába száll Horváth Jánosnak a költő « szerepjátszásáról » vallott felfogásával, s ha nem is győz meg a maga igazáról, a nagy ellenfélhez méltó eszközökkel vívott szellemi mérkőzés szép példáját adja. Az Arany Jánosnak szentelt dolgozat viszont érdekesen tanúsítja, mennyire meddő maradt a marxi esztétika sok igyekezete a *Toldi* költőjének « átértékelésére », ha még Sőtér is csak önellentmondások árán tud erőltetett látszatmegoldásokra jutni. Hogy az 1848 előtti Arany « csupa bizakodás, merészség, ifjúság » volt, épp annyira tarthatatlan állítás, mint hogy « a lirikus Arany első kibontakozásának alkalmát a forradalom hozta meg ... sohasem válhatott volna jelentős lirikussá 1848 élménye nélkül ». Hiszen utóbb szerzőnk maga sem hallgathatja el — bár ilyesmit a polgári irodalomtörténészek részéről rossznéven vesz —, hogy Arany « világnézeti alapja nem forradalmi, mint Petőfié » s meghasonlása inkább « spirituális jellegéből következik ». A *nagyidai cigányok* kényes kérdését is inkább csak kerülgeti. Meg kell elégednie azzal, hogy Arany bírálatát a szabadságharcról « rendkívül problematikusnak és eszmeiségében súlyosan hibásnak » nevezi, egyébként inkább a Petőfi emlékét és a forradalmat sirató versek jótékony takaróját siet ráboritani a költőnek erre az « eltévelyedésére », amelynek erős színei könyörtelenül átütnek a legvörösebb festékrétegen is. A legnagyobb próbára türelmünket a *Buda halálá*-ról mondottak teszik. Első olvasásukra az ember szinte nem akar hinni a szemének, aztán lemondóan legyint rájuk: mi értelme lenne szót vesztegetni az effélékre, hogy Arany a *Buda halálá*-ban « az osztályokra tagolt, az elnyomás és kizsákmányolás elvére felépült Magyarországból az őskommunizmus korának boldogabb, emberségesebb ideje felé forditja tekintetét », s mig « Toldiban egy felfelé emelkedő, forradalom felé haladó kor műve áll előttünk, *Buda halálá*-ban egy hanyatló kor bélyegét érezhetjük ». Éppen ezért a *Buda halálá*-ban Arany nem emelkedik Toldi magasságaiba, bár « számos részletében költői tehetségének rendkívül magas színtjén mutatkozik meg »!

Madáchról is kénytelen megállapítani szerzőnk, hogy nem a forradalom útján járt, de azzal « mentegeti », hogy a *Tragédián* túl, a *Mózes* « pátoszában egy új szabadságharc igénye rejtezik ». Ami pedig a falansztert illeti, Waldapfelnek kétszer is balul kiütött magyarázatait egy harmadikkal próbálja helyettesíteni, mely semmivel sem kevésbé önkényes, de igen tudósan hangzik. Az egész két mondatból áll. Az első puszta feltevés: « Alig lehet véletlen, hogy a falanszterben uralkodó ridegség, a költészetnek, a képzeletnek és érzésnek száműzöttsége — feltünően rokon a manchesteri iskola szemléletével ». A második ebből már kétségtelen tényként állapítja meg, hogy tehát « a falanszterben Madách a kapitalista manchesteri iskola elképzeléseit illeti a szocializmus elnevezéssel ».

Vajda János néhány filozófiai költeményének finom analizise szinte csak mellékesen talál helyet a róla szóló tanulmányban, mely túlnyomórészt ugyancsak a politikus és nem a költő körül forog. Vajda értékelésének legfőbb szempontja, hogy « a nemesi ál-hazafiság helyébe egy 48-49-ben gyökeredző, plebejusi hazaszeretetet kíván ültetni » s hogy vele szemben Aranyból « hiányzik a gőgösen vállalt magánynak az a plebejusi hangsúlya, melyet Vajda oly önérzetesen szólaltat meg » s végül, hogy « Vajda filozófiai költészetének nagy része: lázadó költészet, ha nem is éppen forradalmi ». Az egész tanulmányban alig akad oldal, melyen szerzőnk a « plebejus » szót nélkülözni tudná, ellentétben pl. Komlós Aladárral, aki ugyancsak behatóan foglalkozott Vajdával s jóval mérsékeltebb feltogásáért gyakran részesül többé-kevésbé éles leckéztetésben. Igazat csak abban ad néki Sőtér, hogy «Schopenhauer visszhangjai helyett inkább a materialista eszmék ihlető hatását mutatja ki » Vajda költészetében.

A kötet két Jókai-tanulmánya, bár állandó erős hangsúlyt vet minden olyan mozzanatra, amely a 48-as eszmények továbbélését igazolja a 67 utáni Jókaiban, lényegileg közismert tények alapján tesz eleget a marxi történetírás alapelvének, azaz nem kénytelen huncutul kifundált érvekkel a haladás gondolatának szünetlen diadalát harsogtatni. Igy a polemikus elem meglehetősen összezsugorodik, nincs miért hadakozni a polgári kritikusokkal és teret lehet adni olyan eszmélkedéseknek is, amelyek érvénye túl fogja élni a magyar irodalomtudományban pillanatnyilag kötelező « világnézetet ». Nem éppen új, de helytálló megállapítás, hogy « Arany János Világos utáni szemléletében a tragikum vonása válik fokozatosan uralkodóvá, Jókainál viszont az illuziók jutnak uralomra ».

Ezekben az illuziókban fogant regények mégis egészen másként romantikusok, mint előbbi írásai. « Eddigi spekulativ,

kiagyalt romantikája helyébe most a *valóság* romantizálása lép », majd a hetvenes évek elejének műveiben az illuziók már utópiákká változnak át. A Tisza Kálmán politikájában csalódott költő lelki válságát tükrözi a *Rab Ráby*. Erről a « felemás remekműről » könyvének egyik legérdekesebb fejezetét írta szerzőnk. Kitünő a történelmi Ráby Mátyás és Jókai regényalakjának összevetése, s ennek kapcsán Jókai formáló művészetének, leleményének, virtuóz szerkesztési eljárásának elemzése. Annál csodálatosabb, hogy ugyanez a toll Andrássy Gyula oroszellenes külpolitikáját keményen megdorgálja, a pánszlávizmus veszedelmét fantomnak, legendának kicsinyli, Arany rovására írja, hogy a cári zsarnokságtól féltette a balkáni népeket s fölöttébb helyteleníti, hogy Jókai és Vajda János is hasonlóan gondolkodtak, mintha dirigálható emlékezetéből kiesett volna Marx teljesen azonos felfogása a pánszláv eszméről, melynek netáni győzelmétől Európa ezeréves társadalmi és kulturális vívmányait féltette s nem győzte kárhoztatni a nyugati hatalmak rövidlátását és az orosz térfoglalással szemben kifejtett ellenállásuk tétova erőtlenségét.

A Mikszáth iránti megértés, rokonszenv és tisztelet talán azért nyilatkozik meg minden fenntartás nélkül, mert a róla szóló cikket 1951-ben írta Sőtér, amikor a marxista szempontok még kevésbé feszélyezték. A három évvel későbbi keletű szép Krúdy-tanulmányban is csak elvétve, futólag jelentkezik egyik-másik, mint pl. a « realista művészet » és a társadalombírálat hiányának emlegetése, egyébként azonban ez is olyan elmélyedéssel és szerető gonddal készült, annyi örvendetesen találó egyéni megfigyelésben bővelkedő írás, amelynek értékét a « reviziós » szándékoktól hevített későbbi Krúdy-kritikák egyike sem érte el. Ha Sőtér e tekintélyes terjedelmű munkájától az elolvasása közben nyert tanulságok és az eszményeinket és józan értelmünket ért bántalmak váltakozása után végül is bizonyos megbékültség hangulatával búcsúzunk el, nem csekély részben a Krúdy-dolgozatnak köszönhető.

Az 1956 folyamán önálló kiadványként megjelent kritikai művek közül négyet csak cím szerint ismerünk: a hazai könyvek beszerzésének nehézsége s nem érdeklődésünk hiánya magyarázza, hogy Barta János *A realizmus kérdései a magyar irodalomban*, Komlós Aladár *Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében*, Kispéter András *Juhász Gyula* és Somogyi Sándor *Arany László* c. köteteinek megbeszélése kimaradt e szemlénkből, melynek az 1956-végi eseményekig terjedő első része az akkor még élő legnagyobb modern magyar irodalomtörténész, Horváth János nevével zárul. Az ő *Tanulmányok* c., több mint hatszáz oldalas kötetében összegyüjtött, részben kiadatlan, szellemi atmoszférának az a változása tette lehetővé, melynek a forraszellemi atmoszférának az a változása tette lehetővé, melynek a forradalom után bekövetkezett további fázisait az alábbiakban lesz módunk nyomon követni.

II.

1957-1964

A forradalom után

Elég egy pillantást vetni az 1957 évi szépirodalmi kiadványok bibliográfiájára, hogy a kiadói tevékenység, a könyvpiac irányításában eddig követett elvek és szempontok nagy részének hirtelen feladása s gyökeresen újak érvényesülése tűnjék fel. A szovjet írók fokozatosan háttérbe szorulnak, a nyugati irodalmak régóta nélkülözött képviselői meglepően nagy számban és változatosságban díszlenek föl az évek óta sívár kirakatokban, a tiltott könyvek hírhedt jegyzékei máról-holnapra feledésbe mennek. Ami eddig csak szellemi dugárúként, büntetés terhe alatt kerülhetett egy-egy, idegen nyelveket is értő merész olvasó kezébe, azt most állami könyvesboltok tömegesen készült magyar fordításokban kínálják a közönségnek.

Az egész nemzet páratlanul egységes elkeseredéséből, szabadságvágyából és szovjetgyűlöletéből kirobbant forradalom vérbefojtása pillanatnyilag ugyan a halál nyugalmát borította az országra, de nem volt elegendő arra, hogy a győzőket az eszme diadalának és saját politikai biztonságuknak érzésével töltse el. A testileg-lelkileg agyonkínzott ország teherbírását a szenvedésben nem merték további próbáknak kitenni, lassan és fukar adagolásban, amennyire a presztizs nagyobb károsodása nélkül lehetséges volt, megindult tehát a lelkek valamelyes megnyugtatására szánt intézkedések sora: az egyesek önkénye és « túlbuzgósága » következtében elkövetett hibák bevallása, súlyosan kompromittált és közmegvetésnek örvendő egyének eltávolítása, a kommunista párt feloszlatása, a rendszer « igazi szellemét megcsúfoló » visszaélések megszüntetése, a terror legrettegettebb hivatalos szerveinek felszámolása, a szellemi szabadság bilincseinek meglazítása stb. Tagadhatatlan, hogy ez utóbbi tekintetben szinte átmenet nélkül nagyfokú liberalizálódás következett

---

Javítás: E tanulmány előző számunkban megjelent első részének a 40. oldalon található utolsó mondata helyesen így hangzik: « Az ő *Tanulmányok* c., több mint 600 oldalas kötetében összegyűjtött, részben kiadatlan, részben nehezen hozzáférhetővé vált írásainak megjelentetését már a szellemi atmoszférának az a változása tette lehetővé... ».

be: a külföldi rádióadások hallgatása megszűnt politikai bűntény lenni, a színházak műsorán propagandamentes daraboknak is hely jutott, az orosz filmek száma rövid idő alatt a felére csökkent, s ezeket is egyre üresebb nézőtér előtt forgatták, miközben a nyugati, főként olasz rendezők munkái sikert sikerre arattak s végül az előadott filmek 70-75 %-át tették ki. A mozilátogatók igényeinek kielégítésében bizonyára éppúgy része volt a filmipar anyagi érdekeinek, mint ahogy a könyvkiadás felszabadítását — az említett politikai-lélektani okokon kívül — az is szükségessé tette, hogy az addig állandó deficittel küzdő állami kiadóvállalatokat talpra kellett állítani s ezt csak olyan árú termelése tehette lehetővé, amely iránt széleskörű kereslet mutatkozik s nem az a fagyos közöny és undor, amivel a közönség a Marx-, Lenin-, Sztálin-, Rákosi-könyveknek és a végnélküli áradatként a nyakába zúduló egész propaganda « irodalomnak » ellentállt.

Nemzeti irodalmunk irányában az 1957. év azonban még nem hozott feltűnőbb változásokat. Régebbi szerzőink közül csak Heltai Gáspár, Balassi Bálint, Pázmány Péter, Zrinyi Miklós válogatott írásai, Gvadányitól *Egy falusi nótárius budai utazása*, Katona József munkái és Vörösmarty *Összes versei* jelentek meg újra. Meglepetésként csak a Pázmány-kötet hathatott, hiszen a magyar ellenreformáció fejéről, legnagyobb egyházi szónokunkról, prózánk megújítójáról, a bölcs politikusról és egyetemalapítóról hosszú éveken át csak becsmérlően volt szabad nyilatkozni. Arról, hogy e pálfordulás ne tűnjék föl túlságosan rikítónak, a könyv kiadója volt köteles gondoskodni utószavában, amely szerint « a magyar művelődésnek nincs oka szégyenkeznie » Pázmány miatt. « Érték marad munkássága ezután is, ha az értékelés színvonalát lejjebb kell is szállítanunk, s ha nem egyszer másban kell igazi érdemeit látnunk, mint ahogy régebben látták ». De ennyivel a « szakmai ellenőrzők » — úgy látszik — be is érték, mert a félve várt nagy Pázmány-reviziónak folytatólag nyoma sincs ebben a bemutató írásban.

Modernjeink, elhúnytak és élők egyaránt, jóval tágabb teret kaptak 1957-ben, mint előzőleg, s már-már szinte anakronizmusként hat Táncsics Mihály *Válogatott írásai*-nak egy 526 oldalas kötetben való felmelegítése, amely talán egy régibb keletű program örökségeként maradt erre az esztendőre. A könyvpiac örömmel üdvözölt újdonságai közül Mikszáth *A Noszty-fiú esete Tóth Marival*, Babits Mihály *A gólyakalifa* és *Kártyavár*, Móra Ferenc *Aranykoporsó* című regényei mellett Kosztolányi és Krúdy kötetei voltak a legolvasottabbak. Kosztolányi *Aranysárkánya* (még 1956-os évszámmal) rövid idő alatt 8000 példányban kelt el, *Összes novellái* három díszes kötetét ugyanekkora számban kapkodta szét a közönség, a *Nero* tizenkétezres s még az *Abécé* is hatezres kiadást ért el, közben pedig a *Pacsirtá*-ból gyors egymásutánban két különböző kiadás bizonyult kitűnő üzletnek, s az Olcsó Könyv-

tár ötvenezer példányt adott el belőle, hiába acsarkodott az Utószó Kosztolányi ellen, amiért « a Tanácsköztársaság bukása után önzőn, felelőtlenül sodortatja magát az ellenforradalom piszkos áradatával s a klerikális Új Nemzedéknek ír ».

A *Pacsirta* sikerével csak *A podolini kísértet*-é vetekedett, mely ugyancsak 50 ezer példányban került forgalomba, még pedig Krúdy nevének minden sérelme nélkül az Utószó szerzője, Réz Pál részéről, aki a kortárs — s talán barát — szeretetével és együttérzésével, minden « időszerű » szemlélettől befolyásolatlanul méltatja Krúdy művészetét. Az egyéni ítéletmondás növekvő szabadsága még a Magyar Klasszikusok sorozatban kiadott *Válogatott novellák* előszaván is észlelhető. Szabó Ede e szép tanulmányában elvétve ugyan még kísért némi konformista célzatosság, de ezt burkolt formája az olvasók többsége számára teljesen ártalmatlanná teszi, míg sok pozitív értékelése, fínom stílusanalizise, általában őszinte rokonszenve a költő iránt határozottan a Krúdy-kultusz elmélyítésére volt alkalmas. A századforduló politikai és társadalmi viszonyaink tíz év óta tartó egyhangú mocskolása után egy író végre megengedhette magának, hogy ezt az időszakot útszéli durvaságok halmozása helyett egyszerűen « nemzeti politikánk tragikus útvesztése korának » nevezze s a Krúdy elfojtott, gyötrő forradalmiságának (?) kimutatását hajszoló kritikusok « eredményeiből » csak annyit fogadjon el, hogy költőnk « a századvégi csömör és az eszmény utáni vágy között ingadozott ». Viszont bátran vallja, hogy Krúdy « nem tartozott a nagy leltározók, az emberi komédia könyörtelen leleplezői közé », hanem « mesevilágot teremtett a valóságból », mely « csak ürügy volt önmaga kifejezésére ». Művészetének legfőbb varázsa a « hangulati intenzitás », aminek megteremtése a lírikus műve. Prózáját nemcsak bámulatos kép- és metafora-gazdagsága szinezi líraivá, hanem ritmusa is, amely nemegyszer versbe szedhetővé teszi mondatait. Az előszó egy odavetett megjegyzése szerint e « nosztalgikus, érzelmesen zenei próza mélyén démonikus, önemésztő tűz izzik », de ennél mégis csak sokkal jellemzőbb, hogy « azért humor, derű, életszeretet, gyönyörködés, elandalodás annál több találtatik benne ».

Justh Zsigmond *Fuimus*-ának feleleventésében ismét a « program » érvényesül, hiszen haladó szellemű, osztálya társadalmi horizontján túllátó íróról van szó, de a bevezetésnek gondja van rá, hogy « a minden áron népit kereső » irodalmárok felfogásával szemben óva intse az olvasókat Justh túlbecsülésétől, mert bizony ő is azok közé a Párizst járó magyarok közé tartozott, akik « még nem hallották az új idők új dalait », s egyáltalán nem « a szociális tudatosság alapján fordult a parasztság felé ». Messze mögötte is maradt a vele egy évben született Bródy Sándornak, aki kortársai közül a legnagyobb lépéseket tette a forradalom felé

vezető úton. Ámde a kiadói tervek Bródy munkáinak mégis egy-egy Herczeg-és Sipulusz-kötetet helyeztek elébe. A « szenvtelen, állást nem foglaló konzervativizmus jellegzetes képviselőjeként » fekete listára tett Herczegről a *Szelek szárnyán* előszavában azt írja Stella Adorján, hogy utolsó éveiben meg nem érdemelt mellőztetés érte, hogy alapos ismerője volt a maga korának s « arról maradandó képet nyújtott », s a *Bizánc*, az *Ocskay brigadéros* és a *Kék róka* még igen sokáig fognak élni a magyar irodalomban; Sipuluszt pedig azzal a meleg ajánlással mutatja be (40,000 példányban) Vajda György Mihály, hogy egyes ifjúsági művei e nemű irodalmunknak « manapság értékük szerint nem méltányolt gyöngyszemei », mint ahogy azok humoreszkjei is, melyekben « sajátosan groteszk, szinte futurista nyelvi és tárgyi ötleteivel » legjobb humoristáinkat előzte meg.

Abban, hogy a századvégi Papp Dániel régen feledésbe ment tréfás kisvárosi rajzaiból egy vaskos kötetnyi válogatás jelent meg, még része lehetett a fiatal szerző bátor társadalomkritikájának, de Laczkó Géza, Tömörkény, Móra és Karinthy ez évben kiadott könyvei minden politikailag kiaknázható elemet nélkülöznek. Még a Laczkó *Noemi*-ját és Tömörkény elbeszéléseit kísérő tájékoztatókban sincs nyoma a szerzők pártos « kiértékelésének », csupán az *Aranykoporsó* utószava nem mulasztja el, hogy erős hangsúlyt vessen Móra polgári radikalizmusára abban az időben, « mikor a fehérnek nevezett Horthy-terror vérbe és gyalázatba borította Magyarországot ». Azonban a regény 50,000 példányának lelkes olvasóit ezek az ócska, ízetlen szólamok alighanem éppúgy nem érdekelték már, mint az a Karinthy-kötet végére biggyesztett kétes hitelű megállapítás, hogy e « látszólag pillekönnyű írások mögött izzó indulat lappang a kor társadalmi rendje ellen ». Az ilyen kioktatások iránt megnyilvánult általános közöny végül is arra vezetett, hogy az üzleti szempontból sokat ígérő, de ideológiailag semleges munkákat a kiadók minden propaganda-kísérletről eleve lemondva bocsátották útjukra. Így, minden vörös pántlika nélkül jutottak tízezrek kezére Tersánszky J. Jenő, Tatay Sándor, Kassák Lajos, Török Sándor, Kodolányi János, Passuth László regényei, míg Reményik Zsigmond művéről (*Ősök és utasok*) csak a burkoló lapon, a szerző saját nyilatkozatából tudjuk meg, hogy ez a könyv « teljes egészében a polgári erények dícsérete ». 1957-ben alig pár oldalas, de mégis rangadó utószót már csak két regény kapott: a *Bölcső és bagoly*, Tamási Áron kis remeke és Tersánszky nagymúltú, de váltig életerős *Kakuk Marci*-ja, mindkettő egy korán elhúnyt, tehetséges kritikus, Czibor János tollából. Az elsőben örömmel olvassuk, hogy Tamási művészete, mint Bartóké, « a szellem népi kincseit újjá teremtette, a közöst az egyénivel, az ősit a modernnel ötvözte össze », a másodikról pedig azt, hogy Kakuk Marci « nem szociológiai tételekre, elméleti képletekre mozog, hanem

a valóságos élet terein csatangol » és « semmi köze ahhoz az irodalmi divathoz, amely különösen a század első harmadában oly borzongató naturalizmussal teregette a nyomor rongyait, züllöttségeit », ami igen figyelemreméltó megjegyzés, ha arra gondolunk, hogy egy évtizeden át a népidemokrata kritika milyen bőven osztogatta a babért éppen a nyomor-teregetőknek.

Örvendetes jelenség az is, hogy Gulyás Pál és Oláh Gábor, a két mostoha sorsú debreceni lirikus válogatott verseinek összegyűjtésében a kiadókat már az az elsődleges cél vezette, hogy művészi értékeikre tegyék figyelmessé az új nemzedéket. Kiss Tamás az Oláh-kötet elé írt bevezetésében inkább csak a költő életrajzával foglalkozik s meghasonlott egyéniségéről ad vázlatos képet, messze elkerülve minden politikai tendenciát, Hubay Miklós kissé rapszódikus stilusú előszava Gulyás *Válogatott verseihez* ugyan emlegeti az egykorú politikai események (Gömbös Gyula római látogatása, Mussolini közeledése a hitleri Németországhoz) költői visszhangjait, de ezeknél jóval mélyebbre lát, rámutat Gulyás hitére az orfikus költészet varázsában, magányosságra és extazisra hajlamos természetét Berzsenyiével hasonlítja ösze, kiemeli a mitológia termékeny szerepét a költő képzeletvilágában, természetadta látásmódját arra, hogy a mindenséget szétbogozhatatlan egységként élje át, helyesen határozza meg a néphez való viszonyát, nem hallgatja el szkepszisét az általános « felvilágosodás és világszabadság » megvalósulása iránt, felismeri, hogy szatirikus hangjával kiválik kortársai közül, s bár Gulyás nyelvének vizsgálatában kevésbé sommás is lehetett volna, találóan állapítja meg, hogy azt gyakran « barokk túlterheltség » jellemzi.

Élő költőinknek jóval kevesebbel kellett beérniök. Szabó Lőrinc, Rónay György, Áprily Lajos megjelenhettek ugyan, de bemutató sorok nélkül, csak Dutka Ákos részesült abban a kitüntetésben, hogy 75. születésnapja alkalmából kiadott verseinek előszava megemlékszik szerepéről A Holnap körének megteremtésében s idilli képet ad a vidékre visszavonult öreg poéta otthonáról.

A szellemi látókör tudatos kitágítására való törekvés és az éghajlati viszonyokban beállott fordulat mutatkozik meg az 1957.évi antológiákban is. Vas István egy hetedfélszáz oldalas *Szerelem* c. kötetben a magyar költők legszebb szerelmes verseit adta ki, Mezey László régi prózai és verses emlékeink javát gyűjtötte össze (*Középkori magyar írások*, 433 oldal). Ennek első része a Halotti Beszédtől kezdve a biblia-fordítások, legendák, példák s a dráma kezdetein át az « istenes retorikából » vett szemelvényekig terjed, a második a Mária-siralmat, himnusz-fordításokat, egyházi énekeket, világi és bájoló verseket tartalmaz, tehát olyan irodalmi anyagot ad a nagyközönség kezébe, amelyre addig az egyetemeken sem igen vesztegettek szót, hacsaknem nyelvészeti szempontból. A szerző főfeladatának azt tekinti, hogy « a stilus fejlődését, a kifejező-

képesség erősödését » érzékeltesse szemelvényein át, de más problémákhoz is kellő készültséggel szól hozzá s pl. az ú.n. Huszita Biblia mondvacsinált egyházforradalmi jelentőségét nem hajlandó elismerni, inkább annak a « meghaladottá » degradált véleménynek ad igazat, amely irodalmi emlékeink XV. századi megszaporodásának okát a felélénkült szerzetesi reformmozgalmakban látja.

Dicséretes vállalkozás volt *Mátyás a kortársak között, Írások-Levelek* cím alatt magyar fordításokban kötetbe foglalni mindazt, amit a nagy királyról mint emberről, államférfiról, hadvezérről, a művészet és tudomány bőkezű mecénásáról az egykorúak külföldön és idehaza gondoltak és feljegyeztek, milyen visszhangot keltett halála s miként élt tovább emléke és alakja a magyar nép ajkán. A szakkörökön kívül jórészt ismeretlen történeti források e hasznos gyűjteményét Elekes Lajos kiváló gonddal és szakértelemmel írt tanulmánya vezeti be, melynek minden mondata tanulsággal olvasható.

Arany János születésének 140. évfordulója egy gazdag fényképalbum kiadására adott alkalmat, mely 5000 példányban fogyott el, s ezzel egyidejűleg megérdemelt sikere volt D. Szemző Piroska érdekes kísérletének arra, hogy a költő levelezésének és költeményeinek felhasználásával képzelt napló formájában mondja el Arany életét. Az *Album* bevezetése annyiban tartozik az « enyhülés » tünetei közé, hogy benne Keresztury Dezső jutott szóhoz, aki a pártmegkövetelte szervilizmussal szemben hangoztatni merte, hogy Arany mennyire féltette az író erkölcsi függetlenségét s úgy *Az elveszett alkotmány* mint *A nagyidai cigányok* által keltett visszatetszés ellenére soha nem tagadta meg eredeti mondanivalóját.

A bűnbánók ortodoxiája

A propaganda-irodalom alkonyának, a művelt és gyorsan művelődő új olvasóközönség érdeklődéséhez való alkalmazkodásnak sok más tünete közül legalább még három ezévi kiadvány nem maradhat említetlenül: Csathó Kálmán emlékezései a régi Nemzeti Színház nagyjaira (*Ilyeneknek láttam őket*), amelyek legalább olyan jellemzőek a szerző prózaíró művészetére, mint az arcképek modelljeire, a *Nagy magyar színészek* c. kötet huszonhét, más-más kézből való színészportréja és Tóth Bélának a könyvpiacról régen eltűnt *A magyar anekdota kincs*-e. Az első kettőben nagyítóval sem lehet semminemű irányzatosságot felfedezni, s a harmadiknak szórakoztató olvasmány-jellegén Boldizsár Iván bevezetője sem tudott változtatni az általa szolgált eszme javára.

Minthogy a legszorgosabb utánjárás árán sem sikerült József Farkas *Rohanunk a forradalomba* és Lengyel Géza *Ady a műhelyben* c. munkáival megismerkedni, már csak néhány tanulmány-kötetről, egy Vörösmarty-monográfiáról és az első, következetesen « a dolgozó nép szempontjából », a marxizmus-leninizmus módszerével ábrázolt magyar irodalomtörténetről emlékezhetünk meg. Eckhardt Sándor a Balassi-kutatást gazdagította

néhány nagyérdekű új életrajzi adalékkal (*Uj fejezetek Balassi Bálint viharos életéből*). A Kardos Tibor szerkesztésében kiadott *Renaissance tanulmányok* már ajánlásukban: « E tanulmánykötetet halála huszadik évfordulóján Antonio Gramsci emlékének szenteljük » kifejezésre kívánják juttatni, milyen szemléletmód vezette a hét terjedelmes dolgozat szerzőit. Minthogy magyar vonatkozásaik csak marginálisak s tárgyaik inkább a vallás-, társadalom-és gazdaságtörténet, természettudomány és filozófia körébe utalják őket, csupán az irodalmi szempontból is figyelemreméltó két értekezést idézzük cím szerint: *Az olasz próza kezdetei és a humanizmus* s *Az olasz költői nyelv és a humanizmus*, melyeknek írói, Herczeg Gyula és Gáldi László a szerkesztői elvek követésében tanúsított bölcs mérsékletükkel is kellemesen kiválnak szerzőtársaik közül. Olvasásuk közben — s ez jórészt vonatkozik Sőtér István *Világtájak* c. esszé-gyűjteményére is, mely ugyancsak főleg idegen témákkal (Rabelais, Cervantes, Emily Brontè, Mickiewicz, Gide, Camus) foglalkozik és 1948 előtti írásokat is tartalmaz, az a benyomásunk támad és érlelődik lassan határozott meggyőződéssé, hogy a forradalom után az elvtársak soraiban bekövetkezett általános kiábrándulással vagy legalább is lehiggadással szemben a legtüntetőbben ortodox ideológiai álláspontra azok térnek vissza, akik kommunista létükre a forradalom első lökésétől valósággal megmámorosodva siettek vörös múltjukat megtagadni és a népakarat győzelmének esetére pozicióikat az eddigiekkel ellenkező előjelű « érdemek » szerzésével biztosítani. Mert mikor aztán az általuk is remélt győzelem helyett a szovjet tankok visszájára fordították az ország sorsát és ők kifürkészhetetlen módon elkerülték a rendszer és párt elárulásáért másoknak oly bőkezűen osztogatott megtorlást, a hála és félelem szöges ösztökeinek készséggel engedve tértek vissza régi munkapadjaikhoz, sőt fokozott buzgalommal igyekeztek — és igyekeznek ma is — ötvenhatos « eltántorodásuk », a forradalmi kiáltványok szövegezésének, aláírásának s a nemzeti színű zászlók lobogtatásának emlékét elfeledtetni. Ez magyarázza, hogy az egyetemeken, az irodalmi intézmények élén álló « mesterek »-re a tanítványok túlnyomó része ma úgy tekint, mint akik fölött « eljárt az idő » s akiknek ártó hatalmuk ugyan még mindig nagy, de nevelő szavuk egyre halkabb visszhangot kelt. Míg a politikailag különösebben nem exponált idősebb generáció tagjai és a már eddig említett fiatalabb szerzők a túlzásoktól általában tartózkodnak s legföljebb kényszerű engedményeket tesznek a hivatalos világnézetnek, a legszélsőségesebb népidemokrata álláspont képviselőit azok közt a ma 50-60 éves irodalmárok közt találjuk, akik a forradalom napjaiban leginkább « kompromittálták » magukat. Buzgalmuk fejében a párt részéről szinte korlátlan immunitást élveznek s még abban a privilégiumban is részesülnek, hogy újra kiadhatják praemarxista-korukban írt dol-

gozataikat, ha kellő adagolásban olyanokat is kevernek közéjük, amelyek 1948-1956-ban keletkeztek, vagyis azt a szellemet és hangnemet idézik, amelynek hitele és aktualitása a forradalom után rohamos romlásnak indult. Jellemző példa erre Waldapfel József *Irodalmi tanulmányok* c. testes kötete, amelyben a szerző fiatal éveiből való sok jeles dolgozat olvasható, de ennél fontosabb, hogy mintául szolgálhat arra a körmönfont, alattomos alchimiára, amivel irodalmunk legtisztább aranyát is a kommunista propaganda aprópénzévé lehet devalválni, s lépten-nyomon kitanít a polgári irodalomtudomány bűneire s az új kritika olyan feladataira, mint pl. annak igazolása, hogy Katona *Bánk bán*-ja « hangot ad mindannak a keserűségnek, amit az évszázados idegen uralom a magyarságban felhalmozott » (amiről Waldapfel előtt persze fogalmunk sem volt!) vagy annak sürgős szüksége, hogy Vörösmartyt « meg kell tisztítanunk mindattól a hamisítástól, amellyel az egyoldalú nemesi értelmezés maradisága, a kiegyezési korszak megalkuvó opportunizmusa, a burzsoá dekadencia individualizmusa, a fasizmus ámító, embertelen nacionalizmusa beszennyezte ». Különösen sok tanulságot lehet meríteni a Horthy-korszak jellemzésére, amely « népellenes, kulturaellenes » volt s amelynek « romboló évtizedei » alatt a Magyar Tudományos Akadémia « igazi gazdái az imperializmust, a fasizmust támogató áltudományt, a háborús uszítást, az úri felfogás, a faji gyűlölködés ideológiáját szolgálták ». Amit 1957-ben már csak keserű dühhel és gyilkos gúnnyal idéztek az emberek, hogy « Magyarországot 1945-ben a szovjethadsereg testvéri tankjai szabadították fel », azt egy évvel előbb Waldapfel még hálás hódolattal vallotta s miközben Isten nevét szigorúan kisbetűvel kezdte, alighanem tiszta gyönyörrel írta le, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom micsoda édeni állapotokat varázsolt a magyar földre.

Valóban erre az atmoszférára volt szükség, hogy gyökértelen liánokként a józan ész törzseire fonódó s azok egészséges nedveit méreggé átváltoztató gondolatok olyan buja tenyészete jöjjön létre, amilyennel A *magyar irodalom története* 1849-*ig* című 500 oldalas kötet döbbent meg bennünket. Bóka László és Pándi Pál szerkesztették, azzal a büszkén hirdetett céllal, hogy « irodalmunk történetét következetesen a dolgozó nép szemszögéből, a marxizmus-leninizmus módszerével nézze és ábrázolja ». Ez — szerencsére — csak részben sikerült s ami tudományosan elfogadható a könyvben, vagy független az eleve kijelölt « vörös fonáltól », vagy éppen ellentmond a vezérlő tan útján elért « eredményeknek ». De a jeles mű « dolgozó népünk » számára még így is a félrevezetések, hazugságok valóságos tárháza marad, amelyből — hogy csak néhány égbekiáltó példát idézzünk — efféléket tanulhat. A költészet legősibb típusa a munkadal, s « adatszerű bizonyítékunk van az ősi magyar munkadal létezé-

sére », holott az első állítást már régen megcáfolta a komoly tudomány, a második hitelesítése pedig majd csak ezután eljövendő szerencsés kutatókra vár. Középkori okleveleink bősége az átkos feudalizmus következménye (!) s azt igazolja, hogy « a szolgasorsra jutott nép ... nem akart beletörődni szabadsága elvesztésébe », mintha a királyi diplomák csupa berzenkedő jobbágy-instanciákra adott válaszok lennének. Amit a rövidlátó polgári irodalomtörténet « népköltészetnek » nevez, valóban az elnyomottak hangja, *ezért* üldözték az igriceket (!), a Mária-siralom (amely köztudomásúan egy francia pap latin eredetijéből készült fordítás) a *laikus* vallásosság kifejezője, mint ahogy « a magyar nyelvű irodalom megindulása is a XIII. század társadalmi harcaival (s a világért sem az egyházi élet szükségleteivel!) kapcsolatos és egyházellenes elemeket tartalmazó mozgalmakkal » magyarázható, miközben a « misztikus mozgalmakat (viszont) a feudális osztályellentétek feszültsége hozta létre ». De ugyanígy állunk a szerelmi költészettel is, hiszen Engels óta tudva tudjuk, hogy « a szerelmi téma előtérbe kerülése az irodalomban már maga is antifeudális jelenség, mert olyan érzelmeket fejez ki és az érzelmeknek olyan kötetlenségét és szabadságát követeli, aminek végső konzekvenciája összeegyeztethetetlen a feudális renddel », s az a csekélység, hogy troubadourok és Minnesängerek dalaitól voltak hangosak jó két századon át az európai fejedelmi és feudális udvarok, igazán szót sem érdemel. Ilyenek után már nem csodálkozunk azon sem, hogy a magyar reformáció vallásos tartalma teljesen elsikkad ebben a könyvben, prédikátoraink a « haladó, feudalizmus ellenes eszmék » bajnokaivá lényegülnek át, ugyanakkor azonban — csodálatos logikával — az a végeredmény sül ki, hogy « a református egyházi irodalmat a néptől való eltávolodása, a reformáció haladó társadalmi törekvéseinek az elvetése jellemzi ». A szinte lapról-lapra habzó gyűlölettel és megvetéssel emlegetett feudalizmus körül is bajok támadnak azonban, amikor Balassit és Zrinyit mégis csak ki kell emelni ebből a feketére mázolt világból. Megint egy kis logikai bukfencre van tehát szükség és — menten kész a magyarázat: Balassi és Zrinyi annak a feudalizmusnak szülöttei, amely « még nem játszotta el történelmi szerepét, még volt benne életerő és teremtő képesség, ekkor még nemcsak pusztítani tudott, de értékeket is létrehozott ». E passzus szerzőjét a legkevésbé sem zavarta, hogy előzőleg, jó száz oldalon át egyetlen árva célzás sem esett erre a « szerepre » és « teremtő képességre », sőt a jámbor olvasónak azt kellett tudomásul vennie, hogy a XV. század első felében már megkezdődött a feudalizmus hanyatlása, ami a kizsákmányolás embertelen fokozásában jelentkezett és az eretnekségekben is megnyilvánuló ellenállást, kommunisztikus törekvések jelentkezését vonta maga után a tömegek részéről. Nincs terünk az egyes szerzők vonalhűsége és a tudomány iránti

hűtlensége közti szakadékot további idézetekkel illusztrálni, csak még azt jegyezzük fel, hogy az első olyan magyar irodalomtörténettel van itt dolgunk, amely nem ad hírt Balassi istenes énekeiről és hatásukról, legföljebb képeket, hasonlatokat ragad ki belőlük, azt akarván elhitetni általuk, hogy a költő, aki Krisztus katonájának vallotta magát, alapjában csak poétai játékot űzött Istennel, embert formált belőle s azzal « perelt és vitatkozott ».

Mint fentebb már elismertük, vannak a kötetnek lelkiismeretesen és jól megírt fejezetei is, mint pl. a Rimayról, Zrinyiről, a kuruc költészetről és Mikesről, a felvilágosodásról és Bessenyeiről szóló részek, de a munka kollektiv jellege ezek szerzőit sem menti föl a felelősség alól a sok szégyenletes eltévelyedésért; ahányan vannak (Bán Imre, Gerézdi Rabán, Klaniczay Tibor, Pándi Pál, Szauder József, Tóth Dezső és Vargha Balázs), a szerkesztőkkel és lektorokkal együtt kell, hogy viseljék e szomorú dokumentum erkölcsi és tudományos ódiumát.

Ez a teher bizonyára súlyosan nehezedik egy olyan jól képzett, éles ítélőképességű, minden felületességtől szellemi alkatánál fogva irtózó történészre, amilyennek Tóth Dezsőt ismerjük meg rendkívüli arányú (631 oldalas) Vörösmarty-monográfiájából. Munkájáért, mely az eddigi Vörösmarty-kutatás minden eredményét szerves és egyéni szintézisben foglalja össze, méltán részesült az irodalomtudományok kandidátusa fokozatban s talán ennél többet is elérhetett volna, ha elvi kérdések fejtegetése közben el nem feledkezik Engels, Marx, Lenin fáklyáinak lobogtatásáról, sőt még Révait sem idézi, hanem inkább Waldapfel tekintélyére hivatkozik, bár nem hallgatja el ennek gyakori « túlzásait ». Bírálói bizonyára azt sem írták javára, hogy egyetlen orosz név sem fordul elő könyvében s a marxista romanticizmuskutatás legújabb vívmányait kizárólag magyar érdemnek tekinti, de úgy, hogy ebből a javarészt — alattomban — magának tulajdonítja. Hogy e vívmányok miből állnak, nem könnyen hámozható ki Tóth Dezső óvatos és komplikált fogalmazású ítéletmondásából, a lényeg — ha nem csalódunk — mégis annak bevallása, hogy a közelmúltig a marxista irodalomtörténetírás útjában az a bizonyos « dogmatizmus » állott, « amely csak kétféle magatartást ismert: vagy kierőszakolta a kapcsolat-teremtést és ezzel vulgarizált s magát a módszert kompromittálta, vagy elkerülte az ilyen komplex jelenségeket (mint a romantika) s hallgatott róluk ». Ezért van, hogy a romanticizmus « végső materialista magyarázata » ma még csak igény s a nagy feladat sikeres elvégzését csak akkor lehet remélni, ha a marxista irodalomtörténészben megérlelődik az a meggyőződés, hogy « munkájában az eddigieknél bátrabban kell alkalmazkodnia és továbbfejlesztenie az ideológiák viszonylagos önállóságának tételét, az eddigieknél elfogulatlanabbul kell vizsgálnia a szellemi kölcsönhatás mozgását, tevékenységét s ugyanakkor minden eddigit felülmúló

részletességgel kell feltárnia az alapot és felépítményt összekötő hálózatot ». E követelmények közül az első kettőt szerzőnk igyekezett is szem előtt tartani, míg a harmadikról megállapíthatta, hogy ami e téren lehetséges, elődei — a marxi tanítástól függetlenül — úgyis elvégezték már, s a belátás, ami munkájában vezette, nem új felfedezés, hanem egyszerűen az elvtársak által eddig csökönyösen (és nem is mindig jóhiszeműen) letagadott igazság, mely szerint « a romantikát nem önnön lényegével ellentétes elemei révén kell igazolni, hanem jogosan lehet és kell immanens értékeivel mérni ». Nem kell különösebben érzékeny fül ahhoz, hogy ebből a kijelentésből a marxi módszer eredményessége iránti kétség hangja váljon hallhatóvá. Tóth Dezső is, mint annyian mások, addig-addig tágítgatják, finomítják a tant s teszik egyre rugalmasabbá elviselhetetlen korlátait, amíg mindennek helyet találnak benne, ami számukra fontos, de mégis azt a látszatot keltve, esetleg önmaguk előtt is, hogy hűséges adeptusok s a gyanakvás vagy kiábrándulás árnyéka sem érte őket.

A túlzók megszégyenülése

1958 folyamán a könyvtermelés üteme örvendetesen tovább élénkül. Az egymástól többé-kevésbé elkülönített munkaprogrammal dolgozó kiadóvállalatok tevékenységében közös vonás a kiadványok érdekességére, változatosságára, a külső megjelenés csinosságára való törekvés. Az anyag kiválasztásában a várható érdeklődés, az olvasó-kedv felszításának szempontjai a mérvadók, a kulturális érdekekkel józanul egybehangolt üzleti érdekek érvényesülését láthatóan immár nem gátolja egységes, központi irányítás, nemritkán még az is megfigyelhető, hogy egyes vállalatok — jó kapitalista módra — az egészséges versenytől sem riadnak vissza, hogy ugyanazon szerzők vagy művek kiadásával egymás elől piacot hódítsanak.

Hogy a közönség olvasmány-éhsége egyre fokozódik, nemcsak az bizonyítja, hogy kedvelt regényírók könyvei 80-100,000-es példányszámban jelenhetnek meg s még verses kötetek is ezerszámra fogynak el bámulatosan rövid idő alatt. Különös figyelmet érdemel e szempontból a szépirodalmi és kritikai szemlék, folyóiratok, képeslapok nagy elterjedtsége is. Eltekintve az *Acta Litteraria*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, *Magyar Könyvszemle* és egyéb, kizárólag szakembereknek szánt kiadványoktól, elég csak az *Élet és Irodalom*, *Kortárs*, *Nagyvilág*, *Valóság*, *Kritika*, *A Könyv* előfizetőinek széles körére gondolni, hogy kedvező véleményt alkossunk a mai magyar olvasók érdeklődéséről irodalmi kérdések iránt. Nem kisebb jelentőséggel bír, hogy ez az érdeklődés a réginél jóval nagyobb mértékben terjed túl a főváros határain, szépszámú vidéki irodalmi gócot hozott létre s olyan érdemes folyóiratokat táplál, mint az *Alföld*, *Jelenkor*,

Tiszatáj, *Borsodi-*, *Soproni-*, *Vasi-* és *Veszprémi Szemle*, melyek az irodalmi élet decentralizásának sokat ígérő lehetőségét hordozzák magukban.

A bennünket itt legközelebbről érdeklő régibb és modern magyar szerzők kiadásai között, mint sokévtizedes hiányt pótlók, első helyen Zrinyi Miklós *Összes művei* állanak. Vajda Péternek (*Költemények prózában és más írások*) is joggal járt ki a feledésből való kiemelés és az emlékezni szeretők bizonyára szívesen merültek el Pulszky Ferenc memoárjainak (*Életem és korom*) sok okulással járó olvasásába. Tolnai Lajos *Válogatott művei*-nek a Magyar Klasszikusok közé helyezése látszólag a marxisták Tolnai-kultuszát tetőzi be, de valójában — a bevezetés szerzője, Gergely Gergely érdeméből — véget vet az író pártos túlértékelésének.

Az ember tragédiája ezévi három kiadása közül megkülönböztetett figyelemre az tarthat számot, amelynek utószavát Révai József írta. Az 1956 előtti kulturpolitika felelős irányítója — mint önmagát nevezi —, azért állt ellen oly sokáig a *Tragédia* színrehozatalát sürgető íróknak, « mert még nem dolgoztuk ki... helyes marxista-leninista értékelését, ami pedig múlhatatlan feltétele lett volna... annak, hogy a közönség ingatag részében a Tragédia bizonyos negatív hatását ellensúlyozzuk ». Az 1956 előtti revizionista kritika buzgó próbálkozásai Madách szalónképessé tételére túllőttek a célon. Amikor Gorkij nagy érdeklődésére hivatkoztak a *Tragédia* iránt, félreértették « a szocialista realizmus megalapítóját », aki azért értékelte Madáchot, mert « azt *hitte*, hogy túlment a fausti típuson és a pusztán külsőséges, száraz, elemző tudás tragédiáját ábrázolta drámájában (??) », ami — sajnos — nem így van, továbbá « azt *hitte*, hogy Madách Goethénél konkrétebben ábrázolja a magára maradó, de önmagának elegendő ember túlhaladását a puszta reflexív tudás világán... az isten nélkül az istennel szembeszálló, valóban titánná váló ember diadalának költőjét *képzelte* Madáchban, ami pedig, tudjuk, nem volt igaz ». Hogy Révai érvelése elfogadhatatlan, mert azt involválja, hogy Gorkij nem is olvasta a *Tragédiát*, más lapra tartozik, számunkra itt a lényeges az, hogy hódoló hívét, Waldapfel Józsefet, aki mindig pápább akart lenni a pápánál, letorkolja. Súlyos hiba volt Révai szerint a revizionisták részéről az is, hogy « Madách reakciós felfogását a népről » egyszerűen elhallgatták, holott arra kellett volna rámutatniok, hogy a *Tragédia* történeti színeit úgy is felfoghatjuk « mint — bár rendre meghiúsuló — kísérleteket a nép felszabadítására a szolgaság és kiszolgáltatottság alól », s arra is, hogy « Madách maga szenvedett e felfogás (a nép törpesége) nyomása alatt ». Végül a falanszterjelenet opportunista magyarázatainak tarthatatlanságát mutatja ki a maga szemszögéből tökéletesen helytálló okfejtéssel. Eszerint nem szolgálhat Madách « mentségére », hogy a 12. színben csupán az

utopista szocializmust bírálja kíméletlenül, hiszen az ő korában éppen ez jelentette a haladó álláspontot, s ennél is kevesebb alapja van annak az okoskodásnak, mely úgy szeretné beállítani a falanszter-színt, mint a kapitalizmus folytatólagos bírálatát s nem mint a londoni képnek antitézisét, hiszen a valóság az, hogy Madách a kapitalista szabadverseny bírálatáig ugyan eljutott, de a szociálizmus megértéséig nem. Hiábavaló tehát a revizionisták sok mellébeszélése, de azért mégsem szabad a *Tragédiát* « átengedni a reakciónak », hanem arra kell törekedni, hogy a mű « haladó hagyományaink részévé és új világot építő népünk szellemi nevelésének egyik eszközévé váljon ». Ezt azzal érhetjük el, hogy kellő hangsúlyt helyezünk következő érdemeire: 1) Madách « általános emberi szempontból nyúl a magyar nép fejlődésének kérdéseihez »; 2) « feltárja a haladásnak a 19. század közepén egyre inkább kézzelfogható és nyilvánvaló ellentmondásait »; 3) megrázó kritikáját adja a kapitalizmusnak (hogy persze csak a maga korabelinek, azt Révai nem tartja szükségesnek megemlíteni): « a londoni színt befejező haláltánc olyan haladó vizió, amely Madáchot a kritikai realisták előfutárjává teszi »; 4) a két Kepler-színnel és a közéjük iktatott francia forradalom képével « a polgári demokratikus forradalom, 1789 és 1848 eszméi és célkitűzései iránti rendíthetetlen hűségét hirdeti »; 5) « maradandó értéket kölcsönöz a *Tragédiá*-nak költőisége, lírai átfűtöttsége, ami elsősorban Éva szerepével függ össze ». Ime, mindent összevéve kitűnik, hogy Révai bölcsebb és mérsékeltebb volt követőinél, a velük folytatott vitából ő került ki győztesként és ezzel fájdalmasan meggyőző példáját szolgáltatta újsütetű marxistáink vétkes túlbuzgalmának és szolgalelkűségének, amely szellemi, erkölcsi és anyagi téren egyaránt oly tetemesen fokozta a rendszer által népünkre zúdított terheket.

Ha a magyar kultúra kiderülőben levő egén időnként még 1958-ban és folytatólag is vörös felhőgomolyok vonulnak át, a viharsarok, amiből kerekednek, mindig ugyanannak a pár tucatnyi túlzónak sötét berkeiben található fel. Derülésen azt értjük, hogy zavartalanul láthatnak napvilágot egyre tekintélyesebb példányszámban Tamási Áron, Krúdy, Kodolányi, Kassák regényei, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula műfordításai, Szép Ernő és Füst Milán versei, hogy az 1918-ban, harmincéves korában elhúnyt Török Gyula *Ikrek* című regényének utószavában ezt olvashatjuk: « Mind az a nemzeti érték, amit a magyar történelmi nemesség gondolkodásban, erkölcsi méltóságban, a belső magatartás építésében századok alatt kitermelt és hordozott, az ő művészetében éli utolsó nagy virágzását ». Viszont kellemetlen felhőfoszlányként hatnak e világosodó égbolton Gábor Andor *Összegyűjtött művei*, nem annyira a bennük foglalt sok, legtöbbször még csak nem is szellemes, tiszavirág-életre született léhaságért, hanem a program és elszántság miatt, amivel ezt a hajdani

kávéházi és kabaré-nagyságot, mert utolsó éveiben a kommunista hitre tért át, a párt hálája jeléül a magyar parnasszusra igyekeznek fölcsempészni. El kell ismerni, hogy Révai József ilyen kritikusi bűvészkedésre még József Attila érdekében sem vállalkozott. Róla írt terjedelmes tanulmányában (*József Attila* 1905-1937, fényképalbum) persze elsősorban mint Ady költészete forradalmi tartalmának folytatóját és « tetőtől-talpig párthű költőt » ünnepli, de meglátja benne « a népies realizmusnak, a szimbolista pátosznak és a szürrealista lélektani valóságkeresésnek sajátos egységét » is, s ebből magyarázza « későbbi tragikus összeütközését a proletár-költészet szektáns irányzatával, azokkal, akik... a szocialista lírát pusztán mint a politikai agitáció egyik válfaját és eszközét akarták felfogni ». E kényes kérdést meglepő részletességgel tárgyalja, a költő « kimarását » a pártból az orosz írók « rappista » csoportjának a magyar emigránsok « ultra-baloldali » elemeire tett hatásával hozza összefüggésbe s kifogásolja, hogy a Nagy Szovjet Enciklopédia kevés megértéssel szól Józsefről. Végül a költő freudizmusát, sőt schizofreniáját sem hallgatva el, jó! kiválogatott példák alapján tiltakozik az ellen, hogy egyes serény kritikusok még a szerelmes versekbe is, amelyekben nyoma sincs a politikának, antifasiszta tendenciákat iparkodnak belemagyarázni.

Kaffka Margit elbeszéléseinek két szép kötete (*Lázadó asszonyok* címen, Kozocsa Sándor gondozásában) kísérő sorok nélkül jelent meg: amit az írónőről a hivatalos kritika vall, már két évvel előbb, *Válogatott művei* előszavában elhangzott. Megemlíteni való, hogy e Kaffka-ábrázolás lényegét Radnóti Miklós egy tanulmányának gondolatmenete képezi, csak megfogalmazása « korszerűbb », amennyiben nem takarékoskodik « a századforduló korcs magyar polgárságára » szórt szidalmakkal, míg eredeti felismerései effélékben merülnek ki, hogy egyén és tömeg között csak « álellentétek vannak », hogy Mikszáth után Herczeg Ferenc és társai ugyan nem tagadhatták a dzsentri pusztulását, de azt « magyar tragédiává mitizálták » stb.

Kosztolányi Dezsőről az *Írók, festők, tudósok* kétkötetes új kiadása utószavában Réz Pálnak jóval több egyéni mondanivalója volt, bár bizonyos fokú konformizmusra törekvése nem kétséges. A kötelező kifogásolni valók fölött nem siklik el, megállapítja, hogy Kosztolányi labilis világnézetében csak két szilárd pont volt: az individualizmus feltétlen elismerése és a *l'art pour l'art* elve. Ezekből következett, hogy még « a legmélyebb emberi érzések, a szeretet és szánalom fellépésekor is elfojtotta magában a szociális szimpátiákat » és « minden politikát irodalmon kívülinek, gyűlöletesnek tartott ». De a mérséklet és megértés hangja, melyen e kifogások megszólalnak, szinte súlytalanná teszi őket: a tanulmány szerzője jobban érzi magát a védő mint a vád képviselője szerepében. Kosztolányinak « a kurzus-sajtóban történt

rövid és ellenszenves vendégszereplése » mintha csak azért nyerne említést, hogy e háttérből annál hatásosabban emelkedjék ki a költő későbbi alakja, mint « az emberi attitüd hitvallója ». Igaz, hogy megvetette az irányzatos művészetet, de annál több intenzitást követelt tőle s « ezzel az életet kívánta szolgálni, az élet jobb megismerését és megismertetését ». Szabó Dezső elleni támadását az magyarázza, hogy ellenszenves volt neki Szabó « stilromantikája és talán parasztimádata » is, az Ady- pamflet szenvedélyessége pedig természetes folyománya « a politika elutasításának, a közéleti és forradalmár író megtagadásának ».

Ez év nagyobb arányú kritikai munkái közül kettőnek (Kardos Pál: *Nagy Lajos élete és művei*, Vas István: *Évek és művek*) csak címszerinti idézésére kell szorítkoznunk, mert beszerzésük lehetetlen volt. Földes Anna *Móra Ferenc* c. 324 oldalas tanulmánya — a szerző saját szavai szerint — « a marxista igénnyel készülő Móra-értékelés » szerény kezdetének tekintendő. Ezt a szerénykedést azonban nem kell komolyan venni: a könyv valójában a végsőkig kimerít minden lehetőséget a Marxból kisajtolt vagy csak az ő nevével címkézett haladó ideológiai szempontok és módszerek alkalmazására. Programjának, új utakat kereső elszántságának bejelentését a megelőző Móra-kritika lecsepülésével kezdi. « Mindazok, akiknek bátor humanista helytállása, írásainak harcos igazsága kellemetlen, paraszti plebejus szemlélete idegen volt, mindent megtettek életművének félreállítása, elszegényítése és félremagyarázása érdekében... Elégedetlenségét részvétté, gyilkos, maró szatiráit elnéző mosollyá tompítva a szeretet és vallás lágyszívű apostolát, tankönyv-nagyapót faragtak a haladás harcosából ». De hogy e szigorú ítélet alapján ne tévesszék össze holmi szűklátású szektánssal, rögtön hozzáteszi, hogy bizony a « felszabadulás » utáni első években is folytatódott Móra kiszorítása « klasszikusaink sorából, haladó hagyományaink tágabb köréből ». Ezeket a bűnöket és mulasztásokat kívánja jóvátenni s vállalt feladatának derekasan meg is felel, amennyiben olyan kemény, marcona, örökös keserűségtől fojtogatott burzsujfalót kanyarít Mórából, amilyennek a kommunista propaganda könnyebbségére illett volna lennie, amilyen azonban sohasem volt. Szerzőnk tehát időnként a vágyálomból kénytelen visszatérni a valóságba s bevallani, hogy hőse sohasem volt proletár forradalmár, a proletár diktaturát « paraszti lélekkel élte át », s az igazsághoz sokkal közelebb állt annak a névtelen cikknek az írója, aki « nyugati tudósba oltott látomásos magyar paraszt »-nak nevezte. Folytatólag az is kiderül a könyvből, hogy már Móra életében mások is jócskán mondtak okosat és szépet róla, sőt 25 majd 30 éves írói jubileuma alkalmával « egy ország ünnepelte ». Dehát mindez nem volt őszinte, hanem « a jobboldali hazug szociális demagógiával függött össze ». Ám ha a kötetben bőven is akadnak még hasonló kiszólások a pártos májak hízlalására, mindez

csak a mű kerete, s ami lényegeset tartalmaz, ahhoz édeskevés köze van a marxizmusnak. Földes Anna érdeme a kiművelt esztétikai érzékenység, a fínom distinkciókra képes elme, szabatos kifejezésmód és a lelkiismeretes filológia munka. Gondos anyaggyűjtésével, számos sikerült analizisével és a politikától nem befolyásolt értékeléseivel jelentős mértékben vitte előbbre a Móra-kutatást.

A fentebb idézett célkitűzésnél sokkal rokonszenvesebben hangzik Nagy Péteré, aki *Szabó Dezső indulása* című kiváló munkáját e szavakkal vezeti be: « Közel egy évtizeden át hallgattunk róla. Elérkezett az ideje, hogy a bámulat és a gyűlölet elfogultsága nélkül mérhessük alakját ». És valóban e tanulmány bírálója esnék az elfogultság bűnébe, ha el nem ismerné, hogy Nagy Péternek egész kivételes mértékben sikerült a tudományos tárgyilagosság magasába emelkednie. Ehhez, mint a jó bírónak, elsősorban arra volt szüksége, hogy a per tárgyát képező ügy fontosságától áthatva fogjon a munkához és a szövevényes peranyagban a legtüzetesebb jártasságra tegyen szert. A helyes ítéletmondás e két föltételének szerzőnk tökéletesen eleget tett. A Szabó Dezső-problémában felismerte, hogy az századunk magyar szellemi és irodalmi kultúrája komoly vizsgálatából ki nem maradhat s a maga részéről olyan széleskörű és alapos készültséggel mélyedt el a kérdésbe, mint előtte senki más. Szabó Dezső külső és belső élettörténetének közismert adatai, eddig elhanyagolt összefüggések hangsúlyozásával, gyakran új világításban jelennek meg, melynek fényét fejlett lélektani belátás táplálja, mint ahogy írói alkatának, fantáziájának, stílusának magyarázatában ugyancsak nagy segítségére van szerzőnknek esztétikai műveltségén kívül pszichológusi érzéke is. Az igazság-keresés őszinte vágya vezeti munkájában, ezért érzi kötelességének, hogy minden örökbe kapott, rokon-vagy ellenszenv diktálta véleményt tüzetesen ellenőrizzen, mielőtt elutasítja vagy a magáévá teszi, saját ítéleteit pedig bátran és félreérthetetlen formában fejezze ki. Fontosabb végeredményeivel a legtöbb esetben könnyű egyetértenünk. Vitathatatlan megállapítás, hogy « alig volt a magyar irodalomnak számottevő alkotója, aki annyira eszméken felgerjedt, eszméket megszólaltató író lett volna », mint Szabó Dezső. A korabeli közvéleményre gyakorolt varázsában sokkal több része volt előadói tehetségének, pamfletjeinek és tanulmányainak, semmint szépirodalmi műveinek, amelyeknek nyelvi, stilisztikai újsága inkább csak az irodalmon belül s kevésbé tartósan hatott. Tanulmány-köteteinek java már pályája első, 1919-ig terjedő szakaszában jött létre. Maradandó értéküket Nagy Péter készséggel, sőt olykor lelkesedéssel ismeri el. Különösen kiemeli a Petőfiről szólót s ennek méltatása folyamán ilyen mondatokkal örvendezteti meg az olvasót: Bár a lelki jelenségeket anyagi tények váltják ki, « a lelki tények függetlenné lehetnek anyagi okaiktól s új történelmi

tényeket idézhetnek elő », ami után már nem is meglepő ez a másik súlyos kijelentés, mely szerint « a történelmi materializmus épp oly tudományos elvonás... mint a történelmi idealizmus ». Szabó Dezső fajelméletéről szólva nem elégszik meg ennek puszta elítélésével, hanem — részben Lukács Györgyöt követve — feltárja gyökereit és kimutatja érintkező pontjait Nietzschével, akinek Szabó Dezsőre tett hatását nagy körültekintéssel elemzi. Igaza van abban is, amit Szabó Dezső szociális felfogásáról, ennek a marxi ideológiával való « kiengesztelhetetlen ellentétéről » mond, rámutatván arra, hogy egész magatartása « hű kifejezője a magyar, városi kispolgári intellektüelek álláspontjának, ideológiai helyzetének, vágyainak és félelmeinek ». Munkája második felében Nagy Péter nem kevésbé behatóan a szépíró Szabó Dezsővel foglalkozik. Legáltalánosabban jellemző egyéni vonásait « erős gondolati érdeklődésében, prófétai hevében, szenvedélyes lirizmusában » látja, amihez nagymérvű karikaturisztikus hajlam és meghökkentő asszociációkat, kontraszthatásokat teremtő képzelet járul. Kritikusunk szerint ez utóbbi adottságból folyik gyakori önellentmondása, bár ez csak « felületi », mert « legmélyében következetes lelki — szellemi — világnézeti egység fogja össze ». Elbeszélő művészetének két negatív sajátossága van: az « epikai... meseteremtő, és az idegen lelkialkatba beleérző fantázia » erőtlensége. *Az elsodort falu* szigorú, de nem ellenséges bírálatából még igen sok hasonlóan találó megfigyelés érdemelne itt említést a regény alakjairól, környezetrajzáról, az epizódok túltengő szerepéről s nem utolsó sorban sikerének művészi okairól, de már csak egy záró mondatot idézhetünk, amely Szabó Dezső helyét és termékenyítő hatását irodalmunkban így fejezi ki: « Németh László esszéstílusa, Szabó Pál impressziókra érzékeny képgazdagsága, Kodolányi János szenvedélyes sötéten látása nem lett volna azzá, amivé lett, ha nem jár előttük Szabó Dezső példája... Művészete éppen ezáltal tartozik irodalmunk máig hatóan tápláló humuszrétegébe ».

Nincs helyünk azoknak az irodalom-és nyelvtörténeti munkáknak részletesebb tárgyalására sem, amelyek a modern magyar filológia magas színvonalát igazolják. Az időrendben tőlünk legtávolabbi témát Imre Samu dolgozta fel A *Szabács viadala* című kötetében, mely e XV. századi, sokat vitatott fontos nyelvemlékünkkel összefüggő minden kérdést felölel és eredetére vonatkozólag alighanem az utolsó szót mondja ki. Gáldi László, aki mint nyelvész és irodalomtörténész egyaránt kiválik e szakmák mai művelői közül és verselméleti munkáiban méltó folytatója Horváth Jánosnak, *Szenczi Molnár Albert zsoltárverse* történeti gyökereit, nyelvi sajátosságait és esztétikai értékét tisztázta, míg Balázs János 475 oldalas monográfiája *Sylvester János és kora* tudományos és irodalmi viszonyainak ismeretéhez szolgáltatott nagy számú új adalékot. Széles alapokra helyezett s módszer-

tanilag kifogástalan kutatásai eredményeként az eddiginél jóval gazdagabb és színesebb képet kapunk a nagy biblia-fordító egyéniségéről, életéről és hatalmas eruditiójáról. Ez utóbbiban központi helyet foglal el Erasmus, akinek hatását olyan döntőnek látja szerzőnk, hogy Sylvester protestáns voltát is hajlandó kétségbevonni.

A múlt század második felének irodalmi problémái iránt állandóan éber érdeklődésről ez évben Rónay György könyve: *Petőfi és Ady között. Az újabb magyar irodalom életrajza.* (1849-1899) tesz tanúságot. Az alcím kissé igényesnek hangzik, de valóban jobban illik a kötet tartalmára, mint a « történet » szó. Műfajilag azonos a szerző 1947-ben megjelent munkájával, mely *A regény és az élet* címen jórészt ugyane korról szól, de főleg a szépprózán át vizsgálja az irodalmi mozgalmakat s a politikai és társadalmi viszonyok kölcsönhatását, míg ezúttal inkább a költészetet választja prizmául a közélet és irodalom változatos összefüggéseinek élénk színekben vibráló ábrázolására. Szívesen él új, felhasználatlan anyaggal, különösen az egykorú hírlapirodalomból merít ügyes kézzel, de — maga is költő és műfordító lévén — főforrásának, a lírikusoknak is fínom interpretálója. Igaza van, amikor Komlós Aladártól és Sőtér Istvántól való függetlenségét hangoztatja; bár véleményeik gyakran találkoznak: nincs okunk és jogunk marxi befolyások áldozatának tekinteni.

Tudomány és vonalhűség

1959 és 1960 irodalomtörténeti és kritikai termését — az eddig követett, évről-évre haladó tárgyalásmódtól eltérőleg — együttesen kívánjuk ismertetni. Míg az 1948 óta eltelt évtized folyamán — érzésünk szerint — minden esztendő valami sajátos vonással járult hozzá e korszak jellegének kialakításához s tanulságosnak látszott a változások szigorúan időrendi grafikonját megrajzolni, most mintha meglassult volna a szellemi erők mozgásának ritmusa: e két év együttvéve sem hozott több újat, mint azelőtt egy s szinte megkülönböztető jegyek nélkül olvad egybe. Az azonos vonások ilyen tartós élete azonban egyáltalán nem az elvek és célok tisztulásának következménye, nem átmeneti megállapodást, nyugvóponthoz jutást jelent, hanem inkább a politikai-szellemi bizonytalanság, az egyensúlyhiány fokozódásának és állandósulásának, a zsákutcába jutottak vergődésének a kifejezése.

Az ún. enyhülés az ország egésze számára felmérhetetlen előnyöket hozott s irodalmi és tudományos életünket is súlyos béklyóktól szabadította meg. Iróink mind kevesebb kockázattal térhettek vissza az önmagukhoz való hűségre, s egy ideig a pártnak elkötelezettek is boldogan szívták tele tüdejüket a felfrissült levegővel. De hamarosan saját múltjukkal kerültek szembe s fel

kellett venniök a harcot e csúf rémmel, hogy megmentsék erkölcsi méltóságuk valamelyes látszatát, de közben ne vonják magukra az örökké kiszámíthatatlan hatalom haragját sem. Ezeknek a vörös hálóban rekedt hajdani nagyságoknak tragikomikus küszködése a szégyentelen önkritika és a régi bűnöket újakkal tetéző hetykeség között képezi e két év bennünket érdeklő írásainak vezérhangját. Mulatságos látványt nyújtó szerepcsere tanúi vagyunk. A rendszerrel szemben állók növekvő bátorsággal mondanak le az óvatosság és megalkuvás régóta gyakorolt lealázó ügyeskedéseiről, ugyanakkor pedig a « hitvallók » kényszerülnek még kényesebb kötéltáncos mutatványokra, vagy éppen bohócbukfencekkel szédítik önmagukat és a pártot.

Az ilyen lelkiismeretlen játékok porondjául legkevésbé a tudomány alkalmas, ezért a politikai hátsógondolat vagy éppen a propaganda-célzat mindinkább kiszorul a komoly tudós-igénynyel fellépő munkákból még akkor is, ha szerzőik egyébként szorgosan ápolják a párthoz való jóviszonyukat. Jellemző példa erre a *Monumenta Hungarica* sorozat III. és V. köteteként megjelent két értékes kiadvány: Kálti Márk Képes Krónikája s Küküllei János és a Névtelen Minorita munkái. Mindkettőnek új, lelkiismeretes magyar fordításáról Geréb László gondoskodott, a bevezető tanulmányokat Kardos Tibor és Trencsényi-Waldapfel Imre írták. Hivatottságuk e témaköröknek a legmagasabb tudományos színten való tárgyalására egyaránt vitán felül áll. Kardos lényeges eredményeinek hitelét a Krónika keletkezési történetéről, tendenciájáról és a későbbi betoldásokról a tárgyra vonatkozó régebbi irodalom és saját megelőző kutatásainak gondos felhasználása biztosítja. Alig húsz oldalas dolgozatában tizennégyszer idézi önmagát annélkül, hogy szükségesnek találná korábbi nézetei korrigálását, azaz tudósi tisztessége és önérzete erősebbnek bizonyul, mint a fennen hirdetett hűség a marxi szemlélethez. A tanulmány « időszerűvé » tételét legföljebb néhány rikító-vörös sallang szolgálja. Ha azt olvassuk benne, hogy Kálti Márk krónikájában « a mélyebben kutató szem előtt feltárulnak nem csupán emberi szenvedélyek, de az osztályharc és a társadalmi fejlődés jelenségei is », éppúgy csak a sajnálkozás s nem a felháborodás érzése támad bennünk a szerző iránt, mint amikor arról van szó, hogy Márk mester szigorúan elítélte az eskűszegést, s Kardos ehhez fontosnak tartja hozzáfűzni, hogy « e ponton a modern marxista történetírás egyetért ...a krónikással », mintha történészeink mindezideig a politikai erények mintaképeit ünnepelték volna az esküszegőkben. Az efféle hajbókolásnak a párt felé nyoma sincs Trencsényi-Waldapfel Imre értekezésében. Tudományos feladata becsületes elvégzésén kívül semmi más célja nincs, « kutató szeme » látását egy pillanatra sem homályosítja el a « mélyebbre », azaz a hatalmasok helyeslése vagy rosszalása felé nézés, s kitünő szakmai képességeit az ideológiai motyó min-

den terhétől szabadon érvényesíti. Munkájában egyetlen szó sem ad fogódzót politikai hovatartozása felismeréséhez, de annál világosabban tűnik ki belőle véleményeinek, meggyőződéseinek szilárdsága saját tudománya területén. Hogy éppen Kardos Tibornak Kükülleivel kapcsolatos némely nézetét és feltevését bátran visszautasítja s meggyőzőbb újakkal helyettesíti, erkölcsi függetlenségének jeleként kelti föl az olvasó figyelmét.

Minden « világnézeti » mellékzörejt nélkülöző munka a *Balassi Bálint szép magyar komédiája* címen közreadott kötet is, mely a költőnek eddig csak négy oldalnyi töredékből ismert pásztordrámája teljes szövegével gazdagítja a reneszánsz-korabeli magyar irodalom állományát. A már-már végleg elveszettnek hitt mű közel-egykorú másolatát Ján Mišianik szlovák irodalomtörténész fedezte föl a bécsi nemzeti könyvtár egy kódexében, nyolc Balassi-verssel, számos addig ismeretlen magyar énekkel és régi szlovák szerelmi dalokkal együtt. A kódex kiadói e rendkívül becses leletet megillető filológiai gonddal jártak el feldolgozásában: Eckhardt Sándor nemcsak a Balassi-komédia szövegét állapította meg véglegesnek tekinthető módon, hanem ennek az olasz eredetihez képest magasabb rendű költői értékeire is rámutatott, Klaniczay Tibor pedig a kódex szakszerű ismertetését és kialakulása tüzetes történetét írta meg, sem módszerében, sem szellemében, de még frazeológiájában sem árulva el harcos marxista-voltát.

A hivatalos szemléletmód alkalmazásáról való teljes lemondás tűnik fel kellemesen Nemeskürty István szép monográfiájában *Bornemisza Péter, az ember és az író*-ról. Kétségtelen, hogy feltűnt ez a kötet lektorainak, Gerézdi Rabán és Klaniczay Tibornak is, a szerző mégis « az irodalomtudomány kandidátusa » címet nyerte el művével, melynek maradandó helyet biztosít irodalomtörténetírásunkban tartalmi gazdagsága, Bornemisza-literaturánk hiánytalan és szerves összefoglalása, az új adalékok bősége s nem utolsó sorban egy kb. 150 oldalas Függelék, mely jól megfontolt válogatásban a további kutatás számára legérdekesebb Bornemisza-szövegrészleteket teszi kényelmesen hozzáférhetőkké.

Tizennyolcadik századi kulturánk történetének egy régen nélkülözött fejezetét írta meg Horányi Mátyás *Eszterházi vígasságok* című könyvében. Az Eszterházyak kismartoni és eszterházai udvarának Béccsel vetekedő színházi életét teljes pompájában vetíti elénk. Kastélyok, parkok, a fejedelmi udvartartás pazar hátterével együtt eleveníti fel Miklós és Pál nádor, majd Antal herceg színpadjainak működését technikai berendezésükön és díszletezésükön át az operaelőadások rendezéséig és a színészegyüttesek munkájáig. A bemutatott darabok gazdag bibliográfiájából világos képet nyerünk e színházi « vígasságok » műsoráról, melyet az eszterházai és kismartoni zenészek, énekesek, díszlettervezők névsora egészít ki. Ez utóbbiak igen sok művének

reprodukciója képzőművészeti szempontból is nagy érdekűvé teszi a könyvet, mely az 1759-től 1813-ig terjedő félszázad főúri műveltségének eddig csak zenetörténeti vonatkozásban ismert jelentőségét a korabeli színházi kulturára is kiterjeszti. Különös említést érdemel Horányi munkájának szokatlanul fényes kiállítása az Akadémiai Kiadó részéről, amely ezzel mintegy elnézését fejezte ki afelett, hogy a szerző következetesen kitért minden alkalom elől a feudális társadalmi rend megrovására, tehát a « szocializmus építése » szempontjából teljesen haszontalan művet alkotott.

Hasonlóképp politika-mentes légkörben mozog Turóczi-Trostler József két mesteri Petőfi-tanulmánya (*Zu Petőfis weltliterarischer Bedeutung* és *Petőfis Eintritt in die Weltliteratur*), mint ahogy Wéber Antal is megőrizni igyekszik tudományos tárgyilagosságát a pártos tendenciák kísértéseivel szemben (*A magyar regény kezdetei*), sőt Vargha Balázs *Berzsenyi Dániel*-je és Czine Mihály vaskos kötete Móricz Zsigmondról (*M. Zs. útja a forradalomig*) sem erőlteti soha a vonalasságot a tudomány érdekeinek kárára.

Akad azonban még egyetemi tanár is, aki ez érdekek védelmének kötelességén döbbenetes könnyedséggel túlteszi magát. A már említett Tolnai Gáborra gondolunk, ezúttal *Évek-századok* című « tanulmány »-kötete kapcsán, amelyben 1939-től 1958 végéig készült írásait látta szükségesnek összegyűjteni, alighanem inkább az egykorú irodalmár-elvtársak között megingott tekintélye alátámasztására, mint az utókor elismerését biztosítandó. Az utókor legföljebb úgy fog megemlékezni e könyvről, mint a népi demokrácia időszakának egyik legszomorúbb tudományos mezű termékéről. Jóformán nincs olyan oldala, mely ellen a szakértelem, a józan ész és az ép erkölcsi érzék ne tiltakoznék. Szerzőnk számára a lelki élet mélységeinek kutatása « kispolgári pszichológizálás », Németh László « provinciális », mert bár « az európai irodalom minden elemét idegszálaiban érzi », ismeretei « nem annak a gyujtópontnak irányába szegződnek, amelyek (sic!) a társadalmi haladás és a társadalmi haladást kifejező irodalom és művészet alkotásai » (?), s « a naturalizmus ...maga a megtestesült antirealizmus ». Nem átallja leírni, hogy « Garibaldi elképzelései közel állottak Marx és Engels felfogásához » s mint történeti tényt hirdeti, amiről Olaszországban senki sem tud, hogy a kommunista olasz partizánok hőstetteiről szóló « költemények a nép ajkán élnek »!

Ahol nem légbőlkapott állításokkal, ott logikátlanságával és ellentmondásaival képeszt el. Ugyanabban a cikkben előbb bűnbánóan bevallja, hogy « a dogmatizmus kezdettől fogva jellemző vonása marxista irodalomtörténetírásunknak », majd minden ok nélkül önérzetesre váltott hangon azt az ünnepélyes kijelentést teszi, hogy « a marxista-leninista tudomány premisszái közé tar-

tozik, hogy saját magát is dialektikusan elemzi... érettebb álláspontról újraértékeli korábbi eredményeit ». Egyfelől sajnálkozva ismeri el, hogy a magyar írók 1956 előtt elszakadtak a nyugati irodalmaktól s « nem lehet elegendő a szovjet irodalomtudomány eredményeinek... tanulmányozása », másfelől felháborodva fedezi föl a fiatalabbakban « szocialista realista irodalmunk ... lebecsülését ». Ezért a fájdalmas jelenségért a legsúlyosabb felelősséget arra a Lukács Györgyre hárítja, akit 70-ik születésnapja alkalmából az egekig magasztalt. « Lukácsnak a szocialista realista irodalommal kapcsolatos tartózkodó magatartása — szerzőnk szerint — valósággal sugározta az új magyar irodalomtörténetírás számára a hazai szocialista örökség lebecsülését, mellőzését. Szomorú tanulság, hogy azok a magyar írók, akiket Lukács a felszabadulás után pártolt, akikre támaszkodott, kivétel nélkül az ellenforradalom előkészítői között szerepeltek ». De az ilyen egyértelmű beszéd nem kenyere Tolnainak s ezért menten módot talál arra is, hogy Lukácsot tehermentesítse, « korábbi kulturális politikánk hibái »-ban, tehát Lukács ellenzékének táborában lelve föl a marxista kritika « elbizonytalanodásának » s líránkban a « szép szocialista lendület » megtörésének mélyebb okait.

A kötet legizgalmasabb oldalai *A XX. kongresszus és az irodalomtörténetírás* címen 1956-ban tartott « vitaindító előadás »-ban olvashatók. Tolnai az egész vörös irodalmár-klikk nevében szól és szívbemarkoló önvád nyilait szórja rá. Több mint egy évtizeden át bűnt bűnre halmoztak s szolgai alázatból egyik mulasztást a másik után követték el. Amit irodalomtörténetírásnak neveztek, « klasszikus példája » volt a személyi kultusz kártevő hatásának. Tolluk minden vonását a kiváltságos tekintélyek vélemények, sőt legtöbbször csak szavai irányították. Kóros « citatológia » burjánzott el s ennek Révai József volt « legfőbb alanya ». Munkájuk Marx, Lenin, Sztálin, a magyar politikai vezérek s az általuk elismert magyar marxisták gondolatainak « népszerűsítésében és variálásában » merült ki. Ha e nagyok segítségével sem tudtak vitás kérdésekben megegyezni, « párthatározatoktól várták el a döntést ». A dogmatizmus hinárja még a legjobbakat (!) is (mint Waldapfel József, Kardos Tibor, Bóka László, Komlós Aladár, Kardos László) nyakig ellepte, s igen sokan a sürgősen magukra kanyarított marxista köpenyben páváskodva nem restellették még « felszabadulás előtti munkásságukat » is megtagadni. De a XX. kongresszus varázspálcájának egyetlen csapása mindennek a bajnak véget vetett. A « lenini normák » érvényének visszaállítása szabad utat nyitott a dogmatizmus elleni harcnak s íme, Tolnai az elsők egyike, aki erre az útra lép. Szégyenli fölényességét, amivel Horváth Jánost bírálta, elismeri, hogy marxistáinknak még sok tanulnivalójuk van a « polgári kritikától »: el kell sajátítaniok tőle « többek között a gondos művészi mérce alkalmazását, az árnyalt kritikai stilust, a választékos nyelvet » s

— a lenini elvektől is támogatva — azt a belátást, hogy « irodalmunk fejlődését nemcsak a nagy forradalmi költők, írók és irányok teszik ki, hanem részei a fejlődésnek az ellentmondásos irodalmi alkotások is, az irodalomtörténet egésze a maga dialektikus egységében ». Igy majd lehetségessé válik végre Pázmány « valósághűbb értékelése », Zrinyi, Rákóczi helyesebb megértése, a fejlődés « sokoldalú elemzése ». E nagyhangú megtérésben azonban — bármennyi kíméletlen leleplezést tartalmaz is — semmi okunk sincs egyéni véleményt, a sokáig elfojtott értelem és lelkiismeret felszabadulásának bátor megnyilatkozását látni. Az egész fenegyerekes kiállás nem egyéb, mint a sztálini hagyaték mennykőcsapásként bekövetkezett felszámolásának irodalmi lecsapódása, buzgó csatlakozás az új irányzathoz, vagyis ugyanaz a dogmatizmus, amely ellen a « vitaelőadás » olyan hevesen hadakozik. És végső konkluzióiban Tolnai könyve valóban ugyanazon irányokra kanyarodik vissza, ahol a « korszakalkotó » kongresszus előtt oly otthonosan mozgott. Még 1957-ben is keservesen panaszolja, hogy « kritikánkban fehér holló a valódi marxista elemzés », hogy nagyon sok írónk « az öncélú szépségimádatot képviseli », hogy « az idealista, a nacionalista, a narodnyik és egyéb " hagyaték " mint valami áradás önti el marxista törekvéseinket », s azokkal szemben, akik nem értenek egyet vele, kicsinyesen civakodó hangnemben Lenin tekintélyére és — megint csak — párthatározatokra hivatkozik. Igy aztán egyáltalán nem meglepő, hogy az új éra ragyogó vívmányát látja « Gábor Andor életműve nagy jelentőségének » felismerésében és a sztálini szellem átkos bűvköréből kikerült kritika egyik legsürgősebb feladatául tűzi ki (1958-ban) a Tanácsköztársaság és a két világháború közti « emigráció » íróinak, e Sztálin-bálványozásban fogant « elsüllyedt irodalomnak » újrafelfedezését... és beleépítését szocialista örökségünkbe!

Sivatag és oázis az esszé-irodalomban

Amikor Tolnai kipellengérezte a Révai-idézések csömörletes divatját, a rendszer irodalompolitikai diktátora már nem volt az élők sorában. Marxistáink farkcsóváló versenye ezzel meg is szűnt, Révai neve egy időre lekerült a napirendről, de presztizsén komolyabb csorba nem esett. Csak annyi történt, hogy akik előbb tüntetően alázatos tanítványaiként viselkedtek, most citálása nélkül, suba alatt merítgettek tovább belőle. Minden kijelentése Kölcseyről, Petőfiről, Madáchról, Adyról, Móriczról és József Attiláról sarkigazságszámba ment folytatólag is, amelyet felülvizsgálni vagy éppen cáfolni senkinek sem volt mersze, sőt régi hívei hamarosan kötetbe gyűjtve adták ki újból tanulmányait.

Révai szempontjainak alkalmazása, a művészet némely alapproblémájáról vallott felfogásának hatása s olykor egy-egy értékítéletének visszhangja nyilvánvaló Szabolcsi Miklósnál, aki *Költészet és korszerűség* címen foglalta össze jobbára 1957-59 között

készült írásait. Különös egyvelege ez a könyv a figyelemre méltó eredeti gondolatoknak és a marxista közhelyeknek. Amennyiben egyes költőkről (mint Szabó Lőrinc, József Attila, Weöres Sándor) van benne szó, nagy képzettségről, átélő képességről, kritikai éleslátásról tanúskodik s mindezt egyéni stilusban juttatja érvényre. Ám hogy a tartalom valamelyest megfeleljen a címbeli « korszerűség » szónak is, szerzőnk mindúntalan lemond legjobb tulajdonairól és pártszerűvé válik, mintha ez egyértelmű lenne a korszerűvel, holott valójában nem más, mint a dohos ideológiai lomtár szellőztetése, kiporolása, amitől a rég megúnt ostobaságok nem tisztulnak bölcsességgé. A dogmatizmus elleni lázadozások idején azt szajkózni, hogy a *Talpra magyar!*-t « olyan rendszerek tartották maguk elé pajzsul, amelyek rabbá tettek mindenkit », vagy Simon István költői érdemét abban látni, hogy « azonosulni tud pártunk igazságával » bizonyára nem az író időszerűségére vall. De az ilyen — talán a rutinnal magyarázható — elszólásoktól eltekintve is könnyen kitapintható, hogy Szabolcsinak a művészet elvi kérdéseiben elfoglalt álláspontját lényegileg a sztalini ortodoxiához való benső kapcsolatai határozzák meg. A kommunizmusban csalódott költőket súlyosan elítéli, mert « a nagy közéleti lirát egy bizonyos magánéleti költészetre cserélték fel »; károsnak tartja, hogy e meghasonlottak túlságos szabadsággal « írhatják ki magukból pesszimizmusukat, irányvesztettségüket, kételyeiket », mert ezek eljutnak a tömegekhez is s akadályozzák a pártot « bonyolult feladatainak megoldásában » s a politikától függetlenülni vágyó művészetet önhitt és veszedelmes játéknak tartja. Akik « kitérnek a munkásosztály ábrázolása elől », városellenesek, népieskednek, a régi magyar falu szépségeit, színeit sóvárogják vissza az egyéni gazdálkodás eszményétől nem képesek elszakadni, szükségszerűen megrekednek művészileg is. Nagy ígéretek azért maradnak sokszor beváltatlanok, mert a költőket nem lelkesíti « a béke megvédésére való harcos felkészülés gondolata », legtöbbjükből « hiányzik a mi pártunk ereje, lendülete, embereket átformáló tevékenysége ... a mi új életünk különleges szépsége », sőt « csaknem kiveszett az ellenség elleni igazi gyűlölet is ».

Ám ha az efféle tanítások nem veszik el végleg a kedvünket Szabolcsi könyvének olvasásától, találhatunk benne elég szép számmal gondos kutatómunkára épült oldalakat is. Különösen a József Attilának szentelt fejezetek verselemzései, motivum-magyarázatai, a költőnek a képzőművészethez való viszonyáról mondottak, a József- Derkovits- Bártok párhuzamok és néhány teljesen új életrajzi adalék érdemelnek elismerést. Itt értesülünk először arról, hogy a szappanfőző apa nyomtalan eltűnése Amerikában-legenda volt. Amikor hét évi házasság után elhagyta családját, aligha vándorolt ki az óceánon túlra, hanem Temesvár környékén kezdett új életet, feleségével, gyermekeivel minden kapcsolatot megszakított, 1924-ben újra nősült s ebből a második

házasságából született Krajova községben Mircea Josif, József Attila féltestvére. A jegenyési anyakönyv szerint József (Josif) Áron 66 éves korában halt meg, alig két héttel Attila öngyilkossága előtt.

A Szabó Lőrinc műfordításait méltató cikk ugyancsak azt bizonyítja, hogy szerzőnk képes komoly kritikushoz illően tárgyilagos is lenni, ha ebben nem akadályozzák a pillanatnyi « légköri » viszonyok. Miután a hivatalos elutasító álláspont a nagy költővel szemben tarthatatlanná vált, s immár egymásután napvilágot láthattak ismét művei, Szabolcsi az *Örök barátaink* másfélezernél több versfordításának alapos vizsgálata után az őszinte meggyőződés hangján állapítja meg, hogy ez a két kötet « a magyar irodalom és tágabban az egész magyar művelődés nagy értéke », s nem leckézteti meg a fordítót, amiért a « szocialista forradalom előfutárai és énekesei nem érdekelték », sőt mi több, « gondolkodásában, felfogásában nem tudta magát mindig tisztán elhatárolni a szélsőjobbtól, s egyáltalán nem tudta és nem akarta a nacionalizmustól... ».

Végül szerzőnk javára kell írni, hogy ő vállalkozott Weöres Sándor költészetének első kimerítőbb vizsgálatára s számos olyan eredményre jutott, amelynek jó hasznát veheti majd a későbbi kritika is. Élő költőről, aki kezdettől fogva, pillanatnyi megtántorodás nélkül, hű maradt önmagához és soha nem leplezte szembenállását a hivatalossá tett világnézettel, elfogulatlanabb, megértőbb véleményt marxista bírálótól alig lehet elképzelni. Főhajtás ez a rendkívüli egyéniség és a nagy művész előtt, annak kifejezése, hogy még a népi demokrata hatalom sem meri elvenni tőle a saját énje szerinti élet, gondolkodás és ének jogát. Nem ért egyet vele, de komolyan veszi s még azt is elviseli, hogy ilyeneket hirdet: « Irmagját se tűrd magadban semmiféle társadalomjavító szándéknak. Mert minden elvont közösség ködkép « s a világ » rögeszmék és indulatok zűrzavara ... tilalom, kényszer, jelszó, zsibvásár, mákony, maszlag, propaganda, haszonlesés, törtetés, rémület, bizonytalanság ». Pedig jól tudja a párt is, szerzőnk is, hogy e szavakat miféle társadalomújító program és a világ melyik tájának látványa adta a költő ajkára.

Ortutay Gyula a nagyhangú *Irók, népek, századok* címmel ékesített, majdnem 500 oldalas könyvében nem mint etnológus lép elénk, hanem egy negyedszázadon át írt, vegyes tárgyú cikkeivel, alkalmi elmefuttatásaival és néhány ünnepélyes emlékbeszédével ajándékoz meg bennünket. A kötet fedőlapja szerint Ortutay « mindíg egyszerre vállalja és oldja meg a tudományos és a politikai feladatot ». Ez a dícséret teljesen alaptalan. Némi tudományos jellege legföljebb a negyvenes évek elejéig készült írásoknak van, amelyek még politika-mentesek, a későbbiekben a tudomány csak ürügy a szerző makulátlan marxizmusának igazolására. Már témaválasztásai is (mint pl. *A munkásosztály nép-*

költészete, *A népi írók kérdéseiről*, *Az élő Széchenyi*, *Szekfü Gyula*, *Lenin*) ezt a célt árulják el s a feldolgozás módja, a gátlástalan pártosságban tetszelgés mondatról mondatra kétségtelenebbé teszi, hogy az író mennyire fölébe helyezi ideológiai megbízhatósága elhitetését tudósi rangjának. Állításunk hitelesítésére, minden kommentár nélkül, álljon itt — száz más képviseletében — az alábbi néhány idézet. A népi írók mozgalma « hátrahúzó, haladásellenes volt ». Széchenyi Istvánt « halála után minden konzervativ, haladás elleni nézet a maga zászlajának akarta felhasználni ». Nagysága « a hivatalos ábrázolásokon keresztül ... hitvány, olcsó nyomattá » züllik, « tragikus hibái, vívódásai ... a nemzetáruló politikusok kezén ... alantas eszközzé válnak ». « A Horthy-korszak Széchenyit is, mint Petőfit, Adyt s annyi nagy magyart aggálytalanul állította a maga nemzetrontó céljai szolgálatába ». Szekfü Gyula végzetes tévedése volt, hogy « Széchenyi erkölcsi-politikai rendszerét az egyetemes magyar értékrenddé, követendő ideállá » emelte Kossuth « forradalmi útjával szemben ». « Az igazi, az élő Széchenyit a mi marxista történettudományunknak kell felmutatnia ». De azért Szekfű Gyula mégis érték marad, hiszen rehabilitálta önmagát, amikor « a felszabadulás után, számotvetve a maga régebbi tanításaival s nemzete jövőjével, kegyetlen igazmondással sorolja fel a bűnöket és hibákat, s mutat rá a magyar felemelkedés egyetlen reális, becsületes lehetőségére, a Szovjetunióval való jó (!!) szövetségre s az ebből adódó minden további következésre ». Szekfü már nem élte meg e jó szövetség « következéseit », de Ortutay még 1960-ban is pozitiveknek, a nemzet javát szolgálóknak tartja őket, s ez kellő világításba helyezi magyarságát, erkölcsi színvonalát és politikai bölcsességét...

A vörös hittan főpapjainak egyhangú szalmacséplésébe belefáradt olvasó úgy érzi magát, mint a sivatagból váratlanul oázisra bukkant vándor, amikor Kolozsvári Grandpierre Emil tanulmányai (*Legendák nyomában*) kerülnek a kezébe. Erkölcsi lényét felüdítő friss légáram és az értelem szomját csillapító, mélyről fakadt, tiszta fényű és egészséges gondolatok patakzása fogadja. A könyv e kettős értéke, a morális alapállás szilárdsága és a szellemi tartalom eredetisége szorosan összefügg. Csak aki elég erős ahhoz, hogy vállalja a megtorlás kockázatát, vallhatja rendületlenül, amit igazságnak ismert fel. És ezzel az elszántsággal — mint e könyv megjelenése mutatja lefegyverzi elleneit és épségben kerül ki karmaik közül. A magyar értekező próza területén Kolozsvári Grandpierre munkája 1945 óta talán egyedül álló: 350 oldalán hiába keresünk egyetlen konformista szólamot és hivatalos fémjelzéssel közkézen forgó kritikai ítéletet. Csak azt veszi tollára, amiről különvéleménye van, akár elméleti kérdésekről, akár egyes írók értékeléséről van szó. A marxisták által magas piedesztálra állított Tolnai Lajost « gyarló képességű » írónak

mondja, vele szemben Török Gyula művészetének feltámasztását követeli a méltatlan feledésből. Schöpflin Aladárról, akit elnéző kicsinyléssel mint « megtorpant », a haladás irányát félreismerő kritikust szokás emlegetni, kimutatja, hogy mennyire lépést tartott a fejlődéssel s milyen tévedhetetlen volt az igazi tehetségek felismerésében, nem úgy, mint Osvát Ernő, aki « a Nyugatot idióták légiója előtt nyitotta meg ». Szerb Antal írásművészetének egyik alapvonását « az ellentmondások játékában » látja, Halász Gábort azért helyezi a korabeli esszéírók fölé, mert hiányzik belőle « a tudás exhibitionizmusa », míg a többiekre rendszerint az a legjellemzőbb, hogy fitogtatják ismereteiket, « nem birnak másról írni, mint amit tanultak, s mintha szűntelenül vizsgáznának a közönség előtt, idéznek verset, prózát, eleveneket és holtakat, egyedül saját magukat nem idézik sohasem » (akárcsak a kommunista kritikusok és irodalomtörténészek, akik persze nem a közönségre tekintenek, hanem állandóan a pártot, mint tanítómestert érzik a hátuk mögött, léniával a kezében, hogy a körmükre verjen). A Móricz Zsigmond iránti feltétlen hódolatot sem tartja magára nézve kötelezőnek. Móricz « regényhősei, amilyen vastagon árasztják magukból az életszagot, olyan vékonyka a szellemi életük... Hogy mit hagyott el Bethlen Gáborból Móricz, s hogy e tobzódón élő testről elfelejtette a fejet, csak az érti meg, aki Szekfü jellemzését is elolvasta a fejedelemről ». Szembefordul Karinthy Frigyes filozófussá « rangosításával » is s azokkal, akik a szélsőbal felől eljövendő új társadalmi rend óhajtását próbálják kiérezni belőle. Karinthy legfőbb érdeme, hogy « világviszonylatban is kiszélesítette a humor birodalmát ». Rakétaszerűen villanó paradox ötleteivel « nem az igazságkeresés a célja ... hanem a mulattatás. « Nem egyszer világosan érzékelhető, hogy nála « az ötlet, a humoros alkalom teremti a filozófiát s nem a filozófia nyilatkozik meg az ötletekben ». Semmiesetre sem a filozófiai tartalom teszi nagy íróvá. Nem véletlen, hogy « humoros írásainak túlnyomó részéhez az élményt az irodalom szolgáltatta s nem az élet ». Társadalmi szatiráinak száma feltünően csekély. Nem mintha kora szociális viszonyai kielégítették volna, hanem mert szkeptikus volt s « egy életen át nem jött rá, hogy az ellenséget hol keresse ». Csak Heine keserű gondolatában hitt váltig, mely szerint « a társadalmi igazságnak a kultúra az ára », s a maga részéről a gyilkosságnál is nagyobb bűnnek, a halálnál is rosszabbnak vallotta a szolgaságot. « Hogy az egyén a társadalomért van, a legnagyobb zsarnokságot jelenti... A társadalmi igazságtalanságok megszüntetése, a boldogság egyenletes elosztása egyenértékű a legnagyobb zsarnoksággal ». Kolozsvári Grandpierre bátor szókimondásának, a marxista esztétikától való distancializálódásának további példázására különösen alkalmas végül ez a mondat a realizmusról: « Az írói ábrázolás akkor hiteles, ha nem haladja meg a társadalom emberi tartalmát, ha

nem ábrázol olyasmit, amit a társadalom nem tartalmaz, s ha lehetőleg minden jellemző elemet ábrázol, amit a társadalom teremtett ». Nem szorul különösebb igazolásra, hogy a « szocialista realizmus » mindennek az ellenkezőjét követeli a maga írói tól: valóságként mutassanak be egy olyan társadalmat, ami nincs, reálisan létezőnek tüntessék fel, ami csak egy vékonyka uralkodó réteg érdekeinek megfelelően kifundált vágykép, és hallgassanak el — vagy legalább is tegyenek nevetségessé — mindent, ami a társadalom tényleges életében ennek a nem emberre szabott vágyképnek ellentmond.

Az oázisban eltöltött szép órákért azonban fizetnünk kell: könyvünket « Utószó » egészíti ki, amelyben egy Horváth Zsigmond nevű, számunkra ismeretlen elvtárs kötelességévé tétetett, hogy az olvasó szájaízét lehetőleg elrontsa, illetve ellenméreggel szolgáljon azoknak, akik örömüket lelték Kolozsvári Grandpierre becsületes, franciásan világos szavában. A Horthy-rendszer « szennyes hullámai » elóli menekülésből eredezteti írónk lázongását « a dogmák, izmusok, minden egyoldalú, véglegesnek nyilvánított elviség ellen », ezért megbocsájtja irodalomközpontú világnézetét, humanista literátor voltát is, de alapjában azzal a lenézéssel kezeli, amivel marxistáink minden olyan tehetségre tekintenek, aki nem jutott el a világboldogító tan « magaslatáig ». Még arról is leckét ad neki — vagy inkább az olvasónak —, hogy milyen téves a francia filozófia nemzeti jellegzetességéről beszélni, amikor az « sokkal inkább a forradalmaknak, ...a társadalmi ellentétek áttekinthetőségének (?), a nemzeti becsvágy bizonyos hagyományos egyöntetűségének következménye, mint valami francia alkatának ». Eltekintve attól, hogy ez az érvelés (mely a régi kérdést juttatja eszünkbe: mi volt előbb, a tojás vagy a tyúk) sok más hasonlóan « mélyenszántó » fejtegetéssel együtt nem igen árthat Kolozsvári Grandpierre tekintélyének, az utószó berzenkedője azért sem érheti el célját, az olvasó kedvezőtlen befolyásolását a könyv szerzőjével szemben, mert zavaros gondolatainak megfelelően zavaros stilusával, melyet nem egyszer még szándékosan is hermetizál, eljátssza minden hitelét.

Ortodoxok és neológok csendes együttélése

Egy eretnek-könyv kiadása s az a tény, hogy kártékony hatásának semlegesítésére komoly kísérlet sem történt, hanem a rendszer megelégedett a « rakoncátlan » szerző felé tett fölényes megértés és elnézés gesztusával, semmiesetre sem az erő jele az irodalompolitika intézésében. Mint Weöres Sándor esetében, itt is, a hatalom jobbnak látta kitérni a nyílt összeütközés elől. Immár nemcsak másokat kényszerít megalkuvásra, hanem szükség esetén maga is megalkuszik. Nem annyira a hatalom követelésein, mint inkább az írók gerincességén múlik, milyen mértékben hajlanak meg a kánon előtt. Aki földig borul, persze jutalomra számíthat, de nagyobb bajtól annak sem kell tartania, aki csak megbiccenti a fejét. A harciasság már nem nélkülözhetetlen föltétele annak, hogy egy író felszínen maradhasson, elég, ha nem tüntet ellen-

zékiségével, nem zavarja az immáron « biztos marxi alapokon nyugvó kultúránk » látszatát. Alakoskodás, szemfényvesztés, képmutatás folyik mindkét oldalon. Az egyik úgy tesz, mintha legjobb rendjén menne dolga, a másik úgy, mintha ezt el is hinné. Az állami könyvkiadás a már nem élő magyar szerzőket világnézeti kritériumokra való tekintet nélkül jelenteti meg, s az élők műveinél egyre rendszeresebben feledkezik meg arról, hogy kísérő tanulmányok, magyarázatok formájában beleavatkozzék az olvasók véleményének kialakításába. Hasonlóképp leáldozóban van a könyvek nyilvános lektorálásának divatja. Ez — még nem is olyan régen — ideológiai ellenőrzést jelentett, amely alól csak ritka kiváltságosak mentesültek, míg most legföljebb tudományos jellegű munkák « szakmai felülvizsgálására » szorítkozik, s a kívülállók számára teljesen kifürkészhetetlen, hogy a « supervisorok » megbízása milyen meggondolások alapján történik. Van eset rá, hogy egy középiskolai tankönyvként is használható, tehát igen nagy nyilvánosságnak szánt kiadvány címlapján nem szerepel ellenőr neve, bár a szerző nem tartozik a politikai kitűnőségek közé, ugyanakkor pedig a hétpróbás pártlakáj és szakmájában az élvonalbeliek közé számító egyetemi tanárnak is el kell viselnie, hogy könyve megbízhatóságát nem saját neve, hanem a hivatalos kontrol-bélyegző szavatolja. Az ilyen jelenségek azt a jogos gyanút keltik, hogy a rendszer sáncain belül lévők egymás közti ellentétei semmivel sem kisebbek azoknál, amelyek a javithatatlan polgáriakat a bennfentesektől választják el. Aki ortodoxiája kifogyhatatlan bizonyságait tálalja ki napról-napra, néha nem részesül semmivel sem jobb elbánásban, mint az a fiatalabb nemzedékhez tartozó, mesterein már túlnőtt, kritikus szellemű, mérsékelt, sőt hűvös marxista, akit neológusnak lehetne nevezni. Ebből azonban semmi látható baj nem származik: ki-ki zavartalanul fújhatja a maga nótáját, egyik fél sem veszi túlságosan a szívére a másik korholását vagy dicséretét mindnyájukat az augurok titkos érdekszövetségének szálai fűzik össze. Elég csupán az olvasóközönség irodalmi műveltségét valóban gazdagító kiadványokon végigtekinteni, hogy az egységesnek hirdetett történeti és esztétikai szemlélet bizonytalanságáról, ellentmondásos voltáról meggyőződjünk.

Makay Gusztáv egy versértelmező kötetének az *Édes hazám, fogadj szívedbe!...* címet adta. A munka célját, tervét ismertető előszóval szinte szóról-szóra egyetérthetünk s a szerzők és költemények kiválogatása ellen sem lehet kifogást emelni. Legtöbbjük meghitt iskolai ismereteket elevenít föl, magyarázatuk azonban messze meghaladja az iskolás színvonalat: a művelt versolvasó is jó vezetőt talál benne értelmi-érzelmi élményeinek elmélyítéséhez. A szerző sok egyéni meglátása harmonikusan olvad össze kritikus elődeinek közkinccsé vált véleményeivel. Schöpflint, Horváth Jánost, Kosztolányit egy-egy alkalommal egyenesen

maga helyett beszélteti. A vallásos téma nem riasztja vissza Berzsenyi *Fohászkodás*-ának tárgyalásától, bátran hangsúlyozza, hogy Kölcsey *Himnusza* Istenhez intézett ima s a « megbűnhődte már e nép... » vallásos felfogást fejez ki: « a nemzet — Kölcsey szerint — megváltotta, kiérdemelte szenvedéseivel a szebb jövőt ». Amikor a « l'art pour l'art »-ról kell szólnia, megelégszik okos magyarázatával, annélkül, hogy kikelne ellene, sok más alkalmat is ügyesen elszalaszt a marxi szemlélet érvényesítésére s múlt századi költőinkkel kapcsolatban egyetlen egyszer sincs szüksége a « plebejus » szóra. Vörös pettyek azért mégis akadnak munkájában, s nyílt kérdés marad, hogy vajon őszinte meggyőződést vagy csak a köteles « adógaras » lerovását kell-e látnunk az efféle kijelentésekben, mint: « legművészibb, legmegrázóbb népballadáink az 1514-es parasztháborút követő évtizedek ... feudális elnyomásának kegyetlenségét tükrözik »; Csokonai melankólikus éneke *Az estve* « kedves rejtekei »-ről a feudális társadalmat keményen bíráló vers, s a költőt Lillától, a komáromi gabonakereskedő leányától « a feudális vagyoni különbségek súlya választotta el ».

A « feudalizmus » — akármilyen önkényes értelemben használják is — varázserejű szó a marxista fülek számára, valósággal elbódulnak tőle, kéjelegnek benne, s minél többet harsogtatja valaki, annál biztosabb, hogy észrevétlen marad, akármi más rejtőzik is mögéje. Jó példa erre Tóth Dezső bevezető tanulmánya Bajza József *Válogatott művei*-hez. Szinte tüntetően hangsúlyozza Bajzának a « társadalmi tekintélyt tagadó literátor-öntudatát », állandó törekvését arra, hogy az irodalmi életet függetlenítse a tekintélyi elvtől, a kritikát a « hatalomszóvá válástól ». Ilyesmit lehetetlen a jelenre nem vonatkoztatni, s Bajza puritánságának, erkölcsi kényességének, közönség-tiszteletének, az « az irodalmi respublica Catilináira, Cézáraira » mindíg lecsapni kész harci hevének emlegetése is megannyi vádként hangzik az aktuális viszonyok ellen. A dolgozatot valóban bármilyen jól felkészült polgári irodalomtörténész ugyanígy megírhatta volna, s ez a körülmény az illetékesek figyelmét csak azért kerülte el, mert a feudális szó gyakori feldübörgése eltompította dobhártyájuk érzékenységét.

De igen gyakran még efféle enyhe altató szerekre sincs szükség ahhoz, hogy a rendszer politikáját legkevésbé sem szolgáló könyvek megjelenhessenek. Garay János *Az obsitos*-ának mutatós fametszetekkel kísért, költséges kiadásában az utószó csak egyetlen egy mondattal (az írókat kizsákmányoló kapitalista sajtóról) árulja el létrejöttének idejét; *Arany és Petőfi levelezése* elé Hatvany Lajos néhány, minden tekintetben jelentéktelen oldala került; a *Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése* című, nyolcadfélszáz oldalas s igazán hézagpótló értékű kiadvány sajtó alá rendezője, Pándi Pál is lemondott ezúttal marxi elveinek csillogtatásáról, Sőtér István pedig olyan függeléket csatolt

Arany János balladái-hoz, amelyből teljesen kifelejtette a balladák « lélektani jellegének » hibáztatását. Nagy Ignác *Tisztújítás*-ának kiadója úgy vélte, hogy « a darab bemutatása érdekes és tanulságos ma is, (mert) mondanivalója kiemeli a múlt és jelen különbségét ». Ugyanis « a múltban a politikai pártok programjai... lényegükben egyazon osztály érdekeit képviselték », amivel szemben a jelenről — egy szót sem szól a rendezői magyarázat, a közönségre bízva, hogy e csonkán hagyott mondatot a maga módján egészítse ki.

A politikai célzat tudatos háttérbeszorítását a könyvkiadás területén a legvilágosabban olyan szerzők feltámasztása mutatja, mint Ambrus Zoltán és Laczkó Géza, akiknek műveit immár évtizedes por lepte. Mindkettőtől gyors egymásutánban két-két kötet jelenhetett meg, bár parasztról, munkásról egyikük sem írt. Ambrust főképpen a művész-társadalom lélektani problémái érdekelték, a bámulatos nyelvtörténeti tudású és mélyen lirai természetű Laczkó Gézáról legjobb barátja, Benedek Marcell állapítja meg, hogy életművében nyoma sincs két világháború és két szociális forradalom viharainak.

Móra Ferenc ugyan már átesett a marxi szellemben végrehajtott újjáértékelésen, ezt azonban szinte tudomásul sem veszi a *Georgikon és Nádi hegedű*-höz írt jegyzeteiben Vajda László, hanem megelégszik azzal, hogy e szép könyv húszezer példányát úgy bocsássa útjára, mint a költő lelkét eltöltő liraiság, « intellektuális mohóság, finom szenzibilitás és megvesztegethetetlen moralitás » egyik legjellegzetesebb termékét.

Az sem véletlen, hanem — mint Karithy mondta — « vélet », azaz megfontolás, szándékosság következménye, hogy Juhász Gyula *Összes versei* minden kioktató szó nélkül juthattak 15,000 vásárló kezére. E pompás kötet sajtó alá rendezésének kényes munkájáért teljes elismerés illeti Ilia Mihályt és Péter Lászlót, akik bizonyára nem a maguk jószántából hagytak ki « néhány olyan verset, amely irredenta tartalmánál fogva sérthetné szomszédnépeink nemzeti érzéseit ». Mert « szomszédnépeinknek » joguk van nemzeti érzéseket táplálni, de a magyar költőnek nem, s kommunistáink szemében még ma is nagyobb bűn, hogy Reményik Sándor Végvári-verseket is írt, mint hogy Erdélyben szervezett irtóhadjárat folyik a magyarság ellen.

Erdélyi József *Arany ménes* című új versgyűjteménye — ha más okokból is — szintén nem részesült a könyvet kísérő kritikai méltatás kitüntetésében, csak a borítólap szeretné elhitetni a tájékozatlan olvasóval, hogy költőnk ma sem más, mint « az *egykori* falusi szegénység ... fiatal lázadójának ... a *régi világ* vérforraló igazságtalanságaival meg nem békülő folytatója », mintha nem az *új világ* kergette volna bujdosásba, vetette volna börtönbe s némitotta volna el benne egészen más gyökerű keserűségének hangját.

Tamási Áron íróművészetében a *Hazai tükör* s a *Szirom és boly*, a néhány évvel korábbi *Bölcső és Bagoly*-lyal együtt, nemcsak díszhelyet foglal el, hanem fordulót, emelkedést is jelent. Mégsem érdemesítették őket bevezetésre vagy utószóra, sőt még arra sem figyelmeztették az olvasókat, hogy a *Szirom és boly*-ban Tamási « pillangós szavai » valami dícséretfélét próbálnak hímezni a termelőszövetkezeti gazdálkodás köré. A propaganda-szerveket nyilván nem elégítette ki a könyv meggyőző ereje.

E két év folyamán is Mikszáth, Krúdy és Móricz a legkeresettebb elbeszélők. Munkáik bemutatásának módja könyvről-könyvre változik. Az Olcsó Könyvtár szerkesztőségének nagy gyakorlata van a közönség kívánalmainak felismerésében s nem tévedett akkor sem, amikor hatvanezer példányban nyomtatta ki *A beszélő köntös*-t és *Az eladó birtok*-ot. A romantikus Mikszáth áll ma is legközelebb a tömegekhez. Igy Király István, a Mikszáth-specialista, utószavában két feladat között választhatott: vagy nem zavarja az olvasót gyönyörűségében, mellyel Mikszáth mesevilága, az « igaz emberségről » szőtt álmai megajándékozzák, vagy elijeszti a múlt romantikus megszépítésének ártalmas élvezetétől. Király az előbbit találta helyénvalóbbnak, nem igyekszik kisebbíteni a « romantikus » Mikszáthot, csak éppen azt nem hallgatja el róla, hogy « a jövőt teremtő haladó népi mozgalmakhoz áttörni nem tudott ». Körülbelül ugyanakkor azonban Mikszáth *Összes művei* sorozatának 13. köteteként az Akadémiai Kiadónál egy másik regény jelent meg, mely éppen az író *haladó* szellemének kíván hódolni és olyan emléket állítani, amilyennel a magyar irodalom egyetlen más alkotása sem dicsekedhetik. Ez a regény a *Különös házasság*, amelynek a katolikus egyház elleni tendenciája köztudomású. A vallás és hitélet üldözése, az egyházak tekintélyének megingatása a « szocializmus építésével » szorosan összetartozik, ennek egyik előfeltétele. Ha tehát a társadalmi forradalom előkészítői között még a marxi módszerekkel sem igen lehetett Mikszáthnak helyet szorítani, legalább egyházellenessége révén kell nevét, hírét a vörös ügy szolgálatába állítani és kiaknázni. Erre a célra készült a szóbanforgó kiadás.

Az általános gyakorlat ilyen esetekben eddig az volt, hogy az irodalmi mű bemutatója a maga különleges szempontjaiból elemezte a szöveget, cáfolta, amit régebben mások mondtak róla, több-kevesebb rabulisztikával igyekezett saját álláspontját elfogadhatóvá tenni, ironizált, támadott s szükség esetén — jobb érvek hiján — gorombáskodott. A *Különös házasság* új kiadása azzal lep meg bennünket, hogy az olvasóra közvetlenül hatni hivatott propaganda egyetlen szavával sem találkozunk benne. Az elkoptatott módszert egy teljesen új váltja fel: nagyszabású kísérlet arra, hogy közvetett úton, a célzatosság gondos elpalástolásával hálózza be, kábítsa el még azt is — sőt elsősorban azt —, akit a marxista szólamokkal nem lehet befolyásolni. Ez a kísérlet

abban áll, hogy a regény, mely egyáltalán nem tartozik Mikszáth java munkái közé s még kevésbé tekinthető remekműnek a magyar elbeszélő irodalom egészében, annyira túlméretezett filológiai apparátus talapzatára helyezve jelenik meg, hogy a jóhiszemű, tudománytisztelő, de tudományosan kellőkép fel nem készült olvasó elkerülhetetlenül e magas talapzat szuggesztiója alá kerül, bizonytalanná válik a műről formált saját véleményében s végül is hajlandóvá arra, hogy azt valami egészen kivételes fontosságú, a magyar literaturában egyedülálló alkotásnak tekintse. Ha egy 345 oldalas regényt olyan jeles kutató, mint Bisztray Gyula, *az eredeti szöveg másfélszeresét* (!) kitevő jegyzetanyag összehordására méltatott ami saját bevallása szerint több mint két évi munkába került, akkor csak valami korszakalkotó írásról lehet szó, ami régi szent könyveket juttat az ember eszébe. A 322 sűrű szedésű oldalt betöltő jegyzetek áttekinthetőségét külön tartalomjegyzék könnyiti meg. Felölelnek ezek mindent, amire a szövegkritikus figyelme kiterjedhet: a kéziratra, korrekturákra, kiadásokra, forrásokra, szövegváltozatokra, beszámolnak a regény keletkezése körülményeiről, fordításairól, színpadi és film-átdolgozásairól s mindebben oly körülményesen, oly kinos aprólékossággal törekszenek a jó szövegkritikától megkövetelt akribiára, mintha halálosan fontos kérdésekről volna szó, holott néhány történeti okmány és pörirat közlésén kívül e monstruozus adathalmazban csak édeskevés az, amit az irodalomtörténész, a stiluskutató vagy nyelvész valaha hasznára fog fordítani. Még kevésbé érdekli persze az olvasót, hogy hol, mikor és hányszor írta Mikszáth a *csimpánz* szót á-val vagy a-val, hogy az egyik kiadás *nyírfájából* a másikban *nyárfa* lett, itt alm*árium*, amott alm*áriom* olvasható és, Isten bocsá, a hitelesnek tekintendő szöveg *Oh, jajaj* felkiáltása a szedő és korrektor bűnös hanyagságából *Oh, jajaj*-ra csonkult stb. Mindezt öncélú bogarászásnak, már-már a komoly tudomány karikaturájának lehet csak nevezni, ami igazán nem válnék a jegyzetek szerzőjének becsületére, ha az érte való felelősség nagy része nem megbízóira hárulna, akiknek az volt a célja, hogy a mértéktelen filológia körettel a rendkívüli jelentőség és tekintély látszatát adják a regénynek, könnyű vívótőrből vaskos buzogányt csináljanak belőle, hogy minél hatásosabban lehessen felhasználni a katolikus egyház elleni harcban.

A Móricz Zsigmond regényeihez írt kritikai vázlatok megint őszintén — és nemcsak látszat szerint — kerülnek minden propagandát és tisztes távolba tolják el maguktól a marxista szemléletet. Vargha Kálmán helyesen figyelmeztet *Az Isten háta mögött* és *A fáklya* életábrázolásában a naturalizmus eszközeinek szerepére, elismeri a marxi esztétika által rangfosztott Zola hatását Móriczra, nem szépíti sem az a priori tézisek demonstrálására létrejött főhősök « születési » hibáját, sem a mesebonyolítás erő-

szakosságát, mikor az író mindenáron « regényességre » törekszik, s hiányolja *A fáklyá*-ban a stilus egységét.

Hasonló tárgyilagosság teszi hasznos olvasmánnyá Ungvári Tamás rövidebb, de igen tartalmas utószavát a *Rózsa Sándor*-hoz. A trilógiának tervezett mű befejezetlen maradt. Harmadik részébe bele sem foghatott az író, a másodikban (*Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét*), mely a szabadságharcról, « az ország dolgáról » szól, Rózsa Sándor és szabadcsapatának harci kalandjai háttérbe szorulnak a Petőfi, Kossuth, Görgey, Jókai '48-as szerepének szentelt fejezetek mögött, ezekkel nem szervesen épülnek össze, sőt az egész munka az elsietettség benyomását teszi, « epizódokra, mozaikokra esik szét ». Csupán az első részben (*Rózsa Sándor a lovát ugratja*) sikerült Móricznak megvalósítania azt az elgondolását, hogy « a történelmet a nép szempontjából » nézve ábrázolja. Meggyőződése szerint a nép csak saját sorsa osztályosaiban látja meg a nagyságot, ezért nem Rákóczit, Kossuthot, hanem Kinizsit, Rózsa Sándort eszményítette legendák hőseivé. Ám az alföldi betyárból hiába lett a nép igazának szimboluma, a parasztság saját heroszában is csak gyönyörködött, de nem követte, nem mozdult meg, hanem tétlenül tűrt tovább és várta a csodát, Rózsa Sándor pedig végül is magára hagyatva menekülni kényszerült. A regény e befejezésében az író gyötrő bizalmatlansága a nép maga-megváltó ereje iránt nyer tragikus kifejezést. De Móricz nem tudott megnyugodni ennyiben, vívódva, töprengve keresett kiutat kételyeiből és abban az ösztönös hitben fogódzott meg, hogy a szívósság, kitartás, mozdulatlanság is erő, mely megőrzi a népet, a fajt a pusztulástól. Mindezt Ungvári színes és lüktető sorokban világítja meg s végül arra a megállapításra jut, hogy Móricz látomásának a történelemről « az örökös újrakezdést és az örökös csalódást, az örök erő és az örök tehetetlenség váltakozását, a forradalom és a néma szenvedés ritmusát az időben » kell tekintenünk. Ennek a történelem-látásnak Móriczja semmiesetre sem az, akinek a « pártosok » kívánják feltüntetni, s e sorokat olvasva bizonyára sokaknak jutott eszébe, hogy a magyarság ma a vörös forradalom utáni szenvedés idejét éli...

Krúdynak 1959/60-ban újabb négy kötetét kapkodta szét a közönség. Közülük csak egy mellett (*A szerelmi bűvészinas*. Válogatott elbeszélések) találunk terjedelmesebb útmutatást a költő « jobb » megértésére. Ez a *Szindbád születése* című tanulmány újabb bizonysága annak, amit már eddig is tudtunk szerzőjéről, Szauder Józsefről, hogy alapos készültségű irodalomtörténész, szerencsés kezű kutató, a mai átlagnál mélyebbre tekintő exegétája esztétikai problémáknak, ezek az adottságai azonban nem párosulnak a gondolkodás tisztaságával, kellő logikai fegyelemmel, amiből szükségszerűen következik a kifejezés bonyolultsága, homálya, az « árnyalatosság » görcsös hajszolása. Ez az írás is olyan, hogy aki türelemmel győzi a tévelygést szerzőnk mondat-

labirintusaiban, érdekes, megvilágosító gondolatokat is találhat bennük. De csak kevés olvasóról tehető fel, hogy figyelemmel képes követni ezeket az örökké parányi részletekkel bíbelődő, folyton ugyanazon pont körül kígyózó-kerengő elmélkedéseket, amelyeknek végső célja, hogy Krúdyt úgy állítsák be, mint saját osztálya ellenségét. Művészetéről nem sok szó esik, az is csak azért, hogy a dzsentrivel szemben « elítélő állásfoglalásának és iróniájának » igazolására szolgáljon. Szauder legfőbb gondja, hogy hitet tegyen a maga megvetéséről a polgári kor, társadalmi rend s a dzsentri iránt, s ebből kíván minél többet belemagyarázni, átültetni az íróba. Nem más ez, mint a már évek óta elítélt vörösre festésnek felújítása választékosabb eszközökkel, lényegében tősgyökeres ortodoxia, amit a Révai József emléke előtti fáradhatatlan hajlongálás is aláhúz.

Egy másik (120 oldalas) dolgozatában Kazinczy Ferencről (*Válogatott művei*, 1960, Bevezetés) Szauder egyébként maga is hangos szóval jelenti be, hogy Révai volt a vezetője, mert ez a « klasszikussá érlelődő marxista » mondta ki a legigazabb ítéletet « Kazinczy helyéről a nemzet életében ». Az övével szemben Horváth János, Babits, Halász Gábor, Németh László Kazinczy-képe, mely « az életet a művészet szférájában megváltó íróemberé, csak a teljes valóság rovására, csak bizonyos torzítással jöhetett létre ». Hogy miben áll Kazinczy történelmi jelentőségének marxista « tisztázása », azt szerzőnk a maga szőrszálhasogató, bővítő, cikornyázó módszerével ebből a Révai-citátumból bogozza ki: « A nyelvújítás és az irodalmi újjászületés harcai általános nemzeti mozgalmak voltak... A nyelvújítás és az irodalmi újjászületés harcaiban — ha irodalmi viták formájában is — valóban tükröződtek a polgári haladás problémái ». Szauder erőfeszítése — tudományos szempontból — teljesen fölösleges volt, mert Révai gondolatában semmi újság nincs, hiszen irodalomtörténetünk már számtalanszor és félreérthetetlenül kifejtette, hogy Kazinczyiék nyelvi és irodalmi küzdelmei mögött sokirányú reformtörekvések, a politikai, gazdasági, szellemi szabadság elnyomása alatt felgyűlt keserűségek és szenvedélyek húzódtak meg, de mind e feszültség csak egyetlen szelepen át, a nyelvi és irodalmi vitákban találhatott enyhülést. Szauderről, aki tárgykörében a legmesszebbmenő tájékozottságról tesz tanúságot, föl nem tehető, hogy valóban « felfedezést » látott volna Révai szavaiban, eljárásának magyarázatát tehát csak tudományonkívüli körülményekben lehet keresni: a vörös tógának el kell terelni a figyelmet arról, hogy e Kazinczy-tanulmánynak, az « elvi » előkészítés néhány oldalától eltekintve, semmi köze nincs a hivatalos elmélethez és módszerhez.

Mások, mint láttuk, nyíltan meg is vannak nélkülük, és a bemutatottakkal még ki sem merült a józanok (vagy kijózanodottak), a mértéktartók, esetleg teljesen immunisok névsora. De már csak három példát említhetünk közülük. Keresztury Dezső *Batsányi János « Hazámnak akartam szolgálni »* címen a « felségsértéssel és hazaárulással vádolt költő » pörére vonatkozó iratokat adta ki kitűnő magyarázatokkal, tökéletesen negligálva a tárgyban bőségesen rejlő propaganda-lehetőségeket. Az *Így írtok ti* kétkötetes új kiadása jegyzeteit és utószavát Szász Imre sem használta fel Karinthy « újjáértékelésére », mint ahogy Illés Endre meleghangú, szinte lirai bevezetése a *Tanár úr kérem*-hez sem árulja el, hogy az írót Kossuth-díjjal és József Attila-díjjal tüntette ki a rendszer.

Most zárult fejezetünk, címe szerint, az ortodoxok és neológok csendes együttéléséről szól. De elnevezhettük volna a rosszhiszeműek és az emberi-írói tisztességükhöz ragaszkodók kényszertársbérleti viszonyának is.

A mérleg megint balra billen

Marxista irodalmi kritikánk szélső balszárnyának legjelesebbjei 1961-ben mintha összefogtak volna, hogy az utóbbi évek folyamán veszendőnek indult primátusukat visszaszerezzék: egyidejűleg egész sor tetemes arányú és nagy igényű munkával léptek a porondra. Hogy ezzel ösztönzőleg kívántak-e hatni ellanyhult elvtársaikra, nem tudható, de meg kell állapítani, hogy példájukat — ha nem ok és okozati összefüggésben, legalább is időrendben — fokozott munkakedv és itt- ott a pártosság kiélezésére törekvés követte, amint azt a későbbi fejezetekben lesz módunk megfigyelni.

A most szóváteendő könyvek szerzői: Szauder József, Kardos Tibor, Klaniczay Tibor, Pándi Pál, Szabolcsi Miklós szinte a felét teszik ki a vörös irodalomtudomány élgárdistáinak s közülük hárman az eszme szolgálatában folytatott eddigi munkásságuk csúcsteljesítményeit adták ez évben. Szauder még szereplésének gyakoriságával is feltűnik: öt kötet hirdeti sokoldalú tevékenységét: szakmai ellenőrzést végez, lektorál, egy antológia kiválogatásában vesz részt és egy vaskos saját kötetét adja ki. Ez utóbbiban (*A romantika útján*) viszontlátjuk az imént ismertetett Szindbád-esszét két másik Krúdy-cikk kíséretében és a — megtévesztő címmel — *Babits Mihály költészeté*-nek elnevezett tanulmányt, melynek valódi tárgya a költő világnézetének elítélése. Babitsot nacionalizmusa és a katolikus egyetemességbe vetett hite — e két súlyos eszmei örökség — nemcsak 1917- és 1919-ben « a proletár nemzetköziség tömegmozgalmától » zárta el, hanem később « a fasizmus ellen szerveződő kommunista erőktől » is. E « téveszmék » és « ideológiai korlátozások » negatív hatása mutatkozik « életének s tudatának feloldhatatlan ellentmondásai-

ban », ez válik « a közéleti pályán elkövetett súlyos hibák » okozójává és teremti azt a bűntudatot és önvádat, kínlódást és rettegést, amely költészetében mint csillapíthatatlan fájdalom jelenik meg. Igaz ugyan, hogy a háborúellenes polgári humanistának « nagy versek » sikerültek, azt is el kell ismerni, hogy a XX. század magyar költői között senki sem volt Babitsnál nagyobb mestere « a pontos, kifejező... szónak és a célra törő, minden ékítményt mellőző vers-mondatnak », dehát azért kritikusunk mégis csak annyiban jósol maradandóságot a babitsi életműnek, amennyiben az « a konzervativ liberális humanista szenvedését, bűntudatát s tragikusan búcsúzó világát fejezte ki ». Az ekként kommentált Babits-verseket 15,000 példányban adták ki s ma alighanem több olvasójuk van, mint amennyi volt a költő életében. Ha Szaudernek igaza volna, ezek mind abban lelnék örömüket, hogy milyen példásan megbűnhődött saját lelkiismerete poklában ez a « gyönge és gyáva » ember, aki egyszerre konzervativ is, liberális is, humanista is volt, ahelyett, hogy beiratkozott volna az illegális kommunisa pártba.

Mennyivel jobb véleményünk lehetne e kötet szerzőjéről, ha sok jeles képességét csak a régi magyar irodalom vizsgálatában fejtené ki, ahol egy-egy marxista elbicsaklás sokkal kevesebbet árthat tudósi méltóságának, miként ezt — több más mellett — a Verseghyről, Kazinczyról, Kölcseyről, Vörösmartyról készített dolgozatok tanúsítják, melyek sok új történeti anyagot bányásznak ki, ennek segítségével eddig elhanyagolt kérdéseket vetnek föl és tisztáznak, s még akkor is tiszteletreméltók, amikor a kutató némely leletének túlságos jelentőséget tulajdonít, s az elemzésére fordított nagy fáradság nem áll arányban a szerényke eredménynyel. Itt is, mint marxistáink munkáiban igen gyakran, a « parturiunt montes... » jelenségével találkozunk, amely természetes következménye a mindenáron újat-mondás erőltetésének és a minél vastagabb könyvek írására igyekvésnek, mintha állandóan versenyt futnának egymással és elődeik tekintélyével.

Az 1961-i futamban Kardos Tibor vezet 686 oldalas könyvével. Címe *A renaissance Magyarországon*, tartalma a magyar és magyar vonatkozású olasz humanista irodalomból válogatott szövegek antológiája jó magyar fordításokban, a kiadó bevezetésével és bőséges jegyzeteivel. Kardos érdeme, hogy e valóban szükségletet kielégítő könyv létrejöhetett s végre a latinul nem olvasók is közelebbi kapcsolatba juthatnak művelődésünk e fontos korszakának rendszerint csak névleg ismert képviselőivel. A prózai darabok legtöbbjét — Vitéz János leveleitől Oláh Miklós *Attilá*jáig — Kardos maga fordította, Janus Pannonius száznegyven szerzeményének tolmácsolóit legjobb műfordítóink közül választotta ki. A kötetnyitó tanulmány első részéhez tartozó jegyzetek Marx és Engels műveinek idézésével kezdődnek, a renaissance és humanizmus fogalmának meghatározásához alapvetőnek

jelentik ki az olasz kommunizmus egyetlen tudós hajlamú, de fiatalon elhúnyt harcosának, Antonio Gramscinak *Il Risorgimento* c. könyvét és folytatólag Gorkijra, V. M. Lazarevre hivatkoznak. E neveknek megfelelő a szellem, mely a renaissanceról általánosságban adott tájékoztatót áthatja. Szerzőnk a mai uralkodó osztályhoz tartozás gőgjével és szavait valósággal áttüzesítő polgár-gyűlölettel hirdeti, hogy a tant, amelyre felesküdött, « méltóan » törekszik érvényre juttatni. Ez, elv-és kartársai nagy számánál jobban is sikerül néki, mert szövevényes témáját következetesen egy szempontból tárgyalja s a többiek felett fölényesen átsiklik. A renaissance ezerarcú problémáját szociológiai, kereskedelem-és gazdaságtörténeti kérdéssé egyszerűsíti s az egyes humanistákat elsősorban aszerint osztályozza, hogy mi volt a felfogásuk a magántulajdonról, a nép jogáról, a nép történelemformáló erejéről, mennyire voltak forradalmár szelleműek, s milyen hőfokot ért el bennük a zsarnokság gyűlölete. Ez a nagy hevület, amelyben jó a rosszal, okos, helytálló gondolatok boszszantó túlzásokkal és meztelen hazugságokkal együtt kavarognak, szerencsére megenyhül a tanulmány második részében, ahol a magyar humanistákról van szó, s a szerző nem teheti túl magát a vonatkozó gazdag hazai irodalmon és saját régebbi megállapításain. Igy aztán itt kifogástalan szintézist kapunk s ezen belül biztos kézzel megrajzolt írói profilokat, melyek közül különösen Janus Pannoniusé emelkedik ki.

A magyar késő-renaissance és barokk határterületeiről választott részletkérdések foglalkoztatják Klaniczay Tibort *Reneszánsz és barokk. Tanulmányok a régi magyar irodalomról* című könyvében. Célkitűzéseiről a műnél magánál sokkal többet mond a borítólap, mely szerint « az egyes tanulmányok nemcsak konkrét irodalomtörténeti kérdéseket tárgyalnak, hanem igyekeznek megvilágítani a reneszánsz, illetve a barokk általános, elvi problémáit, támaszkodva a külföldi kutatás legújabb eredményeire is » s « igyekeznek hozzájárulni a reneszánsz, illetve a barokkra vonatkozó marxista álláspont kialakításához ». Ez a fogalmazás kétségtelenül magától a szerzőtől ered s idézni azért érdemes, mert egyrészt szakértő vallja meg benne, hogy e kényes kérdésekben a marxista álláspont még kialakításra vár, azaz nincs még mit *követni*, másrészt, hogy éppen a vörös fonál sajnálatos hiánya folytán — ez alkalommal is — a program sokkal nagyhangúbb, mint amit belőle a szerző megvalósít. A könyvből, mint maga mondja, kihagyott minden « pusztán filológiai jellegű » cikket, a megmaradtakat tehát elvi jelentőségűeknek tekinti, természetesen marxista szempontból. Mi ezzel szemben — s ez dícséretükre legyen mondva — nem látunk bennük egyebet, mint jó pozitivista munkamódszerrel, nagy szorgalommal, körültekintéssel készült s esetleg némi szellemtörténészi becsvággyal megfejelt, a szó legjobb értelmében vett filológusi dolgozatokat. Az, hogy a ma-

gyar irodalomnak « megnyugtató szintézise nem képzelhető el a reneszánsz és a barokk kategóriáinak mellőzésével », talán újdonság az olyan marxisták számára, akik e kategóriákat is sutba dobható polgári csökevényekként szerették volna kezelni, de semmit sem változtat az irodalomtörténeti rendszerezés eddigi, jól bevált módján. Ha a szerző, mint mondja, különös gondot fordított annak kitapogatására, hogy « a stiluskategóriáknak hol van helyük a marxista történet- és irodalomszemléletben » s arra az eredményre jutott, hogy a « silusok nem hozhatók egy nevezőre az ideológiákkal,... egyazon stiluson belül ellentétes osztályérdekek és világnézetek is kifejezhetik magukat », véleményünk szerint szintén valami titkon szőtt marxista ábrándot foszlatott szét. Mindkét kérdés csak futólagosan érintve jelenik meg a könyvben s rajtuk kívül « elvi jelentőségűnek » legföljebb még kettő nevezhető: a humanizmus osztálybázisának problémája és a « reformáció polgári és plebejus törekvéseinek összefüggéséről » szóló tanítás. Klaniczay természetesen mindkettőt szem előtt tartja, az elsőt Kardos, a másodikat Engels nyomán, anélkül azonban, hogy különösebben hasznosítani vagy éppen elmélyíteni próbálná őket. Legtöbbször egyenesen megfeledkezik róluk, hogy minél zavartalanabbul adhassa át magát mikrofilológiai kutató szenvedélyének. Ami könyvében értékes, csupa kisebb-nagyobb érdekű irodalomtörténeti konkrétum, hasznos adalék, hézagokat kitöltő építő anyag s nem az elmélet magasába emelkedő összefoglalás. Ezzel a megállapítással nem Klaniczay érdemét kívánjuk kisebbíteni, csak azt hangsúlyozzuk újból, hogy marxistáink, mint a vásári kikiáltók, mindig sokkal többet ígérnek annál, ami a bódéjukban van, és fölöttébb hajlamosak arra, hogy saját nagyságukat a kikiáltás hangerejével mérjék.

A közel 600 oldalas kötetből a mondottak példázására csak három, terjedelménél vagy tárgyi érdekességénél fogva kimagaslóbb dolgozatról emlékezünk meg. Az első Hermányi Dienes József, egy XVIII. századi erdélyi református pap (és 158 kötetnyi kéziratos feljegyzések szerzőjének) életrajza s *Nagyenyedi Demokritus* című, eddig is számontartott anekdóta-gyűjteményének ismertetése. Semmiben sem különbözik praemarxista irodalomtörténetírásunk számtalan ilynemű jeles termékétől. Még a korabeli társadalmi viszonyok eleven rajza is kitelhetett volna nem egy « polgári » írótól, csak gyökerében rothadt, zülött, « halálra ítélt » társadalomnak nem nevezte volna senki azt az erdélyi arisztokráciát és polgárságot, amely még kerek kétszáz évig élt és fejlődött tovább. Jóval több tanulsággal jár a későrenaissance-kori stoicizmus magyar visszhangjaival foglalkozó tanulmány olvasása. A hazai keresztény sztoikus irányzatra annak idején Turóczi-Trostler értekezése vetett először fényt, őt folytatva vizsgálja Klaniczay Justus Lipsius szerepét a magyar gondolkodás történetében Zsámboky és Dudithtól kezdve Rimay János, Illésházy

István és Bocskay hívein át Bethlen Gábor koráig, akinek centralizáló uralma ellentétben állt a sztoikusok társadalmi és politikai eszményeivel. A lipsiusi sztoicizmus szellemi tartalmának beható vizsgálatát a kései renaissance művészi és irodalmi stilus-sajátosságának, a manierizmusnak rövid jellemzése követi, részben hazai példák alapján, amelyeket Rimay versei, Szenczi Molnár Albert prózája és a rohamosan terjedő emblema-kultusz szolgáltatnak. Végül a Pázmány Péterről szóló esszére vetünk még egy pillantást, amely, nézetünk szerint, ebben a könyvben egyike a szerző tehetségét legelőnyösebben tükröző daraboknak. Azért is különös figyelmet érdemel, mert első rehabilitálása Pázmánynak marxista részről. Mint politikus « legkevésbé sem azonosítható a Kollonics-féle későbbi nemzetáruló főpapokkal... nem egy idegen hatalom ügynöke, hanem a magyar feudális vezető osztály egy részének szószólója... aki elszántan haladt egy történelmileg szükségszerű... úton ». Ami pedig irodalmi jelentőségét illeti, prózája, « kortársaival szemben, feltétlenül az előremutató stilust képviseli... Élvezi ő a barokk stilus előnyeit, de hiányzanak belőle annak félresiklásai. A kései humanista modorossággal, a manierizmussal szemben ez a nyelv és ez a próza... a jövő irányát mutatja... A legbonyolultabb és legelvontabb dolgokat is egyforma világossággal és szemléletességgel képes... kifejezni... Nyelvünknek valóságos kincsesbányája..., ahova ma is tanulni járhatunk, miként azt nem egy nagy magyar író, pl. Móricz Zsigmond és Kosztolányi tette... ». Klaniczay konkluziói tehát, amennyiben a lényeget illetik, pontosan egybeesnek azzal az összképpel, amit « korábban a polgári tudomány alkotott róla », tanulmányának nem az általa megejtett s fogalmazási nüanszokat alig meghaladó « Pázmány-revizió » ad érdekességet, hanem az, hogy meglecközteti, józanságra, óvatosságra, elvakultságukban elkövetett saját tévedéseik revíziójára inti marxista társait.

A túlzók és megátalkodottak, felületesek és önhittek közül messze kimagaslik Pándi Pál, az ifjabb marxista nemzedék egyik legreprezentatívebb irodalmára. Ideológiai alapjai szilárdabbak, gondolkodása mélyebben függ össze a magáévá tett világnézettel, mint ahogy ez általában szokásos. Szellemi alkata szerint spekulációra termett, főleg az analizis irányában. Nem mindennapi tudásszomja széleskörű műveltség elsajátítására serkentette, amely bő anyagul szolgál könnyed asszociativ képességének kifejtésére. Kifejező készsége, élénk, rugalmas stilusa is a marxista kritikusok átlaga fölé emeli. Mind e tulajdonai világosan nyilvánulnak meg *Petőfi. A költő útja 1844 végéig* című, közel 600 oldalas könyvében és annak megkülönböztetett helyet biztosítanak a népidemokrata irodalomtudományban.

Horváth Jánosnak 1926-ban megjelent *Petőfi Sándor*-a óta senki más nem vizsgálta felül Pándinál behatóbban költőnk eszmei és művészi fejlődésvonalát. Nem is kétséges, hogy a szerzőt munkájára a nagy mesterrel való vetélkedés szándéka ihlette. Hő becsvágya őt cáfolni, ő fölé emelkedni, de ugyanakkor — számtalan érdemének elismerésével — bizonyos objektivitás megőrzésére is gondja van. A kötet « gerincét » Petőfi szerepjátszásának kérdése képezi, amelynek megoldását Horváth János mély lélektani belátással kidolgozott elméletben kísérelte meg. E szerint Petőfi igazi arcát, különösen pályája első szakaszában, tudatos ön-stilizálás, játékos színészkedés takarja el, mely utóbb egyre ön-feledtebbé válik, majd mint « eltökélt idomulás egy óhajtott tipushoz » él tovább, mint « gondolkozás és érzésmód állandó autosuggestiója,... szerep és személy azonosságának hite ». Ennek az elméletnek megdöntésére szánta Pándi könyve egész első fejezetét, ám a vele folytatott vita ezzel nem zárul le, hanem a továbbiakban is állandóan fel-felmerül. De nem annyira a szerepjátszásnak Horváth által megjelölt egyes megnyilvánulásait nem ismeri el, mint inkább magának az elméletnek irodalomszemléleti bázisát utasítja vissza, mert hiányzik belőle a mű és a valóság szoros kapcsolatának figyelembevétele, amint azt a marxi esztétika megköveteli. Az ellentétel főérve azonban pusztán tekintélyi: « mi marxisták » az irodalmi jelenségeket « végeredményben gazdasági és társadalmi-nemzeti folyamatok mozgásából véljük levezetendőnek ». És még ezt az ingatag álláspontot is tovább gyengíti a józanész-diktálta engedmények egész sora: « elismerjük... a műalkotás pszichikai tényezőinek jelentőségét »; nem tagadjuk « az irodalmi mozgás specifikus rugóit » s « bizonyos szerepjátékos mozdulatok érvényesítését Petőfi verseiben » és elismerjük, hogy a Horváth-féle « koncepcióban sok az igazság-elem ». Végül is mi a legfőbb kifogás Horváth ellen? Az, hogy ez az elmélete is Gyulaiban, azaz az irodalmi Deák-pártban gyökerezik, amelynek vezérei hiába voltak emelkedett szellemű, felelősségtudattól áthatott férfiak, elszakadtak a '48-as eszménytől, Aranyt tették meg « a nemzeti jellemkép adekvát és reprezentativ megtestesítőjének », minélfogva politikai koncepciójuknak « elsőszámú irodalmi áldozata Petőfi Sándor volt ». Szerencsére ezeknek az öröklött előítéleteknek « romboló hatását csökkenti » Horváthnál « a részletekben megnyilvánuló hűség a valósághoz, (mely) mindíg a helyes irányba korrigálja a téves kindulópontot vagy koncepciót ». Még nagyobb szerencse, hogy ez a mondat — ha Horváth János « védelme » szempontjából lényegtelen is —, tökéletesen ráillik szerzőnkre, akinek kritikusi érdemei pontosan ott kezdődnek, ahol sikerül elméleti elfogultságait — átmenetileg — leküzdeni. Különösen verselemzéseinek eredetisége és finomsága figyelemreméltó: igen sokban a legavatottabb Petőfi ismerők számára is új meglátások fényei villannak fel.

De ezektől eltekintve is a könyv minden részében akadnak értékes, helyes vagy legalább is gondolatkeltő megállapítások, sőt egyes fejezetek, mint pl. a népdalokról, a népi alakok rajzáról s *A helység kalapácsá*-ról szólók, teljes egészükben Petőfi-irodalmunk határozott gazdagodását jelentik. Hogy e kulturált elme mindíg a saját színvonalán maradó formában fejezi ki magát, már említettük. Az sem hallgatható el azonban, hogy a nyelvvel bánni tudás, a keresettség nélkül is választékos hangnemben mozgó beszéd és az ugyanazon gondolat sorozatos variánsait játszva létrehozó szóbőség adománya gyakran az elérni kívánt hatás kárára van: szerzőnket a tömör, pregnáns fogalmazás, amihez ugyancsak ért, nem elégíti ki, egy-egy gondolatnak már megtalált kifejezését szereti mindaddig tovább gyalúlgatni, amíg laza, kacskaringós forgácshalmaz nem lesz belőle. A stilusnak e szépséghibája természetesen a szellemi alkat egyik alaprétegéből, a nagyfokú elemző hajlamból és a hajszálfinom disztinkciók túlzott kedveléséből ered. Innen van, hogy a könyvben tárgyalt problémák túlnyomó része szinte pehelysúlyú, legtöbbjük számtalan ismétlésben tér vissza, s a Horváth Jánossal folytatott « nagy » polémia — lehelletnyi nézeteltérések vitatására vesztegetett hosszú oldalak — nem egyszer a közmondás vadászára emlékeztet, aki ágyúval lő verébre.

Mielőtt vegyes érzelmekkel bár, de azzal a benyomással búcsúzunk e könyvtől, hogy benne komoly tehetséggel ismerkedtünk meg, talán nem érdektelen feljegyezni, hogy itt található a marxistáink által úton-útfélen használt, Petőfire, Jókaira, Vasváryra, Vajda Jánosra, Tolnayra, Adyra stb. egyaránt vonatkoztatott « plebejus » szónak régóta esedékes első értelmezése. Eszerint « Petőfi népisége plebejus népiség... nem paraszti népiség, hanem a népből jövő, szélesedő látókörű, szemszögével a nemzetet befogó költő népisége, aki otthon van a városban is, akinek szellemi otthona az a kisnemesi-polgári-plebejus származású értelmiségi kör,... amely népiség szélesebb a parasztinál ». Nyilvánvaló, hogy a « plebejus » szónak ilyen értelemben való használata teljesen önkényes, Petőfiék korára vonatkoztatva anakronisztikus s plebejusoknak nyilvánított későbbi költőinkkel kapcsolatban is teljesen jogosulatlan. Magyar fül számára nem az elnyomott, jogtalan tömegeket jelenti, hanem azoknak csak leghitványabb, lenézett, megvetett alja-rétegét. A parasztot a legkevélyebb arisztokrata is magasan e réteg fölött állónak tekintette, s még kevésbé tartotta magát a plebejusok szószólójának Petőfi, Arany vagy éppen Ady. A « plebejus költő », « plebejus forradalom », « plebejus zseni » a kommunista retorikának szánalmas és ostoba termékei, s abszolut ürességük akkor tűnik ki leginkább, amikor marxistáink rangadó jelzőként használják a szót, mint Pándi Pál e mondatában: « A plebejus zseni mozgási energiáit nem lehet belekényszeríteni a középszerűség, az iro-

dalmi konformizmus sablónjaiba ». Mert ha a zseni nem plebejus, mint pl. Dante, Shakespeare, Goethe, Shelley stb., nemdebár óhatatlanul benneragad a középszerűségben és a sablónokban...

Eseményként üdvözölték 1961-ben a *Kis Magyar Irodalomtörténet* (494 oldal) megjelenését, mint a második kísérletet irodalmunk marxista szempontú összefoglalására. Szerzői Klaniczay Tikor (A régi magyar irodalom. A kezdetektől a XIX. századig) Szauder József (A magyar irodalom a XIX. században) és Szabolcsi Miklós (A magyar irodalom a XX. században). A kötetről Cs. Szabó László *Torz magyar irodalomtörténet* címen írt kitünő bírálata Szemlénk 1962-i évfolyamában (pp. 177-196) olvasható, s mert teljes egészében egyetértünk vele, itt csak néhány további színfolttal kívánjuk a munka jellemzését kiegészíteni. Újdonság feltünően kevés találkozik benne, kivéve Szabolcsi névsorait, amelyekből eddig ismeretlen szocialista író-nagyságaink egész parnasszusa kerekedik ki, s azt a tényt, hogy nemcsak Háy Gyula és Kuczka Péter, de még Lenin és Sztálin nevét is hiába keressük benne, sőt Marxé is csak egyetlenegyszer fordul elő Kossuthról írt elismerő cikke kapcsán, viszont Frankl Leó, « a párizsi kommün neves magyar minisztere » végre ünnepélyesen bevonul irodalmunk történetébe. Egyébként mind a három szerző lehetőleg hű marad önmagához vagy szorgalmasan ismétli a mások által kidolgozott sablónokat írók, irányok, irodalmi jelenségek megítélésében. Igy egyáltalán nem meglepő, hogy Táncsics Mihály méltatása egy egész oldalt foglal el, míg Kuthy Lajosnak csak három sor jut, Eötvös József mint « lényegében retrográd » gondolkodó szerepel, Thaly Kálmán « kuruckodásán » csak mosolyogni lehet, Péterfy Jenő pedig « Jókai illuzionizmusának sanyarú kritikusa volt ». A marxista közhelyek, ha lehetséges, még sűrűbben virítanak modernjeink leértékelésében. Gárdonyinak legföljebb témái érdemelnek szót, amelyek alapján Tömörkénnyel lehet összehasonlítani, de az utóbbi javára, Herczeg Ferenc, ha netán hű képet ad környezetéről, azt csak « önkéntelenül teszi » néhány maupassant-i technikájú novellájában, « továbbá egy-két drámát (*Bizánc*, *Kék róka*) is írt ». Kortársai (Kiss József, Bródy Sándor, Ambrus Zoltán) sem sokkal több dícséretben részesülnek, csak Kóbor Tamás egyik legrosszabb kötete (*Munka*) érdemesül kiemelésre, mert « a magyar ipari munkásság életét rajzolja naturalista színezéssel ». Babits megbocsáthatatlan bűne, hogy a kultura értékeit jobb és bal felé egyaránt védte, Kosztolányié a közösségtől független egyén jogaiért folytatott harc, s mint ahogy Karinthy « sohasem tudott azonosulni a tömegmozgalmakkal », úgy Kassák is lenézte a tanácsköztársaság idején a forradalom vezetőit és szembefordult a párttal. Hasonlóan súlyos ideológiai gyarlóságok terhét nyögik a többiek is: Erdélyi József « anarchikus parasztforradalmár volt », Tamási Áron « a nemzetit a szociális elé helyezi », Szabó Lőrinc « anarchikus forradalmisága

jeges magányú, önző individualizmussá válik », Kodolányit « nacionalista nézetek hódítják meg, a népi mozgalom jobbszárnyának lesz egyik képviselője » s még 1945 után is jobboldali marad, míg Mécs László verseiben ugyan « fel-felbukkan valamelyes szociális ér, de alapjában szélsőségesen konzervatív világnézet húzódik meg a sok közhely mögött ». Zelk Zoltánból és Déri Tiborból is hiába zubogott éveken át a szocialista hevület, végül is az 1956-os forradalmárok közt találták meg igazi helyüket, amelyet persze hamarosan a börtön-cellával kellett felcserélniök.

A kis irodalomtörténetnek nagyszabású illusztrálásául szolgálhatna a *Magyar elbeszélők* c. antológia. 4700 oldalas terjedelmével, szakszerű életrajzi és könyvészeti jegyzeteivel minden eddigi hasonló vállalkozáson túltesz. A kb. másfélszáz szerző időrendi felvonultatása hatásos eszköz a nyelvi és stilusformák fejlődésének érzékeltetésére. Még azoknak az íróknak is, akik csak egy-két novellával vannak képviselve, rendszerint akkora tér jut, hogy művészi sajátosságaik kellően kidomborodhassanak. A Mikessel kezdődő, kb. 250 esztendős időszak magyar szépprózai termésének kiválasztása ellen sem emelhető lényeges kifogás, az írók rangsora pedig a nekik szánt oldalszámból az immár megállapodott általános értékelésnek megfelelően alakul ki. Mindez azonban csak a XX. század első negyedéig terjedő anyagra érvényes. A negyedik kötet utolsó párszáz oldalán az addig követett kritikai irányelvek egyszerre meginognak s helyüket váratlanul és bántóan irodalmon kívüli kritériumok foglalják el. Igy — sajnos — végesvégig politikamentes, propagandamentes, valóban a magyar elbeszélés reprezentativ értékeit összegyűjtő és rikító hézagok nélküli munkát ezúttal sem sikerült létrehozni. Harsányi Zsolt, Surányi Miklós, Tormay Cécil, Nyiró József, Gulácsy Irén kihagyása vagy Herczeg Ferencnek nyolc kis oldallal Gozsdu Elek, Lovik Károly, Iványi Ödön mögé helyezése éppen olyan tendenciózus meghamisítása a valóságos irodalmi erő- és értékviszonyoknak, mint az, hogy Gábor Andor 73, Balázs Béla 54 oldalnyi tért kapott, és Karikás Frigyes, Zalka Máté, Barta Sándor, Józsa Béla, Pataki Dezső, Pintér Ferenc, Lukács Lászó, Sellyei József, Salamon Ernő (ki hallott róluk a pártberkeken kívül?) a kommunizmus mártirjaiból írókká léptek elő. A rájuk alkalmazott mértékkel mérve az utolsó félszázad novellistái közül legalább még ötvennek kellett volna helyet találnia a gyűjteményben.

Jobb ügyhöz méltó kutatói buzgalommal készült Geréb László, a jeles latinista, kizárólag pártérdekű könyve: *A munkásügy irodalmunkban 1832-1907.* Fejezet-címei (A munkásság és a munkásügy ábrázolása irodalmunkban 1832-től 1872-ig; Darmay Viktor politikai költészete; Az 1905-ös orosz forradalom a magyar versirodalomban; Az első orosz forradalom magyar publicisztikája) önmagukért beszélnek: tartalmuk nem egyéb, mint a vonatkozó gyér és jelentéktelen anyag minél mutatósabb csokorba kötése. A tarka, jó habosan elrendezett szalagdíszek között szinte kivétel nélkül irodalmunk gyomnövényei szerénykednek. Az első munkásköltők egy kubikos bandagazda, egy szilasbalhási « baloldali » névtelen, egy hajóács s egy bognár voltak. Majd Benedek Aladár és főleg Darmay Viktor tűnnek fel, akiről Komlós Aladár azt írta, hogy « politikai versei alig haladják meg az élclap-költészet színvonalát ».

Ugyanez áll az orosz eseményekkel kapcsolatos későbbi verselményekről, melyeknek legtöbbjét szerzőnk a *Kakas Mártonból*, *Bolond Istókból*, *Borsszem Jankóból* és az *Üstökösből* kénytelen idézni. Hozzájuk képest elenyésző az olyan költemények száma, mint Kiss József *Knyáz Potemkin*-je, Pásztor Árpád *Port-Artur*-ja s Ady verse: *Vörös szekér a tengeren*, melyeknek ugyan kevés köze van a munkásügyhöz, de legalább a « feudális-katonai deszpotizmus ellen irányulnak ». A kötet irodalomtörténeti értéke nem gyarapodik a szépprózából és zsurnalisztikánkból összeböngészett sovánka adatok révén sem, jellemzésüktől tehát nyugodtan eltekinthetünk, hiába hangoztatja szerzőnk, mintegy fáradsága igazolásául, hogy « irodalmunk képe csonka és torz (!!) volna, ha nem rajzolnók rá munkás-vonatkozású anyagának vonásait ».

Hangsúlyozott pártszemlélete alapján ebbe a csoportba tartozik végül Bodnár György tanulmánya Kodolányi Jánosról, mely a *Fellázadt gépek* címen összegyűjtött elbeszélések utószavaként jelent meg. Ahol s ameddig Kodolányi « társadalomjavító szenvedélyéről » szólhat, nem takarékoskodik tehetségének elismerésével, legföljebb komor világlátását s a naturalizmus és freudizmus hatását kifogásolja. De már a *Rókatánc*tól kezdve a fáradtság jeleit fedezi fel abban, hogy az író « lelki problémák vonzásának enged », majd meg a magyar középkorba vetíti a jelen kérdéseit, hogy végül a bibliai mitoszok elvont világában keressen rájuk választ. Elfordulása a proletár-diktatura eszményeitől végzetessé vált a számára. Baloldalisága pusztán a kapitalizmus ellenzésévé zsugorodott, amire egymagában nem lehetett « országjavító programot építeni ». Ehhez a kommunizmusra volt szükség, Kodolányi azonban elítélte az osztályharcot s az ezzel szembeszegülő, « egyetemes szemléletű magyaroktól » várta a megváltást. « E torz logika » eredménye nem lehetett más, mint « jól induló, de megbicsakló gondolatok, megoldást kereső, de eklekticizmusba vesző koncepció, veszedelmes eszmék jogos tagadása és tartalmatlan ellenérvek, tettre késztető szándék és homályos fogalmak ». Ime néhány idézetben Kodolányi marxista képe, amit a köztudatba szeretnének erőszakolni. Nem kétséges azonban, hogy az olvasók százezrei másként látják *A vas fiai* és *Az égő csipkebokor* íróját, aki ki merte mondani, hogy « ha a mai társadalomról írnék könyvet, egyetlen sora sem jelenhetne meg ».

Néhány kivétel

Turóczi-Trostler József, aki filológus-kortársai között is előkelő helyet foglalt el, az utána következő nemzedéket pedig messze felülmúlta kivételesen széleskörű és alapos világirodalmi ismereteivel, probléma-látásának élességével valamint kutatási eredményeinek gazdagságával, népidemokrata irodalmáraink sorában senkit sem indított ragyogó példája követésére. Szerzetesi szorgalom, ismeretlen tájak felfedezésének szenvedélye, a tudomány mélységes tisztelete s az idő és tér korlátain áttörő szellem

működésének összefüggéseit felismerni képes tehetség kellett volna hozzá, ami ritkán egyesül egy emberben, s inkább akadálya mint elősegítője a gyors érvényesülésnek, ami marxistáink legfőbb célja volt. Ezért a kiváló tudósnak csak hűvös, néma, izoláló tisztelet járt ki mindaddig, amíg utolsó éveiben időnként tollára nem vette ő is Marx és Engels nevét s megkapó, eredeti gondolatoktól duzzadó mondatai közé el nem szórt egy-egy közhelyet az egyház és a feudalizmus érdekszövetségéről, « a feudális alap és ideológiai felépítmény » viszonyáról, « a reakciós középkor-rajongás fertőzetéről » stb. Igy aztán még arra is érdemessé vált, hogy röviddel halála előtt újból napvilágot láthasson életművének nagy része, 52 tanulmány, közel másfélezer oldalon (*Magyar irodalom — világirodalom*). E két kötet változatos tartalmáról itt még hozzávetőleges tájékoztatást sem adhatunk. Az egyes dolgozatok tárgyköre a magyar nyelv felfedezése vagy a Balassi-versszak eredete kérdésétől Szenczi Molnár Albert heidelbergi tartózkodása történetén át a magyar irodalom egyes tényeinek világirodalmi távlatokba állításáig és néhány kitünő író-potré megrajzolásáig terjed. Jó felerészben még 1948 előtti keletűek és minden politikai színezetet nélkülöznek, de a későbbiek sem marxista szemléletben fogantak, hanem ennek — mint mondottuk — csak némely felszíni reflexével árulják el születésük korát. Új kiadásuk komoly nyeresége mai irodalmi kultúránknak.

Bessenyei György *Válogatott írásai*-t Vajthó László, több más magyar irodalmi ritkaság közismert kiadója, tette közzé olyan kötet-záró tanulmánnyal, melyen ideológiai engedmények egyetlen szeplője sem esett, holott a könyvet Szauder József lektorálta. Hasonló elismerés illeti Mezei Márta bevezetését Berzsenyi Dániel *Válogatott művei*-hez. A Horváth János által kijelölt úton tovább haladva, egyforma gonddal kutatja úgy a költő világnézetének csíráit és kialakulását, mint « költészete objektiv esztétikai értékeit ». Nem átallja kijelenteni, hogy Berzsenyi « pályájának nagy nemzeti költészetté emelkedő magaslataira » nem a felvilágosodás eszméinek hatása alatt jutott el s az elégiáiban kifejezett rezignáció egész nemzedékére jellemző életérzés volt, miért is « épp oly korszerű s épp oly maradandó alkotások, mint nagy hazafias ódái ». E szép és becsületes tanulmány írása közben mintha Berzsenyi intelme vezette volna szerzőnk kezét: « S ki gondja minden egynek tetszeni?... Elég, ha célom s szívem tisztaságát A józanabb rész érti és becsüli ».

Fenyő István *Kisfaludy Sándor*-ról írt nagyarányú monográfiájában ugyan marxistának vallja magát s nyilván annak tekintette az Akadémia tudományos minősítő bizottsága is, amikor a szerzőt az irodalomtudományok kandidátusává tette meg, de lelkiismeretes, gazdagon dokumentált munkájában ennek alig adja jelét. A korviszonyok, történelmi események ábrázolására Eckhart Ferencet és Domanovszkit használta fóforrásul, irodalmi, esztétikai értékelései pontosan egybevágnak a megelőző kritika ítéleteivel. Nem ezekben talált revideálni valót, hanem marxistáink felfogásában, akik « egyoldalúan és szűkkeblűen » csak a

reakciós, nemesi költőt, a valóság meghamisítóját voltak hajlandók látni Kisfaludyban, holott « igazán nagy, s korában rendkívül jelentős történeti értékeit botorság lenne... elhallgatni ». Hiszen ő volt « az eredeti magyar szépirodalmiság egyik igen kiemelkedő úttörője,... az eddiginél tágabban és erőteljesebben hatolt be az emberi intimitás alapvető szféráiba,... a történeti múlt nagyhatású, gazdag érzelmi erejű idézésével a nemzeti lét védelmére, a függetlenségi gondolat ápolására mozgósított,... a nemesi tömegek számára egy követendő patrióta karakterideált alakított ki ». Műve tehát « eszmeileg s esztétikailag a reformkor... útját készíti elő... belefolyik a nemzeti függetlenség s társadalmi haladásért küzdő magyar költészetnek... hatamas áramába », minélfogva « az utókor elismerését — ha világnézetét el is utasítjuk — feltétlenül megérdemli ».

A képromboló dühhel hosszú időn át folytatott « átértékelések » hatálytalanításának szükségérzete mutatkozik meg a *Gyulai Pál: Bírálatok, cikkek, tanulmányok* című 685 oldalas kötetben is, mely az unalomig leszólt irodalmi Deák-párt nagy képviselőjének eszmei hagyatékát végre ismét kényelmesen hasznosíthatóvá teszi.

A propagandacélzat teljes mellőzésével az 1961-es kiadványok közül több becses kötet tűnik ki. Kaffka Margit *Összes versei*-hez kísérő tanulmányul a kiadó Radnóti Miklós 1934-ben írt kritikájának egy részletét használta fel. Sík Sándor *Zsoltárok könyvé*-t Szörényi Andor, a Központi Hittudományi Akadémia biblikus professzora látta el szaktudományos bevezetéssel. Gáldi László *Ismerjük meg a versformákat* c. könyvével gazdagította meglehetősen elhanyagolt verstani irodalmunkat. Nagy József az olvasóközönség stilisztikai műveltségének emeléséhez kívánt hozzájárulni közismert szólásokon, közmondásokon, híres verseken végzett stilus-elemzéseivel (*Szép magyar szó*). Móra Ferenc egyéniségére, emberi alakjára jellemző apróságokat gyűjtött össze hűséges múzeumi altisztjének és « munkatársának » emlékezéseiből Takács Tibor (*Móra igazgató úr*) s e rokonszenves írást Vargha Kálmán egészítette ki Móra írói arcképével, mely régebbi túlzásokkal szemben azzal a józan megállapítással zárul, hogy « Móra népszemléletének nincs a magyar irodalom történetében olyan forradalmi jelentősége, mint Móricz parasztábrázolásának, sőt Tömörkénynek is nagyobb úttörő jelentősége volt a maga idejében, mint Mórának ». Végül méltóan illeszkedik e hasznos kiadványok sorába Sárosi Bálint új népdal-antológiája: *Magyar népi lira*, melyből — tudomásunk szerint — a nagyközönség először szerezhetett behatóbb tájékoztatást a népdalok szövege és dallama közti szoros kapcsolat probléma-köréről.

1962-ben szívesen találkozunk újból Vargha Kálmán nevével egy *Móricz Zsigmond és az irodalom*-ról szóló négyszáz oldalas kötet címlapján. Benne a szerző Móricz irodalmi műveltségének fejlődését kíséri nyomon első diákkori olvasmányaitól kezdve saját *ars poetica*-ja kiérleléséig. « Mikroszkópikus » vizsgálat alá vesz minden hatást, mely az írót pályája folyamán érte, felkutatja és mérlegeli minden sorát, amiből fény derül az irodalom elvi kérdéseiről vallott felfogására és saját írói gyakorlatára. A feldolgozott anyag bősége azt a benyomást kelti, hogy Móricz irodalomszemléletének számtalan apró vonásból kikerekített rajzához

a kritikának folytatólag már nemigen lesz mit hozzátennie. E vonások értelmezése is minden esetben helytálló, mert nem hagyja el a szigorú logika talaját s nem állítja a maguk valóságában megismert tényeket eleve meghatározott színű reflektor világításába. Móricz gondolkodása a pozitivista filozófiában gyökerezik. A naturalizmus programjának nyomai némely elméleti írásában még akkor is fellelhetők, amikor mint regényíró már túlemelkedett rajta. A valóság tudatos megmásítását, a művészi stilizálást mindvégig elutasította, mert meggyőződése szerint « a valóságot az élet törvényszerűségei irányítják... s az író feladata e törvényszerűségek felismerése és kifejezése ». Az írói hivatás ilyen értelmezésével függ össze, hogy « túlbecsülte a szépirodalmi alkotások társadalomtörténeti dokumentum értékét ». Mély meggyőződése volt, hogy « az írónak benne kell élnie egész lényével az élet valóságában, elébe kell mennie a társadalmi problémáknak », ezért nemcsak Babitsot tekintette ellenlábasának, hanem pl. Shakespearet, Aranyt, Mikszáthot is tévesen ítélte meg, mert « nem tudta eléggé belehelyezni az elmúlt korok íróit saját koruk társadalmi keretei közé » és teljesen anakronisztikus igényeket támasztott velük szemben. Az alkotó munkában döntő szerepet követelt az ösztönösségnek, az író legjobb erőit aktivizáló heves érzelemnek, saját műveit azonban fáradhatatlanul gyűjtött nyersanyagból nagyfokú tudatossággal építette föl s csak « a kidolgozás során engedett több teret a rögtönzésnek », természetes írói ösztönének, melytől idegen volt a részletformák gondozására és a nyelvi « művességre » való hajlam.

A fentiekkel távolról sem merítettük ki Vargha Kálmán munkájának eredményeit. Van közöttük persze olyan is, amely az érintetteknél kellemesebben hangzik a marxista füleknek, az ilyenekért azonban maga Móricz és nem könyvünk szerzője a felelős, aki a hivatalos követelmények minimumának mindig úgy tud eleget tenni, hogy saját személye szinte kimarad a kényes játékból.

Nem így tesz Gerézdi Rabán, az egyetlen 1962-ben megjelent, régibb irodalmunkkal foglalkozó munka tudós szerzője. Mielőtt *A magyar világi lira kezdetei*-nek széles alapokra fektetett tárgyalásába belefog, a marxista szellem és módszer dícséretével igazolja ideológiai hovatartozását, érzésünk szerint azért, hogy aztán minél szabadabban mozoghasson a maga elé tűzött filológiai feladat elvégzésében, s azt se vehessék rossz néven tőle, ha tudományos meggyőződését követve mindúntalan vitába száll némely nagyhatalmú marxistánk véleményével a « meghaladott » polgári irodalomtörténetírás igazának védelmében. Régi világi liránk gyér maradványait a deákos, egyházias, vágáns-tipusú és kétes eredetű versek négy csoportjára osztva veszi tüzetes vizsgálat alá. Az első csoportbeli énekek szerzőinek személyére, a versek keletkezési idejére, körülményeire, tárgyaira vonatkozó

eddigi kutatásokat nem egyszer új, hasznos adatokkal egészíti ki, műfaji meghatározásuk és költői értékük tekintetében azonban Horváth János megállapításait teszi a magáévá. Kardossal és Klaniczayval szemben Horváthtal ért egyet abban is, hogy két nyelven (latinul és magyarul) fennmaradt Szent László-énekünk eredetije a latin szöveg, s ezt perdöntő érvekkel igazolja. Hasonlóképp meggyőző annak kimutatása, hogy a *Néhai való jó Mátyás király*... a Szent László-ének « elvilágiasodott, közeli rokona », kb. a XVI. század tizes éveiben készült s szerzője alighanem franciskánus volt. Apáti Ferenc *Cantilenájában* Gerézdi — igen helyesen — a vágáns-tipus jegyeit ismeri föl és sikeresen cáfolja Kardos Tibort, aki huszita hatásokat keresett benne. Könyvünk természetesen a virágénekeknek is egész fejezetet szentel. Ezekről, mint ismeretes, először Sylvester János emlékezett meg nagy elismeréssel s őket a « mi népünk » énekeinek nevezte. Irodalomtörténészeink általában úgy értelmezték e szavakat, hogy belőlük Sylvester korában virágzó népköltészetre szabad következtetni, csak Horváth János volt azon a véleményen, hogy nem népi poézisre, hanem az egykorú magyar nyelvű műköltészetre kell gondolnunk. Szerzőnk ezúttal is néki ad igazat a régi felfogást valló Kardossal és Klaniczayval szemben, akiket máskor is szívesen vesz kritikusi tolla hegyére, így pl. akkor is, amikor a *Pesti gyermekek utcai éneke 1458-ból* c. közismert verset Riedl Frigyes és Horváth nyomán Benczédi Székely István száz évvel későbbi keletű szerzeményének tartja. Gerézdi fő érdemét abban látjuk, hogy elsőként foglalja össze tárgykörének egész anyagát, a legkisebb részletkérdést sem hagyja figyelmen kívül s nagy erudíciójára támaszkodva éles logikával az egyes problémák körül felmerült vitákat megnyugtatóan lezáró eredményekre jut. Könyvének külön érdekessége, hogy ezek az eredmények egyetlen lényeges pontban sem a polgári kutatók munkájának megdöntése árán jöttek létre, hanem egyenesen azon épültek fel, annak helyességét igazolják.

Arcképvázlatok és tanulmányok

Ez a címe Bóka László 1962-ben kiadott vaskos kötetének, mely elsősorban írója arcképéhez szolgáltat sok jellemző vonást. Megtudjuk belőle, hogy mint gyermek igen rokonszenves volt és feltünően jó memoriájú. Nyolc éves korából bámulatosan eleven emlékét őrizte meg az akkor 13 éves József Attilának, nyilván mert megsejtette benne az eljövendő nagy proletár költőt. Szociális érzéke ugyanis igen korán nyiladozott: elemista éveiben Benedek Elek versei közül leginkább a cséplőgépről szólót szerette szavalni. Mint egyetemi hallgató « rakoncátlan fenegyerekeskedésben » lelte kedvét, de azért mindenki gyorsan felismerte tehetségét és megajándékozta bizalmával. Már gólya korában

együtt ebédel Gombocz Zoltánnal, aki sok híres embernek mutatta be. Rövidesen otthonossá lett a pesti tudományos és irodalmi világban. Az egyetemi szemináriumoktól, könyvtáraktól művészek és írók kávéházi törzsasztaláig mindenütt szívesen látták, megbecsülték, dedikált könyvekkel, kéziratokkal halmozták el. Sokoldalú érdeklődése, tudása, gondosan ápolt személyi kapcsolatai imponáltak: huszonnyolc éves korában « kapta az utolsó levelet Huizingától », és még Babitsné is tegezte! Mohó kíváncsisága, mindig éber szimatoló ösztöne és kiváló emlékező tehetsége révén valóságos gyűjtőmedencéje lett az érdekes híreknek, családi és közéleti intimitásoknak, pletykáknak s nem is rejtette véka alá informáltságát, sőt szellemes, élvezetes formában sietett tovább adni. Egyesek azért bízták rá « titkaikat », hogy azok minél előbb eljussanak a nekik szánt helyre, mások abban a reményben nyíltak meg előtte, hogy bizalmukat kitüntetésnek fogja tekinteni s hiúsága legyezgetésével vásárolhatják meg hallgatását vagy legalább is enyhíthetik rosszmájúságát. Mindenesetre rengeteg emléket gyüjtött a magánál jóval idősebb és jelentékenyebb kortársakról s ezeket dolgozta fel könyve első részének kb. 130 arcképvázlatában. Irodalomtörténeti vagy kritikai szempontból különösebb becset tulajdonítani nekik túlzás volna, de kétségtelen, hogy egytől-egyig szórakoztató, vonzó olvasmányok s szerzőjük nem mindennapi csevegő-készségéről, ötletességéről valamint a szokatlan, jellegzetes vonások iránti fogékonyságáról tanúskodnak. De nemcsak a formaadás, a stilus szempontjából egyéni írások, hanem az « emlékek » kiválogatása, az egyes « alakok » megítélése is erősen személyes indítékú: a rokon- és ellenszenv, barátság és féltékenység épp úgy szerepet játszik benne, mint a politikai elfogultság vagy annak megjátszása. Az ifjúkori hála és tisztelet kötelékei, amelyek szerzőnket Gombocz Zoltánhoz fűzték, egyetlen maliciózus szó erejéig sem lazulnak meg. Feltűnő a meleg hang, amelyen Tóth Tihamérnak állít emléket. Pintér Jenőről, mint tudósról minden lehető rosszat elmond, de emberi lénye szép és bátor vonásait sem hallgatja el. Gerevich Tiborral szemben azzal fejezi ki kíméletét, hogy hallgat róla, holott alighanem számtalan « ízes » emléket szedhetett össze felőle. Schöpflin Aladárt egyetlen kicsinylő jelzővel sem illeti, Szekfű Gyula elismerő véleményének egyes tudós kortársairól az ad különös súlyt, hogy természete szerint « cinikus, rosszmájú, irónikus, epés » volt. Paizs Dezső iránti feltétlen tiszteletének szerzőnk egy olyan ünnepi köszöntőben adott kifejezést, mely egyben kitünő nyelvtudományi értekezés is. Nem kevésbé találó és sokoldalú Turóczi-Trostler József tudományos munkásságának jellemzése. A Komáromi Jánosról szóló sorokban viszont a nyilvánvaló rokonszenvet enyhe lenézés ellensúlyozza, mint ahogy Szabó Lőrinc őszinte megbecsülését antimarxista kijelentéseinek idézése egyenlíti ki. Fenntartás nélküli elismerés, áradó

szeretet, a legrosszabb esetben netáni gyöngék készséges megbocsátása csak egyetlen író-csoportnak jut, melynek hosszú névsora Balázs Béla, Bródy Sándor, Bús Fekete Lászlóval kezdődik és Szomory Dezső, Vághidi Ferenc és Zsolt Béláig terjed. Akit közülük semmiképp sem lehet lángelmének megtenni, legalább is « elvetélt zseni »-ként szerepel. Igen kevés kivétellel vagy örök büszkeségei, vagy fájdalmas veszteségei irodalmunknak.

Szerzőnk írói és kritikusi érdemeinek felmérésére a helyes mércét természetesen nem ezek az írások, hanem a kötet olyan tanulmányai szolgáltatják, mint a Gárdonyiról, Kosztolányiról, József Attiláról, Ignotusról szólók, tekintet nélkül arra, hogy egyetértünk-e velük vagy sem. Gárdonyi liráját — a Kosztolányi által kijelőlt vonalon — senki sem vizsgálta nála több szeretettel és mélyebbre ható megértéssel. Hogy « Gárdonyi nem mívesmestere, nem virtuóza a magyar versnek, hanem énekes madara, önfeledt dúdolója » e lira igen szerencsés meghatározása. József Attilát bizonyára túlzás « kora központi hősének » nevezni, aki « dantei, goethei teljességgel szemlélte a világot », de az efféléknél sokkal több a költő egyéniségét és művészetét, sorsát és politikai tájékozódását magyarázó hiteles új adat és megfigyelés. A fiatal József Attila « kedves, polgáriasan gyengéd, szépségimádó ember volt », Petőfinél és Adynál is anyásabb; szocializmusának « nem az osztálygyűlölet volt a motórja », gyengeség s nem erő vezette a mozgalomhoz, amelyben « támaszt keresett ». Orvosa szerint « súlyos szociális körülményeinek nem tulajdoníthatunk lényeges szerepet betegsége létrejöttében ». A lelki alkat és az életviszonyok, a fantázia és a kifejezési eszközök gondos elemzése alapján szerzőnk arra a meglepő eredményre jut, hogy József Attila « ihletének jellegzetes perceit nem hetyke és harcias s nem is a betegsége fölé kerekedő erőfeszítések versei között keresném, hanem azokban a csendes, eszmélkedő időkben, gondverte élete kivételes nyugodt pillanataiban, mikor az első harcokon túl s a végső harcon még innen alkotott ». Kár, hogy ezt az 1946 elejéről keltezett bölcs véleményét Bóka később szükségesnek tartotta radikálisan megváltoztatni, de figyelemreméltó, hogy 1962-ben újra szószerint megismételhette.

A kötet egyik különös gonddal és alapossággal készült tanulmánya *Ignotus és a magyar kritika* címet viseli. Bóka — a kötet más helyén — büszkén említi, hogy amikor Ignotus a « felszabadulás » után hazajött, ő kísérte a repülőtérről a Pajor-szanatóriumba. Valószínű tehát, hogy nagy tisztelettel viseltetett iránta s ez érezhető is dolgozata számos részletén. Meghatóan szép és színes képet ad pl. Ignotus ifjúkori környezetéről, a kecskeméti és eperjesi zsidóságról, a hős 48-as rabbikról, apjáról és tanárairól. Írói s kritikusi munkájában is sok méltányolni valót talál. Ez utóbbival kapcsolatban elismeri Ignotus álláspontjának jogosultságát, mely szerint « aki eleve maga elé szegezett szempontok

szerint olvas, az csak sematikus kritikus lehet ». Ezt az elvet azonban saját gyakorlatában csak ritkán képes érvényesíteni s éppen az Ignotus-bírálatban addig csűri-csavarja, míg végül is oda konkludál, hogy az igazán « jó kritika — pártos kritika ». Ennek álláspontjáról nézve az erények egyszerre megbocsáthatatlan gyarlóságokká csúfulnak. Ignotus annyira « naivul hűséges híve volt a liberalizmusnak », hogy elutasította az 1919-es proletár forradalmat, később kompromisszumok útján elérhető megoldásokban hitt, majd pedig végképp « állást foglalt a kommunizmussal szemben ». Liberális toleranciájában még saját fajtája hibáit is élesen kritizálta, elannyira, hogy Bóka volt kénytelen vele szemben a zsidóság igazát erélyesen megvédeni. Bródy Sándor iránt szerzőnk sokkal engedékenyebb: elismeri haladó szellemét, szociális érzékenységét, csak azt fájlalja, hogy « nem nagyobb eszmei tudatosság vezette tollát ». Kuncz Aladárban viszont igen erős volt az « eszmei tudatosság », de — sajnos — az ellenkező irányban. Polgári és nacionalista ábrándok rabja volt, a szovjet birodalom « teljes felbomlásában » reménykedett, ilyen « elfogultságai fogták el előle az igazságot s szennyezték be művét a kor mocskaival » (!). A Kosztolányiról készített, irodalomesztétikai szempontból komoly figyelmet érdemlő esszé központjában is politikai kérdések terpeszkednek. Szerzőnk egy fél mondatban elismeri ugyan, hogy « az osztály-kötöttség nem determinálhat egy írói életpályát », mégis hosszú oldalakat szentel Kosztolányi származásának, polgári, liberális, nacionalista nevelésének. Fiatalkori műveltségét a magyar polgárság huszadik század eleji « felületes, eklektikus, kozmopolita és inyenc, habzsoló és könnyen kielégülő, kirakati » műveltségével azonosítja. Bár « politizálódása, radikalizálódása az első világháború előtt meggyorsult » s ezen az úton továbbjutott Babitsnál, ő is azok közé tartozott, akik « csak azért léptek a forradalom útjára, mert a háború végét remélték tőle. S mert csalódtak a forradalomban, átmeneti érzelmi fellángolásuk, amely mögött nem volt szilárd elvi alap, osztályöntudat (!), munkásmozgalmi gyakorlat, egyszerre érzelmi visszahatássá torzult ». Ezzel magyarázható, hogy Kosztolányi a háború után az *Új Nemzedék* munkatársa lett s itt nem zsurnaliszta cinizmussal, hanem őszinte meggyőződéssel harcolt a kommunizmus ellen, ami « bizony szépíthetetlen, menthetetlen, szégyenletes ». Ezt a gyászos eltévelyedését csak négy regényével (*Pacsirta*, *A véres költő*, *Az arany sárkány*, *Édes Anna*) tette jóvá annyiban, hogy alkalmat adott a marxista kritikának a vörösrefestés terén immár kifinomult ecsetkezelés bemutatására. Nem lehet eléggé sajnálni, hogy Bókában egy jobb sorsra érdemes írói és tudósi tehetség a « tollát bérbeadó sajtókuli » moralitásával párosult.

Kosztolányi *Összegyűjtött versei* elé írt bevezetésében Szauder József minden « el nem hallgatható » rosszat a költőről Bó-

kára hivatkozva említ s őt követve, genealógiai alapon igyekszik kimutatni, hogy a költő erős szubjektivizmusa mennyire « polgári » kötöttségű s « életkörének határoltsága » mennyire elzárja a « nagy távlatoktól ». Az élet céltalanságának és reménytelenségének érzése is polgári származása folytán olyan mély, hogy még a forradalmak se rázhatták fel belőle a « szociálisan érzékeny, de politikailag elmaradott költőt ». Soha igazi forradalmárral nem találkozott, ezért van, hogy szatiráiban oly remekül leplezte le a *Közéleti kitünőséget* és az *Úriasszonyt*, de a forradalmárról csak igazságtalan torzképet tudott adni, « súlyos világnézeti korlátokat fedve fel ezzel is ». Arra nézve, ami mindazonáltal örök érték Kosztolányi költészetében, Szauder szívesen simul Szabó Lőrinc megállapításaihoz s ezek egyszerű, tömör szavaiból sodor hajszálfinom szálakat a maga stilus-csipkéihez, melyeknek szövevénye nemegyszer inkább elrejti, semmint megvilágítaná a szerző által keresztülvitt analizisek eredményeit.

Néhány további arcképvázlattal 1962-ben már csak elvétve találkozunk. Tolnai Lajos *A polgármester úr* c. regényének utószavát Szenes András főleg az irodalmi Deák-párt elleni újabb kirohanásra használja fel, nem habozván kijelenteni, hogy « e csoport ars poeticaja (!!) lényegében véve a kiegyezés sivár valóságába való illúziótlan belenyugvást vallotta », mivel szemben Tolnai következetesen megmaradt a 48-as szellem örének. De kiutat saját « sötét » korából nem látott, lebecsülte a párizsi kommünt ~ nem ismerte fel az akkor kibontakozó munkásosztályban a haladás élharcosát. Illés Béla egy Mikszáth-kötetet (*A Krúdy Kálmán csínytevései. Mindenki lépik egyet*) azzal bocsájt útjára, hogy « Mikszáth művészete új, igazi életet az ifjú, új Magyarországon nyert az új életet építő, dolgozó magyar nép szívében és a vajúdó új világ népei szívében », de persze nem árulja el, hogy a háromszorosan « új » olvasókat mi vonzza olyan ellenállhatatlanul a régi Mikszáthhoz. Nagy Péter két utószava a *Forró mezők* és *Tyúkleves. Válogatott elbeszélések* új kiadásaihoz a Móricz-szakértő tollára vall. Az elsőről megállapítja, hogy nem tartozik az író jelentős alkotásai közé, de kiemeli a légkörnek, « a szenvedélyeket feszítő, alföldi forró nyárnak » szerepét, a másodikról szólva arra figyelmeztet, hogy Móricz e kései elbeszéléseiben a parasztok, béresek, napszámosok mellett « már a kültelki proletárok, kallódó elemek is feltűnnek » s a velük való « mélységes együttérzés, sőt azonosulás, a... belső értékeikbe vetett hit... a műalkotás forrpontján nyilatkozik meg ».

A kis író-portrék műfajának 1963-64-beli képviselői közül legföljebb négy-öt írás érdemel említést. Tóth Gyuláé Gárdonyiról (*Szúnyoghy Miatyánkja*) azért, mert kritikusunk tudomása szerint *Az én falum*, az *Egri csillagok*, *A bor* és a *Láthatatlan ember* « társadalmi problematikájukkal hatottak az olvasókra » (!) s az ifjúkori, henye s utóbb megtagadott *A lámpás* Gárdonyinak « a kritikai realizmus jegyeit viselő legjobb kisregénye ». Illés Jenő utószavát Passuth László *Lagúnák* c. regényéhez az teszi érdekessé, hogy felveti az író rendkívüli népszerűségének kérdését s a magyarázatot csupa olyan erényben találja, amely hosszú éveken át akadálya volt a Passuth-regények megjelenésének. A társadalombírálat, a forradalmiság, a haladó szellem hiányáról óva-

tosan hallgat, de addig már nem merészkedik, hogy elismerje e hiányok szerepét az író egyre növekvő sikereiben.

Az olvasók tendencia-csömörének része van Tamási Áron és Tersánszky ugyancsak fokozott kelendőségében. Tamásiról a kiadói reklám úgy beszél, mintha « vonalbeli » lenne: « a mese és a tündérvilág keretében is mindíg a legemberibb igazságot, a legigazabb valót mondja el ». Tersánszkynak pedig megengedi, hogy *Sarkantyúvirág* címen kiadott négy kisregényének borítólapjára ezt írhassa: « én nem erőltetem azt a ma dívó alkotó módszert amely nem az emberi, lelki sajátosságokat domborítja ki, hanem főleg azokat az értékeket, amivel mint társadalmi lény hasznosítja magát valaki. Na! ».

Végül a rendszer « túlzott szigorának » feladására jellemző, hogy Szerb Antal egy novellás kötete (*Szerelem a palackban*) is megjelenhetett, s ennek előszavában Poszler György egy szóval sem említi a szerző iránt táplált népidemokrata, marxista ellenszenvet, hanem úgy tesz, mintha a szkeptikus, irónikus, érzelmes lágyságot és gunyoros szellemességet váltogató Szerb Antal a maga « minden misztikum-keresésen átragyogó racionalizmusával és emelkedett humanizmusával » a szellemi embernek pontosan azt a tipusát képviselte volna, amelyet a kommunizmus forró szeretettel ölelt anyai keblére, míg a « fasiszta barbárság » veszedelmes ellenségként gyűlölte.

A haladás fogalmának « beszűkítése »

Nemeskürty István, akinek Bornemisza-monográfiájáról már megemlékeztünk, *A magyar szépprózа születése* c. tanulmányával bezárja az 1964-ig terjedő időszak folyamán megjelent, régibb irodalmunkat tárgyaló munkák sorát. Irodalmárainkat messzetűnt korok helyett inkább a közelmúlt érdekli, mert több lehetőséget nyújt a polgári irodalomtörténetírás « tévedéseinek, hiányainak, hazugságainak és vétkes torzításainak » korrigálására. « Mulasztásokat » ugyan Nemeskürty is emleget s könyve bevezetésében az eddigi kutatást forradalmasító új módszert és szempontokat ígér, de szorgalmas munkája valójában minden úttörő jelleget nélkülöz. Az előtte járt kutatók (Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Horváth János, Kerecsényi Dezső) nyomdokait követi, az eddig is ismert szöveg-állományt néhány, még közelebbről meg nem vizsgált szemelvénnyel egészíti ki, az egész anyagot szerves egységbe foglalja s helyenként eredeti, az elődök munkáját gazdagító kommentárokkal látja el. Mindezen érdemei azonban XVI. századi irodalmunk alapos ismeretéből és egyéni gondolkodásából folynak, mely semmivel sem árulja el a marxi tanoktól való megtermékenyülést. Hogy Pesti Gáborral született meg a magyar szépprózа, *Ponciánus históriájának* fordítója a köznapi beszédet már művészi fokra igyekezett emelni, Heltai Gáspár üde, pergő, szemléletes előadásmódja európai mértékkel mérve is kiváló — olyan felismerések, amelyekhez igazán nem az « új szemlélet » mutatta az utat. Ugyanez áll Bornemisza Péter, Veresmarti Mihály, Mindszenthi Gábor prózájának finom elemzésére és értékelésére is, valamint a könyv végső eredményeinek összefoglalására, mely szerint az élőbeszédből, idegen szövegek fordításának segítségével kicsiszolódott magyar szépprózа folytatólagos fejlődését főleg három világirodalmi jelenség szabta meg: az adomává hegyeződött ezópusi fabula, Melanchton hatása, a bibliai elbeszélés és krónika, majd pedig a bonyolult lelkiállapotokat rögzítő ágostoni *confessio*.

Marxista irodalomtörténészeink egyik legkedveltebb tárgyköre a XIX. század második fele. 1963-64-ben három vaskos kötet foglalkozik e kor irodalmával s mind a három a hivatalos irányzat reprezentálásának igényével készült. E törekvést a legszerényebben Gergely Gergely képviseli *Tolnai Lajos pályája. Egy fejezet a magyar regény történetéből* c. munkájában, mely — remélhetőleg — hosszú időre leveszi a napirendről a már-már pukkadásig felfújt Tolnai-probléma firtatását. A kiinduló pont itt is a « polgári » kritika legorombítása. « Az 1920-as évek Horthy-rendszert kiszolgáló irodalomtörténészei — ha szólniok kellett Tolnairól — csak gyalázták, mert becsületes emberi és írói magatartása szöges ellentétben állott a rendszerrel ». De hiába kevesli, kicsinyli szerzőnk az őt megelőző Tolnai-tanulmányokat, végül is kénytelen bevallani, hogy ha ki is szélesítette az eddigi alapokat, fáradozásainak eredménye « nem mond ellent a már kialakult képnek ». Ő maga azonban igenis ellentmond néhány fontos kérdésben mestereinek. Egyfelől szívesen mutatná ki, hogy Tolnaiban « a realizmus orosz és angol irányzatainak magyar változata valósul meg », másfelől azonban nem tagadhatja, hogy Tolnaiból, akit Eötvös követőjének tekint, Eötvös sok « regényírói erénye hiányzik s emiatt elmarad a XIX. század első nagy kritikai realistája mögött ». Tolnaira nézve még hátrányosabban dől el összehasonlítása Kemény Zsigmonddal: « Ami Keményt nagy regényíróvá teszi, a realista írók egyik főerénye, a lélekelemzés és a részletek aprólékos, pontos számbavétele — Tolnainak egyik gyenge pontja ». E nagy elismerést Kemény iránt szerzőnk még azzal tetézi, hogy nem a haladás kerékkötőjét látja benne, hanem « a nemzetet megmenteni kívánó szándékáról » beszél, ami már szinte eretnek hang a mai Kemény-ellenes kórusban.

Efféle következetlenségeket nagyítóval sem lehet találni Sőtér István közel 800 oldalas kötetében: *Nemzet és haladás. Irodalmunk Világos után*. Az óriási méretekre törekvés — még a gondolatok gyakori ismétlése és a szavak parttalan áradása árán is — szimptomatikus jelenség a marxista irodalomtudományban és aligha független a presztizs-érdekektől. Sőtér, akinek kiváló képességeire már több ízben volt alkalmunk rámutatni, maga sem mentes a mondanivaló mesterséges felduzzasztásának e sajnálatos gyengéjétől.

Ennek köszönhető, hogy az utolsó húsz esztendő legkomplikáltabb szerkezetű kritikai munkáját sikerült létrehoznia. Nemcsak három « könyvre » s ezeken belül fejezetekre oszlik: a második könyv egy-egy fejezet-csoportja három különálló « részt » is alkot s e fő-, mellék- és al-abroncsok nem kevesebb, mint 177 témát foglalnak össze. Az anyag ilyen körülményes organizációja nem könnyíti meg az áttekintést, inkább csak arra szolgál, hogy a tárgyalásmód töredékességét leplezze és a rengeteg cím segítségével többé-kevésbé laza összefüggést teremtsen a rendszerint

1-5 oldalnál nem hosszabb egyes izek között. E rövid cikkek legtöbbje a kontextusból kiemelve, önmagában is megálló érdekes olvasmány, mindegyikben fel-felcsillan valami írójuk nagy tudásából, új adatok felkutatására és értékesítésére való törekvéséből, kritikusi éleslátásából, de az egész mű eszmei tartalma világosan csak a Mérleg-nek elnevezett záró tanulmányból derül ki. Itt kapjuk a kötet címének — Nemzet és haladás — magyarázatát és szoros logikai láncba fűzve mindazon érveket, melyeknek azt az alaptételt kellene igazolniok, hogy « csak a szocializmus építésének korszakában volt meg a lehetőség nemzet és haladás dialektikus egységének létrejöttére ». Igaz, hogy '48 előtt ámenetileg már fennállott ez a lehetőség (Petőfi, a Tizek, a Fiatal Magyarország, a népiesség irodalmi híveinek törekvéseiben), de elsőként Eötvös, majd még inkább Kemény a nemzeti érdekek és a demokratikus haladás összehangolásának akadályait hangsúlyozták s az ő felfogásuk maradt uralkodó a század végéig. Az országnak a nyugati polgárosodás elől nem lehetett elzárkóznia, ezzel párhuzamosan azonban felmerült a nemzeti egyéniség védelmének, megőrzésének kérdése is. Íróink a népköltészetben ismerték föl a nemzeti jelleg legpregnánsabb irodalmi kifejezését. Ennek esztétikai és eszmei sajátosságaival kívánták a műköltészetet átitatni, hogy az a nemzet egészéhez szóló irodalomná váljék, majd pedig — mint Erdélyi János remélte, — a nemzeti kereteken is túlnőve, az egész emberiség javát szolgálja. A népnemzeti irány első nagy alkotásai a *János vitéz* és a *Toldi*. Petőfi és Arany Világos után is termékenyítően hatottak még egy ideig a magyar irodalomra, később azonban « demokratikus tartalmaik elsápadtak », a népiességből pedig nagyhangú, üres magyarkodás lett, mely leginkább liránkat öntöttel el. A változott világ új életérzése főként Arany *Őszikéi*ben és Vajda János filozófiai költészetében szólalt meg. Az egykorú magyar regény kapcsolatai az európai irodalommal meglazultak. A *falu jegyzője* realizmusa kivételes jelenség s éppúgy nem talált követőkre, mint később Gyulai *Udvarháza*, « az egyetlen regény, mely közvetlen ábrázolással a sürgetőnek, a lényegesnek bemutatására törekszik ». A Bach-korszakban kialakult « sztoikus-aszkétikus erkölcsi magatartással » együttjárt a jelen valóságaitól való elfordulás, az eszményítésbe, múltba, romantikába menekülés. Ezt a lelki szükségletet a legsikeresebben Jókai elégítette ki. Az elnyomatás évei alatt a nemzeti lét fenntartása, a nemzeti öntudat erősítése « életbevágó feladat volt és minden erre irányuló jószándék megbecsülést és méltánylást érdemel ». Ebben az időben « indokolt lehetett (!) a társadalmi problémák félretétele », de később már nem volt az, s e mulasztás következménye, hogy « a társadalmi tartalmától megfosztott patriotizmus — nacionalizmussá süllyedt. Nemzet és haladás újbóli egyesülése majd csak az Ady-korszakban, a polgári, illetve szocialista forradalom előkészületében jön létre ». A « haladás » Sőtér számára tehát nem jelent egyebet, mint a tudományban,

művészetben, irodalomban és politikában megnyilvánuló olyan törekvések összességét, melyek a társadalmi és gazdasági rend erőszakos megváltoztatásának útegyengetésére, előkészítésére alkalmasak. Ami a világmegváltó végső cél, a kommunizmus felépítése szempontjából közömbös vagy éppen hátráltató, kívül esik a haladás fogalmán. Nemcsak a múlt század második felének magyar élete zuhant '48 csúcsairól « conservativ meddőségbe », ugyanakkor, sőt azóta is — néhány forradalmi megmozdulástól eltekintve — a Nyugat haladásáról sem lehet szó. Vívmányai a szellemi és anyagi lét minden vonalán együttvéve sem érnek fel azzal, amit a kommunizmus ajándékozott a világnak s amit még méhében hord. Sőtér e munkájával bizonyára a hazai marxista tudomány érdemeinek öregbítéséhez akart hozzájárulni, mégis az az érzésünk, hogy a nagy elmeéllel kidolgozott látszat ellenére, inkább áldozata, mint izzó hitű bajnoka az ideológiának.

A magyar irodalom története 1849-1905 Diószegi András, Király István, Mezei József, Nagy Miklós és Sőtér István közös munkája. Az egyes szerzők a maguk speciális munkaterületein végzett előző tanulmányaik szintézisét nyújtják benne. Tartalom szempontjából tehát kevés újat hoz a kötet, főérdemét a szabatos szerkesztés és gondos fogalmazás teszi. Behatóbb ismertetésétől ezért itt eltekinthetünk, beérve annak megállapításával, hogy az olyan olvasó számára, aki immunis a marxista hangszereléssel szemben, igen becses útmutató lehet e korszak irodalmában való tájékozódásra. Azt már csak kuriozumként említjük, hogy a magyar és a világtörténeti események áttekintését adó függelékben tucatjával szerepelnek az olyan « események », mint pl. 1851: a kölni kommunista per; 1876: a hazatért Frankel Leó átveszi az *Arbeiter Wochen-Chronik* szerkesztését; 1881: Frankel Leót sajtóvétség címén másfélévi börtönre ítélik; 1883: Frankel Leó elhagyja az országot; 1890: először ünnepelnek a magyar munkások május 1.-én; 1902: megjelenik Lenin *Mi a teendő?* c. munkája stb.

A múlt század második feléből napjainkba nyúlik át Tamás Attila figyelemreméltó kísérlete (*Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig*) arra, hogy « a magyar irodalom nagyjait újabb szálakkal » kösse a világirodalomhoz, « kimutatván, hogy ennek fejlődési vonalába esnek s emberi és művészi alapkérdésekre adnak egyetemes érvényű válaszokat ». Akit nem riaszt vissza a könyv elolvasásától a tartalomjegyzék titokzatossága (« Egy illuzió, Hattyúdal, A másik tükörkép, Ellenséges világ, Rend a romokban... »), mely semmit sem árul el a « tartalomból », szépszámú érdekes és eredeti gondolattal találkozhatik benne. Egyéni a szerző előadásmódja is, de néha túlontúl az, s elkedvetlenítő, hogy ennek a versmagyarázó prózának kibogozása több fáradságba kerül, mint magának a versnek megértése. Amióta marxistáink ráeszméltek arra, hogy neofita, « sematikus » korszakukban milyen hánya-veti és sommás szentenciák formájában hirdették a « megtalált igazságot », lassan az ellenkező vég-

letbe estek s nem győzik bizonyítani, mekkora « árnyalatosság » telik tőlük. Tamás Attila is azok közé tartozik, akik az árnyalást szinte öncélként űzik s inkább elhomályosítják vele a gondolat kifejezését, semmint plaszticitását növelnék. Szerzőnk ezt a szépírói igényű divatos esszéstilust még azzal is elnehezíti, hogy — hajdani rossz kritikusok gyakorlatát fölelevenítve — a költőt saját szavaival szereti értelmezni s a verset prózába transzponálva, így « értekezik » róla: « Tanúja kellett hogy legyen a költő egész világ szőttje kibomlásának, ahhoz, hogy utána jöjjön, aki újra szövi puhán szálló holdsugarak, lágyan hulló eső-fonalak szövedékét, aki csilló véletlen szálaiból törvényt formál. Ember, aki *szép rendet* lát a külvilágban: libegő levelek könnyű hálójában, rózsabokrokként rezgő vérkörökben, habok játékának okos csevegésében ». Ime, mivé finomult alig egy évtized alatt a népidemokrata próza szövete, amelyet kezdetben találóan lehetett a durva katona-posztóhoz hasonlítani. De amit ez a lenge, arabeszk-díszekkel zsúfolt szószövedék takar, lényegében ma is az a néhány szegényes alapelv, amire a marxi esztétika felépült. « Csak a kor társadalmi viszonyai által meghatározott nézőpontból adott, sajátos, zárt egységet alkotó világkép » révén érheti el « a lirai életmű is azt az önmagában való totalitást, melynek híján szólhatunk ugyan versekről, de nem mondhatjuk ki igazi értelmében ezt a szót: művészet ». Vagy: « Akiknek világképét nem a kor valóságos, lényeges összefüggései határozzák meg » — csak irodalomtörténeti kuriózumokkal szolgálhatnak (!!). És még egy utolsó példa a sok közül: « Hogy mit jelent az egyén számára a természet, az a társadalom jellegétől, az ember és ember közti kapcsolat milyenségétől függ ». A meghökkentő az, hogy aki efféléket képes leírni, másutt tisztes filozófiai műveltségről tesz tanúságot, esztétikai részletkérdésekhez határozott illetékességgel szól hozzá s ilyenekben — ha óvatosan is — olykor más véleményen mer lenni, mint a tan legtekintélyesebb hazai képviselői. Igy pl. — többek között — nem fogadja el azt a « tételt », mely szerint *Toldi estéjé*-ben Arany arra akart rámutatni, hogy a nép, a parasztság ereje nélkül nem lehet az országot megmenteni, s ezzel szelíden elhárítja magától a felelősséget iskolája oly gyakori « túlbuzgóságáért ».

Átélt és munkaszabályként követett marxizmus

Szemlénk során a hivatalosan « jeles marxistáknak » minősített irodalomtörténészek és kritikusok gárdája szinte teljes egészében elvonult előttünk. Az idősebb nemzedékhez tartozók egytől-egyig polgári származásúak, osztályuk szellemi légkörében nőttek fel, az ifjúságuk idején uralkodó polgári irodalom, művészet, tudomány neveltjei. A társadalmi problémákkal intenzivebben foglalkozók közül a leghaladóbb gondolkodásúak sem mentek túl a polgári radikalizmus követelésein. Hogy a kom-

munizmus lényegével milyen kevéssé voltak tisztában, semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a joggal gyűlölt nacizmus leküzdése után a szovjet fegyverektől várták az emberi jogok helyreállítását, a szabadságot, jólétet, a szociális igazság győzelmét. Csak amikor az orosz megszállás és a nemzetközi politikai helyzet kétségtelenné tette a kommunista párt hatalomrajutását, kezdtek közelebbi ismeretséget kötni a marxizmussal. De tehetséges és ambiciózus emberek lévén, gyorsan beletanultak és — mint láttuk — nagy lendülettel vágtak neki, legtöbbször a megkövetelt mértéken túl is, az új elvek és módszerek alkalmazásának. Erőfeszítéseik jutalma a hatalom részéről nem is maradt el, a hozzáértőket azonban sohasem sikerült meggyőzniök arról, hogy a tan gondolkodásukat, érzésvilágukat gyökerében átalakította volna. Mint munkanormát a magukévá tették, az előírásokat gépiesen, reflexszerűen teljesítik, de mint a jó autóvezető, bármennyire büszke is teljesítményeire a volán mellett, ők is akkor érzik magukat igazán jól, amikor kiszállhatnak a kocsiból s kinyujtóztathatják elgémberedett tagjaikat. Csak ritka kivételként és kizárólag a fiatalabb generáció tagjai között találkozunk olyanokkal, akiknek számára a marxistaság több mint szerepjátszás, a történelmi materializmus ideológiája nemcsak magukra öltött jelmez, hanem már-már egész lényükkel egybeforrt szellemi habitus. Ez a gyéren képviselt tipus lép elénk Gyertyán Ervinben, aki *Költőnk és kora. József Attila költészete és esztétikája* címen e tárgyról a legterjedelmesebb és legeredetibb tanulmányt írta. Az eddigi József-kritikától teljesen független utakon jár, még Révait is csak azért emlegeti, hogy perbe szálljon vele. Messzebb megy elődeinél, akik « a személyi kultusz s a kulturpolitika belőle fakadó szektás torzulásainak » tudták be a költő kirekesztését a kommunista pártból, s megállapítja, hogy bár utóbb rehabilitálták, bevonulhatott az iskolakönyvekbe, « utcát, teret, intézményeket, úszódarút neveztek el róla », folytatólag is « hűvös tartózkodás, kritikus óvatosság » vette körül. Szerzőnk ezzel szemben az őszinte rajongás hangján szól Józsefről s nemcsak ékes szavakkal kijelenti, hanem mély meggyőződésből, a marxi filozófia átéléséből merített érvekkel igazolni is igyekszik, hogy József volt az első, aki « a marxizmust költészetté avatta, a költészetben és a költészettel fedezte fel a világ dialektikus-materialista egységét ». Erre az « eszmei magaslatra » előbb jutott, mint Aragon, Eluard, Neruda s a többi nyugati és keleti pályatársa. Míg eddigi nagyjainkat a nyelvi elszigeteltség és irodalmunk elkésett fejlődése nemzeti keretek közé szorította, József Attila az első, nemzetközi viszonylatban is újat kezdő és elismert nagy költőnk. Ujságának lényege, hogy « tudatosan elhatárolta magát mindazoktól a szocialista igénnyel fellépő lirai törekvésektől, amelyek fellépése előtt jelentkeztek » s ezek absztraktsága vagy szentimentalizmusa helyett a szocialista költő feladatát abban látta,

hogy « egy új lelki világrendet teremtsen, tehát ne elégedjék meg elvont igazságok hirdetésével vagy részleges proletár-életképekkel, hanem a szocializmust mint költészetet élje át, a szocializmus egész eszmei tartalmát " lelkivé " váltsa ». Szerzőnk, abból a gondolatból kiindulva, hogy « a nagy eszmék először mint igazság jelentkeznek, azután az igazság és szépség egységeként győzedelmeskednek, majd végül igazságként túlhaladottakká válnak, de mint esztétikum élnek tovább », abban találja József Attila főérdemét, hogy a marxizmus eszmei tartalmát a szépség, a költészet szférájába emelte. Ennek az alaptételnek vitatása közben sok más részlet-problémával is behatóan foglalkozik. Elismeri, hogy a költő « felhasználta szinte az egész magyar költészet hagyományát », Révaival ellentétben kimutatja, hogy még Babitstól is tanult, de ezirányú vizsgálatainak eredménye, hogy « nincs még egy olyan költőnk, aki aztán később olyan határozottan vált volna el érett költészetében mindattól, ami megelőzte », könnyen cáfolható túlzás. József próbálkozását a marxi materializmus és freudi pszichológiai idealizmus összebékítésére Révaival együtt ő is elítéli, de rögtön hozzáteszi, hogy « nem lehet mereven elzárkózni olyan tudományos tények ,felfedezések valóságos voltának elismerőse elől, mint a tudat alatti szféra létezése, mint az ösztönélet determináló hatása az ember életére... », sőt odáig megy, hogy Marxot és Engelst mintegy a pszichoanalizis előfutárjaiként tünteti fel. Igyekezete a tan korlátainak kitágítására abban is megnyilvánul, hogy megkísérli József marxizmusa és existencializmusa ellentétének feloldását. A költő « marxistaként éli át és ábrázolja az elidegenedést, az izoláltságot ». Ebben az érdekes és merész könyvben továbblapozva, folytatólag is leköti figyelmünket a szerző széleskörű kulturája, gondolatainak bősége és előadásának elevensége, de egyre sűrűbben ütközünk elfogult és, elfogadhatatlan tézisekbe. Hogy József szerelmi költészetét « a dialektikus materializmus határozza meg » épp annyira erőszakolt állítás, a bizonyítására fordított sok szellemes érv ellenére is, mint ahogy legkevésbé sem győz meg a nagy dícséret, mely szerint József kivételes erénye, hogy néki az anyagi valóság « vad ürülékei is ragyognak, számára a békafejek a tavon és a bárányganéj a havon ugyanolyan esztétikum, mint másnak egy virágos kert vagy tavaszi rét ». Tévedés az is, hogy szerzőnk Józsefnek tulajdonítja a « mikrotermészet » és « az élet mikrodramaturgiájának » lirai felfedezését. Ha ismerné Pascolit, nem írhatta volna le, hogy « a takarítás, a törülgetés, a házimunka mint lirikum — erre sem volt képes költő József Attila előtt ». Kétségtelen azonban, hogy Gyertyán könyve, a szerző világnézetében és költője iránti szeretetében fogant hibái ellenére is József-irodalmunk elmélyítéséhez járult hozzá s különösen verselemzéseivel igen hasznosan egészíti ki az eddigi kommentátorok munkáját.

Marxista irodalomtörténészeink föntebb említett másik, többségben lévő csoportjának jóval lazább viszonyát a tanhoz Kispéter András *Tömörkény Istvánról* írt könyvében figyelhetjük meg. Vonalassága ellen lektorai (Czine Mihály, Komlós Aladár, Mezei József) aligha emelhettek kifogást. A kötelező antikapitalista, antonacionalista tendenciákat szorgalmasan érvényesíti, nem fukarkodik a polgárság leszólásával, a sovinizmus átkától félti nemzetét és testvéri szeretettel aggódik a szomszéd népek sorsáért. Életírói és kritikusi munkája közben, melyet példás lelkiismeretességgel végez, sohasem téveszti szem elől minden népidemokrata irodalomtörténész főfeladatát, ami abban áll, hogy a tárgyalt íróból az utolsó szemcséig kiszitáljon minden « haladó » elemet. Mindez azonban nem szívügye a szerzőnek, csak fegyelmezett alkalmazkodás a tisztje ellátását szabályozó normákhoz. Az igazi cél, aminek elérésére legjobb erőit vetette munkába, egészen más irányban fekszik: mint jó filológus, a lehető leggondosabban kívánta rekonstruálni Tömörkény életútját, követni írói fejlődését, megítélni alkotása művészi becsét és kijelölni helyét irodalmunkban. Mindez sikerült is néki kutatói erényei, tehetsége s nagy irodalmi tájékozottsága révén. Marxista műveltségének e sikerben semmi része nincs, sőt ha ennek nyomai « kiszitálhatók » lennének a könyvből, gondolatmenete egységesebbé, ítéletei bátrabbakká és világosabbakká válnának.

> Szerzőnk igazmondásra törekvését nem érdektelen szembeállítani Ortutay Gyula « tudósi lelkiismeretességével ». Utóbbi a plebejus-ősök iránti hódolatba görnyedten, sívár nyomorban tengődő vasuti váltóőrnek tette meg Tömörkény apját, aki valójában a ceglédi vasúti vendéglő jómódú bérlője volt, majd pedig — mint Kispéter András könyvéből értesülünk — egy nagy szegedi vendéglő tulajdonosa lett és egy kétszáz holdas birtokon gazdálkodott, amit felesége kapott hozományul...

Zárszó helyett

A tárgyunkra vonatkozó 1964-évi kiadványok csak korlátolt számban álltak rendelkezésünkre. Áttekintésünk utolsó része tehát jóval hézagosabb az előzőknél. Az összképen azonban, érzésünk szerint, nem sokat változtatna, ha azt a néhány könyvet is bemutathatnók, amellyel kényelmetlen munkakörülményeink között nem sikerült megismerkednünk. Hiszen még Klaniczay Tibor *Marxizmus és irodalomtudomány* c. tanulmány-gyűjteménye, ennek az évnek legjelentékenyebb elméleti műve alapján sem rajzolhatók vázlatunkba a lényeget megmásító új vonások. Legföljebb fejtegetéseinek szigorúan tudományos hangja és mindig emelkedett színvonala különbözik előnyösen attól, amit sok más marxistánkban sajnálattal hiányoltunk. Igen sok megállapításából valósággal saját vizsgálataink eredményeinek « összefoglalása » kerekedik ki. Marxistáink munkásságának nem csekély részét « mesterségesen kitenyésztett problémák » kötötték le; a pol-

gári irodalomtudomány hatását még távolról sem sikerült kiküszöbölni; főleg Horváth János öröksége nyomasztó, az ennek fölszámolására történt kísérletek azonban eddig téves úton jártak; Révainak ugyan « a legtöbbet köszönhet a magyar marxista irodalomtudomány », de azért az ő tanítása is, mint Lukács Györgyé immár korrigálásra szorul. Azt is elismeri Klaniczay, hogy irodalmunk marxista vizsgálata « gyakran az egyes korszakok történeti-ideológiai illusztrálására szegényült », hogy « a marxista tudomány a stilusok kérdésével keveset foglalkozott, gyakran megkerülte azt, sőt hangot adott a stilusvizsgálattal szembeni bizalmatlanságának is », s hogy a marxista kritikában « mindazok a művészi és irodalmi alkotások, amelyek nem feleltek meg a realizmus... stiluseszményének,... antirealistának minősültek s a valóság eltorzítóinak szégyenpadjára űzettek ». Még sokáig lehetne folytatni Klaniczay olyan állásfoglalásainak felsorolását, amelyekre a marxizmus tévedéseinek bölcs felismerése vezette s amelyekhez hasonlókért valamikor a « revizionista » szégyenbélyeget sütötték sok, egyénien gondolkodni merészelő íróra. Ám a XXII. kongresszus óta sok minden megváltozott, Klaniczaynak személyesen pedig még az is különös jogot ad az átlagosnál bátrabb kritikai hang használatára, mert rendíthetetlen hite a dialektikus történelmi materializmus alaptételeiben minden vitán felül áll s ezek alkalmazását saját tudománya területén a magyar marxisták közül senki más nála következetesebben és magasabb tudományos szinten nem hajtotta végre. Ő ma az egyetlen magyar irodalmár, aki mélységes meggyőződéssel vallja, hogy « a marxizmus-leninizmus... a társadalom, az ideológia fejlődését, alakulását, változását... megragadó törvények tudománya », amelynek segítségével még « az irodalom fejlődésének a jelenen át a jövő felé vezető útját, ennek az útnak törvényszerűségeit » is felismerhetjük! Ez a boldogító optimizmus hatja át egész tevékenységét s nagyítja fel szemében mindannak értékét, amit a marxista tudomány alkotott, a címke javára írva azt, ami egyes tudósok kiváló tehetségének köszönhető, s megfeledkezve arról, hogy olyan tehetségek, mint ő, a kommunizmus borzalmaitól megkímélt országokban is születtek és vitték előbbre hatalmas lépésekkel a fejlődést, s ugyanez történt volna nálunk is, ha az orosz fegyverek — vagy mint ő mondja — a történelmi törvényszerűség — évtizedekre vissza nem vetették volna a magyarságot az anyagi, erkölcsi, szellemi javak termelése, a boldogulás, az élet megszépítése útján. Klaniczay maga a legjobb példa rá, hogy némi felemelkedésünk a húsz év előtti mélypontról nem a népidemokrata rendszer révén, hanem annak ellenére következett be: munkásságának maradandó értékei nem a marxi ideológiában gyökereznek, hanem kimagasló tudósi képességeiben, melyekről e könyv minden fejezete tanúskodik, különösképp ott, ahol erői javát nem a tan védelmére, « elmélyítésére » pazarolja.

NÉVMUTATÓ

(mely csupán e tanulmány tárgyát képező irodalomtörténeti és kritikai írások szerzőit sorolja fel)

Balassa László, 24.
Balázs János, 57-58.
Barta János, 8, 17-18, 40.
Bán Imre, 50.
Benedek Marcell, 71.
Bisztray Gyula, 21, 24, 73.
Bodnár György, 35, 85.
Boldizsár Iván, 46.
Borzsák István, 31.
Bóka László, 7-9, 15, 21, 29, 48, 62, 89-92.

Czibor János, 44.
Czine Mihály, 61, 101.

Diószegi András, 97.

Eckhardt Sándor, 8, 23, 24, 46, 60.
Elekes Lajos, 46.
Erdei Ferenc, 16.

Fenyő István, 86-87.
Fenyő László, 37.
Földes Anna, 55-56.
Földessy Gyula, 24.

Galamb Sándor, 7.
Gáldi László, 47, 57, 87.
Gálos Rezső, 31.
Gellért Oszkár, 9.
Geréb László, 33, 59, 84-85.
Gerézdi Rabán, 50, 60, 88-89.
Gergely Gergely, 52, 95.
Gyertyán Ervin, 99-100.

Hatvany Lajos, 70.
Hegedűs Géza, 13, 18-19, 20, 24.
Herczeg Gyula, 47.
Horányi Mátyás, 60-61.
Horváth János, 8, 15, 23, 26, 33, 38, 40, 57, 62, 69, 75, 81, 82, 86, 89, 94, 102.
Horváth Károly, 24.
Horváth Zsigmond, 68.
Hubay Miklós, 13, 45.

Ilia Mihály, 71.
Illés Béla, 93.
Illés Endre, 34, 76.
Illés Jenő, 93.
Illyés Gyula, 15, 35, 37.
Imre Samu, 57.

József Farkas, 46.
Julow Viktor, 24.

Kardos László, 29-31, 62.
Kardos Pál, 55.
Kardos Tibor, 31, 33, 47, 59, 60, 62, 76, 77-78, 79, 89.
Keresztury Dezső, 6, 46, 76.
Kéry László, 24.
Király István, 20, 21, 29, 30, 72, 97.
Kispéter András, 40, 101.
Kiss Tamás, 45.
Klaniczay Tibor, 8, 9, 22-23, 34, 50, 60, 76, 78-80, 83, 89, 101-102.
Kodály Zoltán, 34.
Kolozsvári Grandpierre Emil, 66-68.
Komlós Aladár, 7, 9, 25, 31, 35-37, 39, 40, 58, 62, 84, 101.
Kozocsa Sándor, 24, 54.

Lengyel Géza, 46.
Lukács György, 6, 16, 25, 29, 32, 33, 35, 62, 102.
Lukácsy Sándor, 9, 11, 12, 13, 24, 25, 26.

Makay Gusztáv, 69-70.
Markó Árpád, 8.
Mezei József, 97, 101.
Mezei Márta, 86.
Mezey László, 33, 45.
Misianik Ján, 60.

Nagy József, 87.
Nagy Miklós, 34, 97.
Nagy Péter, 56-57.
Nemeskürty István, 24, 60, 94.
Némedi Lajos, 24.

Ortutay Gyula, 25-26, 65-66, 101.
Osváth Béla, 27-28.

Pákozdy Ferenc, 37.
Pándi Pál, 9, 10, 26, 48, 50, 70, 76, 80-83.
Péter László, 71.
Poszler György, 94.

Révai József 8, 16, 17, 22, 26, 29, 31, 35, 37, 52-53, 54, 62, 63, 75, 100, 102.
Réz Pál, 43, 54-55.
Rónay György, 58.
Ruttkay Kálmán, 24.

Sárosi Bálint, 87.
Solt Andor, 13.
Somogyi Sándor, 40.
Sőtér István, 7, 16-17, 37-40, 47, 58, 70, 95-97.
Stella Adorján, 44.
Stoll Béla, 34.
Szabolcsi Miklós, 25, 63-65, 76, 83.
Szabó Ede, 43.
Szauder József, 7, 10, 24, 26, 35, 50, 74-75, 76-77, 83, 86, 92-93.
Szász Imre, 9, 76.
Szemző Piroska, 46.
Szenes András, 93.
Szörényi Andor, 87.

Takács Tibor, 87.
Tamás Attila, 97-98.
Tolnai Gábor, 7, 8, 31-33, 61-63.
Tóth Dezső, 24, 50-51, 70.
Tóth Gyula, 93.
Trencsényi-Waldapfel Imre, 59-60.
Turóczi-Trostler József, 34, 61, 79, 85-86, 90.

Ungvári Tamás, 74.

Vajda György Mihály, 13, 44.
Vajda László, 71.
Vajthó László, 86.
Vargha Balázs, 50, 61.
Vargha Kálmán, 73, 87-88.
Vas István, 8, 45, 55.

Waldapfel József, 11, 21-22, 24, 26-27, 39, 48, 50, 52, 62.
Wéber Antal, 61.

TARTALOM

I. 1948-1956

Az átállás évei 5
Optimizmus és « haladó hagyományok » 8
A marxi irodalomszemlélet jegyében 16
Az « átértékelés » lanyhulása és túlzásai 23
Vergődés a vonalhűség, önkritika és tudomány között . . 31

II. 1957-1964

A forradalom után . . 41
A bűnbánók ortodoxiája . . . 46
A túlzók megszégyenülése . . 51
Tudomány és vonalhűség 58
Sivatag és oázis az esszéirodalomban . . 63
Ortodoxok és neológok csendes együttélése 68
A mérleg megint balra billen . . . 76
Néhány kivétel 85
Arcképvázlatok és tanulmányok . . . 89
A haladás fogalmának « beszúkítése » 94
Átélt és munkaszabályként követett marxizmus . 98
Zárszó helyett 101
Névmutató 103

Sajtóhibák

16. o.	felülről	az 5.	sorban :	móveltség	helyett	*műveltség*
16. o.	»	a 16.	» :	minhahálig	»	*mindhalálig*
18. o.	»	» 22.	» :	alátámásztására	»	*alátámasztására*
20. o.	»	» 2.	» :	látia	»	*látja*
28. o.	»	» 20.	» :	középnességgel	»	*középnemességgel*
30. o.	az utolsó sorban		:	jogaa	»	*joga*
43. o.	felülről	a 18.	sorban :	viszonyaink	»	*viszonyainak*
45. o.	»	» 20.	» :	ösze	»	*össze*
56. o.	»	» 4.	» :	filológia	»	*filológiai*
79. o.	alulról	» 7.	» :	zülött	»	*züllött*